

Báthory Orsolya

Pázmány Péter Megrostálás (1609) című vitairatának kritikai kiadása (szövegközlés és jegyzetek)

Előszó

Az alábbi, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készített anyag Pázmány Péter 1609-ben megjelent *Megrostálás* című vitairatának betűhív átírását és a mű szövegéhez tartozó jegyzetanyagot tartalmazza.

A majdani kötet felépítése a következő lesz:

Megrostálás (Betűhív szövegközlés)

Jegyzetek

1. Bevezetés a jegyzetekhez

1.1. Általános tudnivalók

1.2. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

1.3. A kiadás ismert példányai

2. Szövegkritikai jegyzetek a nyomtatvány szövegéhez

3. A *Megrostálás* tárgyi jegyzetei

3.1. A Pázmány által használt művek mutatója

4. Mutatók

4.1. Pázmány rövidítései

4.2. A bevezetőkben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

4.3. A *Megrostálás*ban hivatkozott bibliai könyvek mutatója

4.4. Helynévmutató

4.5. Személynévmutató

A *Megrostálás* szövegének betűhív átírását Csizmadia Patrícia végezte el a kötet debreceni példányáról készült, az Országos Széchényi Könyvtárban található xeroxmásolat alapján. Az átíráshoz Vadai István készített pontos és aprólékos megfigyeléseket tartalmazó lektori jelentést. Mind az átírónak, mind a lektornak itt köszönjük meg fáradozását. Köszönettel tartozom továbbá P. Vásárhelyi Juditnak, akinek segítségével a *Megrostálás* prágai példányáról digitális másolat készülhetett. Köszönet illeti még Hargittay Emil szakmai támogatását és Hargittay Jánosnak a szövegközlés betördelését.

{[1]}

*ALVINCI PE-
TERNEK*

SOK TETO-

VAAZO KEREN-

5

GHESEKKEL, ES CZE-

ghéres gyalazatokkal fel halmozot

feleletinek, röüijd és keresztyeni

szelidségghel való megh

rostalása.

10

IRATTATOT.

PAZMANY PE-

TERTVVL AZ IESVITAK

rendin való legh kisseb Tanitótúl.

NYOMTATTATOT.

15

M. DC. IX. ESZTENDÖ-

BEN.

{[2]:} *In Te inimicos nostros Ventilabimus cornu, et in nomine Tuo spernemus insurgentes in nos.*

Psal.43. v. 6.

{3:}

ELSEO REE-

SZE:

MI OKBOL YRTAM az Eot leuelet nyluán ki feiezet neuh nelkül.

- ARANY száíú Sz. Ianos, tudakozuán egygüt mi légyen az oka, hogy Sz. Pál
- 5 Apostol, az ki egyéb leueleiben mindenkor fel igyzette az eo neuét, mikor az Pontusban és egyéb tartományokban el széltet Sidokhoz jra, nem emlekezék az magha neuérül? Azt feleli, hogy az Sidok oly ideghenséggel valának szent Palhoz, hogy ha az eo neuét fel iegyezue láttak volna, sem hallany, sem oluasny nem akarták volna az eo leuelét. Azért szent Pál, okoson el titkoluán maghat,
- 10 az igazságh ismeretire, és leuelének oluasására kaput nyta az Sidoknak:¹ *Paulus vbique Epistolis nomen suum praeponit: Quod si in ea quam ad Hebraeos scripsit Epistola secus facit, id suo quodam pro-{4:}prio consilio facit: Nam quod inimico essent Hebraei erga illum animo, vt ne e prooemijs, audito eius nomine, sermoni aditum praecluderent, illorum audientiam occultanda*
- 15 *nominis sui declaratione, artificiose captauit.*

- Ha hireddel nem vólt Aluinci Uram ez vtán tudgyad, hogy nem egyéb indulatbol ijrtam enis neuh nelkül az Eot leuelet, hanem csak azból, melyből hallád hogy szent Pál az Sidokhoz ijrt leuelnek kezdetiben, el halghatá az magha neuét. Mert tudom hogy az ti sok gyalazátos ragalmazastokkal,
- 20 annyéra el ideghenítettetek az ti vtánnatok lazzat egyugyü népet az Iesuitáktúl, sőt az egész Egyházi rendtül, hogy az Iesuitak mü helyéből költ irasoktúl, sokan, vgy iszonyodnak, mintha mindgyárt reáiók raghadna az Papistaságh, ha csak kezekben vennekis: Es probalt dólghot mondok, hogy az kik legh ertelmesbeknek itijltetnekis közöttetek, ha töllünk ijrt könyuet adunk kezekben,
- 25 el vetik, s' azt mondgyák, hogy eok, fel nem haborittyak lelki ismértek csendeszséghez; Mintha vgyan azon felnének hogy az jgazsághtúl megh ne gyözessenek, és az üdüösséghek szép finyes vtyyára ne kellessék tények:

- Miuelhogy azért Istennek kegyelmességhebol énis hazám szerető, igaz lelki pasztornak ismérem maghamat, Uészemis pe-{5:}digh eszemben, hogy az ti
- 30 utánnatok indúlt feo Uraimat, legh fő képpen azzal amettyátok ell, és kötözüé

¹ Chrysost. homil. 1. in Epist. ad Roman.

tartyátok vallastokban, hogy soha ne ércsek mi töllünk, az mi réghi jgaz
vallasunkat, hanem csak szembé kötue azt hidgyék igaznak, valamit ti sok
gyülölséghe kissebséghekkkel reánk kentek: Azert az én Istenemtül nékem ada-
tot kicsin értek szerent, valamiben szolgálhny igyekezuén nemzetséghe-
5
hogy az én neuemnek üdö nap előtt való ki fakasztasáual akadált ne szerze-
nék, neuh nélkül ijrt leuelekben, megh mutatám egynyhány dolghokban, mely
meltatlan és lelki ismeretetek ellen gyalazzátok ti az jgagsághot:

- Azért szerető Aluinci Uram, nem vólt okod rea hogy enghem NEVE
VESZTETNEK vyionnan keresztelnél hanem ha szent Paltis Neue vesztet-
10
nek mondog, miuehogy az Sidokhoz ijrt leuélben, fel nem iegyzette neuét;
Azonképpen Neue vesztetnek hyhatnád aztis az ki az Birak, és Királyok
historiaiat és az szent irasnak sok töb könyueit, magha neue nélkül írta. Nem
iutottam megh azra (hála Istennek) az mire Messala Coruinus iutot vala, ki
egy hoszu betegséghben, az magha neuetis el feleytette vala;² Tuddé kit kel-
15
lene neue vesztetnek hinod? Az te Atyádat Caluinust, az ki {6;} nem csak
az *Institutiot* de egyéb könyueitis, az vagy *Alcuinus*, az vagy *Lucanius* neue alat
Nyomtattá ki eleinten, hogy az emberek az Nagy Caroly Cíászár mesterenek
Alcuinusnak írása gyánant oluasnák az eo szemétre való rút poshat moslékit:
20
*vidimus editas anno 1534. nomine Alcuini praeceptoris quondam Caroli
magni:* Es miuehogy látom az versekbeis gyönyörködöl, ez dologhrúl ilyen
versetis oluashacz egy tudos embernél.⁴

*Alcuinus voluit, voluit Lucanius esse
Versus Caluinus, sed Lucianus erat.*

- 25 Es nem csak Caluinus élt ez féle Anagrammatismussal, neuh változással,
de ezen kiüülis vgyan szokot dologh az Caluinistaknal hogy neue vesztet-
tek *Extant Bucer commentari*, vgymond az imént neuezet Galliai tudos

² *Plin. lib. 7. c. 24. Solin. c. 6.*

³ *Feuard. in Epist. Judae v. 4.*

⁴ *Pantaleo Thevenin, Poemate de haeretic.*

ember⁵ in *Psalmos fictitio nomine Felini et Aretini: Vidimus duas Homilias de re Sacramentaria editas a Beza, titulo Nathanaelis Neusekij: Catechismus Geneuanorum obuius est sine authoris et Typographi nomine: Prodierunt a paucis annis sine vllius authoris titulo, vel suppositio et falso, impij libri sacramentariorum, Consensus Orthodoxus de sententia verborum coena. Breuis et neces-^{7:}saria responsio. Ratio ineundae concordiae: Commonefactio cuiusdam Theologi: Harmonia de capitibus doctrinae Christianae, Excitatorium matutinum, Diallactus, etc.* Ez fële szamlalhatatlan sok könyueket ijrtatok ti Caluinista Uraim neuh nélkül az hamissághnak
5 allorczasására, és megh sem vattok neue vesztettek, ha mi fel tátyuk szaiunkat ellenetek, és szeghet szegghel akarunkki verny, az ti szemetekből ki döllyedet csöbör rüdny doronghokkál feszeghetitek az mi szemünkben az szálkat:

Meltatlan forghatod azért én ellenem hogy az vitézek neuét be kell az Regestomba ijrnya, és hogy az igaz ember neuét el nem titkollya:⁶ Mert
15 egy az hogy ha szabad lön Raphaël Angyalnak, Iosephnek, és az mint téis megh vallod, Daidnak Achis előtt, maghát és neuét el titkolny hasznos és tisztességhes okokból, nem látom honnan vötted te ezt az Censoria authoritast mellyel el akarsz enghem eztül foghny: Maas az hogy mikor az Catholicusok ki nem Nyomtattyákis neuket az könyunek elein, vgyan
20 azkoris fel irattyák az Anyaszentegyhaz hadnagy túl maghokat az keresztyen százlo alá: Mert ha tuttodra nem vólt ekkoraigh, tudgyad ez vtán, hogy senki nek az Catholicusok közzül nem szabad neuh nélkül köny-^{8:}uet Nyomtatny az egyházi dolghokrúl, hanem ha eléb, az egyházi Fő Pasztornak tuttára adgya, és neuét fel irattyá; Halhacza mit mond ezrül az Tridentomi Concilium:⁷
25 Nulli liceat imprimere, vel imprimi facere quosuis libros de rebus sacris, sine nomine authoris, neque illos vendere, aut apud se retinere, nisi primum examinati probatique fuerint ab Ordinario, sub poena Anathematis: Látod azért hogy mikor bizonyos okokból neüünket be nem ijrjukis könyüünkben, vgyan nem vgy cselekeszünk mint az lator és Patuarkodó toluaiok, az mint te
30 szidalmaz enghemet.

⁵ Feuar. *ibid.*

⁶ Az Titulúson, masodik patuarban.

⁷ Ses. 4. De editione libror.

MASODIK REESZE.

Miért ighazijtottam az eot leuelet Aluinci Péterhez.

CSudálom Aluinci Uram, hogy enghemet mindenüt *ismeretlen nem baratodnak* neuesz jrásodban; En téghedet mind enny szidalmazásid vtánnis

- 5 Atiamfiának tartlak, vagy vészed ió néuen vagy nem vészed, és azt mondom batorsagghal az mit Optatus Mileuitanus monda Parmenianusnak,⁸ *Quamuis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habeant, et execrentur, et nolint se dici fratres nostros, tamen nos recedere a ti-{:}9{:} more Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus dicens, Vos qui timetis*
- 10 *nomen Domini, his qui vos odio habent et execrantur, et nolunt se dici fratres vestros, vos tamen dicite eis, fratres nostri estis: Sunt igitur fratres nostri, quamuis non boni, Est enim nobis et illis vna spiritualis natiuitas, sed diuersi sunt actus, etc.*

- Azért azt az iót kiúanom néked, mellyet maghamnak, és noha tudomásom
- 15 szerint csak egy tiszteletlen szóual sem illettelek személyedben, te pedig minden mocskodat réám akartad kenny, az miuel böuölködöl azba ha modgyat eythetnéd enghemis örömet reszeltetnel, De mind az által, te maghadat most sem tartlak vgy mint ellenséghemet, noha tudományodat és vallásodat semmiképpen nem iauallom.

- 20 Ha pedig azért itilsz nem baratodnak hogy az leue[le]ket néked ijtam, sokkal meltabban megh vetheted maghaddal az baratsághot, hogy sem én velem; Mert te vóltál oka hogy ezeket az leueleket ijrám: Te vagy, az ki gyakran azzal gyaláztal minket, sok iambor hallattára hogy baluanyozók az Papistak, hogy hiti szeghők, hogy az Iesuitak Sicariusok, mordaly gyilkosok Te vagy az ki töb ez
- 25 féle méltatlan, és hamis szidalmazással raghalmaztad az mi artatlansághunkat, és azt vitattad hogy az Papistaknak ne {10:} hidgyenek: Mind ezeket tudom bizonynyal, hogy hamissan hirdetted, de nem tudtam ez ideigh ha csak lelki ismereted ellen való boszúból hirdettedé, vagy tudatlansághodbol, és azért itijltem tisztemhez illendő dologhnak, hogy intenélek, es az szemeden való
- 30 halyoghot le vonnám, ha kedued vólna hozzá.

⁸ *Optat. lib. I. cont. Donat.*

- 5 Azért ha megh méred taghadny, reád bizonytom hogy te gyaláztal minket, és nem titkon, hanem nyluán, sokak hallattára gyaláztal mind azokkal, mellyeknek mentség hire irtam az Eot leuelet: Nem vagy még Liber Baro jó Aluincj Uram, hogy szabad légyen néked mindent ki okádnod mi reánk, nekünk pedigh tilalmas legyen, hogy az te ündok kerődésidet csak le töröllyükis homlokunkról:

HARMADIK REESZE.

Mi az oka hogy most nem örömet felelek Aluincinek.

- HAAROM derék okok állottak előttem mellyekért gondolkodua, és kesedelmesennis kezdék az te feleletidnek megh rostalasához; Elseo az,
- 5 hogy az mint te maghad az oluasóhoz ijrt leueledben megh vallod, *az mitt te it forgacz, az réghen ke-^{11:}rödue megh rághot dologh, mellyet tudomanytok mocskos szennyének ell törleséiert kellett ki bocsátanod.* Nylua nem gyönyörködöm az te kegyelmed kerödeséuel való mocskolodásban; és oly éles lúghom sincs mostanában mellyel az te szennyedet tellyességghel le moshatnám, mert
- 10 ha megh sertenélek, talám az Varmegyeket mind el futnád mérghedben. Látom asztis hogy az Te, paykos trefákkal, és ló faránál kohlot paraszt szidalmazásokkal fel tetéztetet könyuedben, egyéb nincsen, hanem (az mint te szöllasz,) *Nádmézes, jó illatú julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alat, minden Aloësnél keserűb méregh, mély emberségheől származot izetlen*
- 15 *böcsülletekkel egyetembe,* és hogy egy szóual megh mondgyam, ez egész irasodban (ió lelki ismerettel mondom, és ezennel maghaddalis megh tapasztaltatom) semmi egyeb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyárismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomárul költ kaytor trefaknal, istállóhoz illendő posthat szitkozódásoknal mellyekben csuda mely ighen el vészed mindek
- 20 nek elöt az pallyat, de ez mellet, egy czikkelyecske sincs irasodban, melybe vallasodnak csak egy tö hegyny vagy szalmaszálny erősséghe volna, hanem *Ad populum phalerae,* nagy pompaua, és buborik modgyara fel fúut szókkal való nyelueskedések minden ^{12:}írásid, Vgy annyra hogy te rólladis azt mondhattyúk az mitt az trücsökrül *Totus es vox,* csak csupán szóó vagy,
- 25 és minden okosságod az nyeluedben szállot.

- Masodik ok mely az mostani felelettül megh tartosztat vala emez, hogy az te könyuecskédnek kezdetin azra kötöd maghadat hogy mind az Eot leuélre megh felelsz, de mikor oluasni kezdém irasodat; vöm eszemben hogy csak az két elseo leuelet turkálod szeghül végghül. Azért vgy gondolkodom
- 30 vala az dologhrül, hogy ezek méggh csak idéltlen iuások, és talám az töb kakumbakkomotis el kellene várnom, hogy egyszers mind vinnem az proba köre minden föltos nyalaskodásidat.

Harmadik és mind ezeknél nagyobb ok az vala, hogy ne találjam ha ez az felelet kedved szerént nem esnék (s' ki tudná pedig néked száíad íjzít fel találny?) az Varmegyéket vagy temaghad el futnád, vagy predikátor társaid által, sok Istenkédéssiddel, és gyűlöltető panaszolkodásiddal fel indítanád ellenem, és ha most életem vesztését, az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted,⁹ mélyeb szandekidatis veghtére ki fakasztanád, és az pennak helyet kardot köttetnél ellenem: Veghezetre aztis gondolom vala, hogy ez vtán nem szükséghe semmin vetekedünk, mert temaghad Sisiniusnak okos {13:} tanácsára igazitasz, ki oly küniü ez bizonyos módot ada at te tölled elő hozot helyen,¹⁰ (noha te azt el titkolod) hogy ha azt köüettyük, minden versenghésnek veghét szakaszthattuk: Mert azt mondgya, hogy nemkell az heterodoxusokkal disputalny, hanem csak azt kell kérdeni, ha megh allanaké az szent íjras magyarázattyába azoknak tanításán, kik az visszaonás előtt finlettek az Ecclesiában? Mert ha ezeknél fellyeb akarnak heazny, méltok hogy az maghok feléktülis ki hurogattassanak.

Ha pedig ezeknek tanításához ragaszkodnak, künyü az eo irasokból az eo értelmeket megh tanulny:¹¹ Ez lön az Sisinius tanácsa, melyet minthogy te is iauallasz, vgy gondolkodom vala az dologhrúl, hogy sok irások nélkül, hamar el igazithatnánk minden különbözéseket.

De véghre vgyan azt találjam, hogy röüid feleletet adgyak irasodra, melyből ki tessék hogy semmire egyebre nem nézek, hanem csak az igazsághnak oltalmazására: Ez vtán ha el érkezik az töb társaidnak sok vigyazással ki sotült aalma Debreczemből, aztis Isten segítseghéuel megh razoghassuk: Az mi pedig életem vesztését illeti, ha az én Istenemnek vgy lészen kedues kellemetes, hogy az jgagsaghnak oltalmaért verembe mosdgyanak az reám bérlet Zelotak, a-{14:}kár az te ingherlésedből, s' akár honnan légyen eredeti, legyen áldot az en Uramnak szent neue; Enis az világh előtt; az eghek előtt, az igaz itileo, és minden szüuek által láto Isten előtt tudománt tészek, hogy az közönséghe Romai Anyaszentegyhaz vallasát, melyet szamlalhatatlan sok Martyrok, vérekkelis be pecsetlettek, kész vagyok eletemmelis megh erőssíteny: Noha talam nem kardal hanem

⁹ 1. Leuel. 9. Pat. 2. Leuel. 2. Pat.

¹⁰ Az oluasohoz yruan:

¹¹ Sozom. li. 7. cap. 12.

pennáual, nem vérrel hanem tentáual kellene én ellenem hadakoznod. Ahoz sem bizhatom hogy az Sisinius tanácsan megh allapodgyál, mert szégyen vólna, ha az szent jras ertelmében szemesb nem vólnal Sz. Agostonnál, Cyprianusnál, Sz. Ambrusnal, és az töb réghi iras tudoknál.

NEGYEDIK REESZE.

Az Aluinci szitkait miért bocsátom csak fülem mellől.

EGYEB képpen az mint irasodbol ismérlek, Aluinci Uram, beszélhetünk egymással; de bezzegh az mi illeti az karomlo szidalmazást, gyalazattal illető,
 5 mezei, bokorszőkö trefakat, AEsopusból vőt, és magadtúl gondolt beszédek: Ezekbe nem merek vyiat vonny veled, megh adom itt maghamat, Nyertes légy éz arant bár én miat-{15:}tam. Neis adgya az Isten hogy vén kofa modgyára senkiuel szembe szokiem és morgholodgyam, mert az igazsághnak oltalmazása nem szükölködik az embernek söpreiéhez illendő tragar trefak, es mocs-
 10 kos szidalmazások nélkül:

Nincs könnyeb dologh mint az szidalmazással eligytet ragalmazás, ha ki vgyan azra adgya maghat hogy Káromkodny akar. De az én Istenemnek szent neue dicsirtessék semmi gyalázatos dolghot nem találtal eletembe, és magham viselesében, mellyet szememre vetnél, hanem minden szitkaid
 15 csak megh busúlt elmednek mertekletlen szelességhe: Tudod pedigh, (azt alytom) mitt felele Hieronymus,¹² egy ilyen ió súltnek mint te vagy, *Non doleo de maledictis tuis, quis enim nesciat, nihil nisi flagitiosum tuo ore laudari: Quid me bene tibi consulentem, quasi phreneticus morsu laceras?* En csak ézt sem fordítom most reád, hanem minden szitkaidat fülem mellől
 20 bocsátom, mert enghemet nem illetnek, az te házad szemeti:

Mind azon által hogy egyebekis megh ércsék mely nagy bőségghel terem az te kertedben az ragalmazó nyelunek szidalmazó boytoriánya, az te bocsülletes neuednek örökké való dicsiretes emlekezetire, csak egyynyhány rendbéli gyalázatos szitkaidról {16:} emlekezem, mert vgyanis minden
 25 gyalazatidat külömben fel nem iegyezhetem, hanem ha az egész könyuet mind le jrom; Csak azra jntlek hogy ha masszor ki Nyomtatod ezt az poshat jrast, ne ijriad FELELETNEK, hanem SZIDALMAZO TRAGARSAGHNAK:

¹² Hieron. Epist. 48. ad Saluian. cap. 4.

Először azért, szidalmidat az megh dücsöült szenteken kezded el, szent Ferenczet sok izetlen trefaid vtán, FENT Ferencznek neuezed, és azt mon-

5 *dod,¹³ hogy mikor ti szentnek neuezitek Katalin aszont, és az többbit, csak csufságghban mimesissel szollotok Sz: Bonauenturarúl így beszéllez,¹⁴ EZ nyo-*

mon foly mind az töb bolond kabasagha Bonauenturanak.
Masodszor az egész Romai Ecclesiát, nemcsak *el hanyatlot, és sok Isteni dücsösségghet megh mocskoló emberi talalmányokkal, rut, és karhozatos teuelyghesekkel terhes Anyaszentegyhaznak, de sokszor baluanyozónakis neuezed.¹⁵*

10 *Negyedszer Az Baratokat közönségghesen így szidalmazod,¹⁶ Ez az rend, az ki méggh az ördöghoketis fellyül múltá álnakságghal.*

Eotödször az Apaczakat *Anyaczaknak* hiuod, és azt hirdeted,¹⁷ *hogy minap Posomban inkább mind viselösön talaltatának az Apaczak, mellyért kapu nélkül való kö kertbeis rekeszték eoket.* Ha ezt megh kelléne bizonytanod

15 {17;} *Aluinci Uram, vallions houa kapnál? En az egész várassal bizonytom hogy semmi sincz ezbe, söt az itt való Apaczak, oly tisztán és szentül viselik maghokat, hogy senki sincs az ki gonoszt mondhasson róllok: Nemis igaz hogy kapu nélkül való kertben rekesztettek, hanem az eo modgyok szerent való Clastromban laknak, és szinte vgy laknak mint egyéb keresz-*
20 *tyén orszaghokba szoktak reguláiook szerént lakni, kin nem setálnak, be sem bocsátnak egyebeket az Clastromban: Ha foghadást nem töttem volna hogy lagyan bánom veled, iól megh torkolnám itt az te nyelueskedésedet, és megh tanitanálak hogy másszor az tisztességhes személyeket nem gyaláznad, és az Apaczáknak béket hagyuan, Anyaczádra viselnél gondot:*

25 *Veghezetre, en reám, minden féle szitkokkal agyarkodik Aluinci Uram, és mint az sebes esöt vgy szooria reám az eo nyeluének mérghet: En eo néki, Patuarkodó; Hypocrita, Szamár, ördöghi irigységgel, és ördöghtül tanúlt mesterséggghel rakua vagyok: Mint az vak eb az árkot, Mint az Gal ebe az meduét, vgy kerülöm az igazságghot: Berletten rauasz vagyok: Az szemptelen*

¹³ *Az I. leuel. 8. pat.*

¹⁴ *Az I. leuel. 11. pat.*

¹⁵ *I. Leu. 7. Pat.*

¹⁶ *AZ elseo Postcriptomro:*

¹⁷ *I. leuel. 8. pat.*

ördöghöz hasonló vagyok: Orczámra üültem: Az pharisaeusoknak igyenes
linean fayzatty vagyunk mi: En szemtelenül hazudok: Rázom mint az diszno
az bárson: Az hazasságh szentséghe vgymond, {18:} de nem olyan latornak
való mint tü: Tetétül foghua méresz, és orczátlan patuarkodonák Deli palastú
5 Pilatusnak: Süldisznóhoz, Maiomhoz, Szamárhoz, Rokához hasonlónak
neuez, és azt mondgya, Hogymint tengheren egyyk hab az másikat tolyya,
szinte vgy tolyongh egymás vtán sok hiusághom:

Ezekre és töb szamlalhatatlan szitkaidra, en töllem csak ez az válasz:
Halákat adok az en édes Uduözitömnek, hogy az én sok vétkeimre nem
10 tekintuén, az eo méltatlan szolgálaiáual, ezt az jrgalmassághot cselekedte,
hogy az eo jgazsághának oltalmazásáért szidalmaztassam: Nem haragszom
ezért az szidalmazásodért read Aluinci Uram, söt gyalazátnak tartanam ha
dicsírne enghem az az ember, az ki szidalmazza az Romai Ecclesiát, megh pök-
dösi Szent Ferenczet és Bonauenturat, karomlya közönséghezen az Barátokat:
15 Es talam asztis mondhatnám az mitt Tertullianus,¹⁸ *Talibus damnatoribus
nostris, etiam gloriamur, qui enim scit vos, intelligere potest, non nisi grande
aliquid bonum a vobis damnari*, De esztis el hagyom mostan:

Tudom hogy nem akaratoddal dicsírszis enghem egyynyhányszor, *sok tudo-
mányú, iártas költes, látot hallot fő embernek* neuesz.¹⁹ Masut ielengheted
20 hogy az ti tudománytok ellen való viaskodásban olyan vagyok, {19:} mintha
egy erős vitéz, az hiusághos arnyékkal harczolna, Azuagy, mintha egy erős
czicze az бүдös eghérrel iaczodoznék. Véghre mikor azt irod, hogy *alakot adcz
kacsomba*, talám azt ielengheted, hogy valamit te én előmben adcz, olyan mint
az alak, melybe sem élet, sem okosság nincsen, hanem csak tettetes szinek,
25 Erted az többit; Irasomatis *minden jo jllatu julepnél edesben folyónak mon-
dod*: Ez féle dicsiretid nékem fölötte terhesek volnának, ha te maghad egyyüt
azt nem jrnad, hogy *mind visza kell érteny az Pazmany Vram Encomiomit*;
Ezen megh eléghszem. Nem kiuánom dicsiretedet, nem félek szidalmidtúl,
megh nem ijedek bölcseségedtül, söt baratsághodért aztis megh cselekeszem,
30 hogy mind visza ertem szidalmazasidat és tanításidatis.

¹⁸ *Tert. Apolog. cap. 5.*

¹⁹ *1. Leuel. 2. pat.*

Az hol pedig ennyhányszor csigázod neuemet, és PAZMANY helyet, NAMZAPnak ijsz, és szááp tyukmányhoz hasonlitasz, Azra csak azt mondom, hogy ha szabad volna az derék dolghokban iadczy, az te neuedbeis fel talál-tatik az NIAL civ, és ha énis gyermek eszszel vólnék, azt hoznám ki belölle,
 5 hogy te csak Nyalaskodasnak Cíue, vagy csatornáia vagy: Azonképpen az te neuednek czeghére, AL, megh disputalhatnam, ha, Al orczaé, Alkúcsé, Al aytoé? Veghezetre, azt mondhatnám {20;} hogy az nagy Caluinus neueben öltöztél és az te neued CALVINI, és discurralhatnék felölle, Ha reádis nézzene az mit Caluinusról ijtak reghten.²⁰

10 *Sic capite obstipo es, sic caluo, et tabe pereso.
 Ne pilum frugi possis habere viri.*

De ez féle iatekok én hozzám nem illenek: Nincsis tehetségheben hogy az én neuemet el valtoztasd, mert noha ez világhi böcsülletre és genealogiara nem szaggatok, és inkább akarok az en Istenem hazaba, kicsin és elvetet,
 15 hogy sem azon kiüül böcsülletes lenny, de aznak könnyen veghére mehecz, hogy az én eleim, ez előtt három száz esztendőuelis böcsülletes, feo emberek vóltak ez országban, Azert későn serkentél az Pazmany neuhnek el valtoztatasához, az maghadét könnyen akár mely faluba el valtoztadhatod: Intlek azért, hogy ez féle trefákat akkorra tarcs, mikor farkas nyakat vonaszsz
 20 az Lutheranusokkal, kik közzül ti róllatok így ijr egy *Superattendens*.²¹ *Tute nosti multis sacramentarijs esse nomina ominosa, sic Cinglius habet nomen apo tu kinklizin,*²² *quod Graecis sonat crebro agitare, et mouere, quia Cinglius magnos motus, et turbas in Ecclesia Dei excitauit. Vel dicitur Zuinglius a vertigine, vor dem Schwindel, fuit enim percussus spiritu vertiginis, et coecitatis, more omnium haeticorum: Ita Bullin-*{21:}*gerus, rectissime nomen gerit a Bullis, qui nil nisi ampullas, et sesquipedalia verba iacit: Beza dicitur a Boza, quod Hebraeis vulnerare significat, nam suis calumnijs diabolicis, multorum corda vulnerauit, vel a Germanico Beist,*

²⁰ Pantaleo. Epigr. De Haeret.

²¹ Conrad. Schlüsselb. 1. 2. Theol. Caluin. Art. 1. fol. 17.

²² Megh bocsás hogy Görög Typusom nincz.

significat Bestiam furentem, etc. Mikor azért ez fële kölcsönt megh akarsz adny, az korra tarcsad ezt az mesterséghez. Es te maghad itiletire hagyom, mitt vethetnék én itt az teszemedre, holot maghad azt jrod, hogy lator toluayhoz illik, az neuek változtatása.²³

²³ 1. *Leuel.* 2. *Patu.*

EOTEODIK REESZE.

*Az elseo leuélnek Titulussán, és Kezdetin való akadozási
Aluincinek.*

- Hogy io feneket kerekícsen Aluinci Uramnak forghó szélhez hasonló
- 5 gyors elméie, az eo el almelkoddató eszeskedésinek, legh eleol azt magyarázza megh Mi legyen az *Calumnia*, az Patuar, mely nem egyéb vgymond, hanem *Rei alicuius malitiosa interpretatio*, valamely dologhnan alnokúl való magyarázattya, és Aquinas Thamast hozza bizonyságghul secunda. 2. q. 68. Art. 3.
- 10 De legh eleoször, szent Thamasban azok az szók nincsenek az mellyeket te eleo hosz,{22;} hanem eo csak azt írja hogy *Calumniatur, qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit*. Masodszor nem igaz azis, hogy mind *Calumniator* az, valaki álnakúl magyaráz valamitt, mert ha *proprie* akarunk szólny az mint Aquinas Thamas, és az egész Ius Ciuile tanyttya. *L. 1. ff. ad S. c. Turpil. L. Quamuis adult. Ad L. Jul. de Adult*: csak az más embernek álnakúl, és hamissan való vadlása az tulaidon *Calumnia*: De miuelhogy vtollyára eszedbe vészed maghadat és megh vallod, hogy az *Calumnia* nem egyéb, hanem, *veteknek hamis, és alnakúl való költése* am meny ell velle az elseo *definitiodnak* férghesseghéuel.
- 15 20 Azert hogy enghem patuarkodóuá tégy io Aluinci Uram, azt kell megh mutatnod, hogy én, tuduán alnakúl vadlottam valakit, maghamtúl költöt hamisságghal; Kitt semmiképpen reám nem rakhacz, mert az én lelki ismeretemet te nem láttad, Es ha hitedre hagynam sem mersz megh esküdny rayta hogy én ezeket lelki ismeretem ellen, tuduan hamissan, írtam: En pedig
- 25 az Isten eleot, az egész világh előtt kész vagyok megh esküdny rayta, hogy semmit egyebet nem írtam az Eot leuélbe, hanem csak az mitt igaznak ítílem, és mostis igaznak ítílek. Ez az árok, itt szököllyel, és ha ezt által nem vghordhatod, vald megh te ma-{23;}ghad, hogy meltatlanúl, eleghségghes bizonysággh nélkül neuesz enghem *Calumniatornak*, és ha ezt megh vállod,
- 30 énis az *Talionis poenam* megh enghedem neked.

- De az mint eszemben vészem, irasodnak folyasában csak megh sem emlekezel azrul mi legyen az *Calumnia*, hanem akar mibőlis mindenkor azt hozod ky, hogy *én Patuarkodó vagyok*. Mert így feiezedbé szép értelmes okoskodásidat. 1. *Neuedet el titkoltad: Ezért Patuarkodó vagy*. 2. *Egy keresztyén predikatorról mondd hogy iratot az eot leuel, Tehad raitad sül hogy Patuarkodó vagy*. 3. *Halgatással mulatod el Caluinusnak némely mondását, Tehat merő Patuarkodó vagy: mintha azt mondanád; Az bot az teghezben vagy: Tehat Aluinci Peter merő sült Patuarkodó*: Ha ellened nem volna azt mondanám, *Nego consequentiam*; De ez féle darabos felelettel nem sehetem füledet, tudom hogy réghen ki mosdottál az Iscola porból, nem akarod maghadat ez féle aprolékben ártanni: Csak azt iutatom eszedben, az mitt Aquinas és az Törvény tudó bölcsek tanytnak, hogy az *Calumnia* külömben nem lehet, hanem az hamis és álnak vadolásban, Azért, mideon az ember maghát menti, vagy mástól kerdezkedik, *Calumniator* nem lehet, Te pedig, mikor az mi vallasunkat oltalmazom ellenetek, mi-^{24;}kor téghed böcsülletes szókkal, szép Istenes köszönetekkel illetlek, kakuk módra azon egy reghét hüüelyezed, és *Patuarkodónak* neuesz: Intlek azért hogy ez vtán megh gondolod mitt irkalsz, és ne töröld az maghad szennyét másra; Ha nekemis csak olyan szandekom volna mint néked, az az, csak szitkozódny, és ragalmazni akarnálak, nagy fen megh mutathatnám hogy az te könyuednek részeit méltan neueszted PATVAROKNAK, De ezben, nem vesztek üdöt, *Res ipsa loquatur*.

- Masodszor, nem szenuedheti Aluinci Uram hogy keresztyén Predikatornak neuezem maghamat. Mert vgymond,²⁴ *ezzel különböztetitek ti papasok az Euangelicusoktól maghatokat, hogy minket Praedicatoroknak maghatokat Papoknak neuezitek*.

- De ebbe semmi sincz io Peter Uram; Noha titéket Papoknak nem neuezünk, de vgyan Predikatornak neuezzük mi kösztünkis azt az ki predikall, kitt ha eddigh nem tudtál, ighen iöueuény vóltál az mi dolghainkban, Mert az Papsagh és az Predikatorsagh nem ellenkezik egymással; Ne aggodgyal azért io Uram azon, kitt érttettem én az keresztyén Predikatoron. Mert nem kegyelmedet,

²⁴ *Az elseo Patuarba.*

hanem én maghamat értettem, mert énis keresztyen Predikátornak tartom maghamat, es az Istentül adot {25;} kis ghiráual az én Istenemnek keduesen igyekezem szolgálly hiuatolom szerent:

- Harmadszor törődik azonnis Aluinci,²⁵ hogy Caluinusnak az Papistákrul
- 5 való temérdek hazughsághat, elő hozom, melyben azt ijria.,²⁶ hogy az Papa, az egész Cardinállok Collegiomáual egyetembe, régtül foghva, mind ez mostani üdökigh, három dologhban helyheztetik fundamentomat az eo vallásoknak. Először azban, hogy Isten nincsen; Masodszor azban hogy valami megh ijrátot Christusrul, az mind hazughságh: Harmadszor, hogy az fel
- 10 tamadásrul és örök bodoghsághrul való tanítás csak beszéd: Ezeket mind Caluinus ijria, mellyek oly temérdek hazughságok, hogy eo magha sem mentheti Aluinci: Mitt miuel tehat? Azt mondgya *hogy el halgathom azt az mi Caluinus mentseghére való, mert vtánna veti Caluinus, hogy nem minnyáian ezt vallyak, és keuesen merik ezt ki fakasztani.*
- 15 De szerető Aluinci Uram, miért nem oluasad teis touáb Caluinust: Nem azt vetié viszontagh vtánna, *Jam pridem tamen ordinaria haec esse capit Pontificum Religio.* Reghutátul foghua szokot és megh rögzöt vallási ezek az Papaknak. Nylua mindnyáian az Papistak egy vallásba, egy *Religioban* vadnak az Papakkal; Azért te lássad mint fer egybe az Caluinus mondása,
- 20 hogy az Papak szo-{26;}köt vallása legyen az elő szamlált három czikkely, de azért az Papistak nem mindnyáian ezt vallyák: Ennek fölötte, mikor én, vagy más valakj Caluinusnak temérdek hazughsághit elő hozzuk, nem vagyunk kötelesek azra, hogy ha mitt igazat vét hazughságha vtán, aztis elő hozzuk: Igaz azért hogy az Papistak nem mindgyáian hiszik azokat az három
- 25 Istentelen Articulusokat, söt igaz, hogy senkj az Papistak közzül semmit azokban nem hiszen; De nem ezben fordul megh az dologh, Hanem azban, hogy ha jgazán mondottaé Caluinus,²⁷ hogy *az Papak és az Cardinalok Collegioma, azokat az három temérdek Atheismusokat ordinaria Religio gyanánt tartották, és tartyák?* Aluinci pedig itt ezárant az hol az tárgynak feiére
- 30 vólna, az halnális néma, es békét hagyuan az Caluinus mentseghének, csak

²⁵ Az harmadik Patuarba.

²⁶ Cal. lib. 4. c. 7. nu. 27.

²⁷ NOTA.

azt mondgya, *hogy nem mind egy leuben szóza Caluinus az Papistakat*. Iokor attak, és iól eset; Ha mind így forghódol az töb dolghokbais el hiteted velem hogy csak álmodt hüelyesz.

- 5 Negyedszer: Caluinusnak maghárul, és az eo köüetöirül egy szép mondásat ijtartam vala az leuelek eleiben, melyben így szol Caluinus,²⁸ *Mi, Christust csak testi szemmel nézzük, jnnen vagyom, hogy eo benne, Mi nékünk, semmi ollyas méltósággh nem láttatik len-}{27:}ny, Mert az Mi el teüelyedet értelmünkkel, valami eo benne, és az eo tudományába vagyom, azt mind hamisra fordijtyjuk.*
- 10 Itt Aluinci nem tud houá lenny, nagy lelektelenül kerdezi, *ha aluttamé ió üzüuet az vlta miulta ezt ijtartam? Azt hiszemé hogy eök Caluinussal egygüt ex professo azt vallyák, hogy csak testi szemmel nézik eok Christust, és hamisra fordittyák az eo tudományat? Ha az vlta ió üzüuet öttel, ittal, aluttál, vgymond, mi ültá azt irad, nincs nylyan lelki ismereted*: Igazan mondd Aluinci, Nincs
- 15 nékem Caluinista lelki ismeretem, s' neis adgya az Isten hogy légyen, mert nagy iszákot és feneketlen kast hordoznek nyakamon: Az én ityletemet kerded felölletek? Külömben megh nem mondom hanem ha fel foghadod hogy megh állasz rayta; De azt bizonynyal mondom, hogy az Vr Isten szinte vgy cselekedet Caluinussal, mint Baalammal, Magha ellen profetáltata velle, és gyakran ki
- 20 ielentette velle, az mitt vallot, noha *ex professo* az kössegh elöt nem merte azt hirdetni. De veghre az kerenghéseknék béket hagyuan azt mondgya Aluinci, *hogy Caluinus ott az aránt feddi az Sidok tudatlanságghat, Az vtán applicállya azt az üdöt az eo ideiére, és feddi az népet hogy csak test szerént gondolkodnak az mi megh váltonk felöl*. Itt immár bezzegh énis az lapiczka alá {28:} nyuitom
- 25 kezemet, mert az *Grammaticat* nem iól tanúltam völt, Ez vtán tudom mint kel az deakbol magyarrá fordítany az ti mondástokat. Így tudni illik²⁹ *Nos* az Sidok, vagy az köz nép: *non aspicimus Christum nisi carneis oculis*, nem NEZIK Christust külömben, hanem csak testi szemmel: *Nobis in ipso nihil magnificum apparet*, NEKYK eo benne ollyas méltósággh nem teczik; *Vitoso enim Nostro sensu, quicquid in ipso eiusque doctrina est peruertimus*, Mert az Eo el
- 30 téüelyedet ertelmekkel, valami eo benne, és az eo tudományában vagyom,

²⁸ Cal. Joan. 6. n. 41.

²⁹ NOTA.

azt mind hamissá fordították, etc. Tecziké nékedis ez az szép magyarázat? Csudálnam vgyan ha itt körmödet megh nem marnád gondolatlansághodért: Te maghad megh vallod hogy az mitt Caluinus az Sidókrúl monda, azt az eo ideiére *applicallia*; Azt sem tagadhatod hogy emesz szok, *Nos, Nobis, Nostro, peruertimus, etc.*³⁰ Caluinusra, és az eo társairais vgyan azont *applicallyák*: Mitt kötődöl tehát én velem, és miért indítasz tengheri haborúhoz hasanló habokat az egy kalán víjzbe? Nylua azt alitom hogy az te lelki isméreted furda-lásit akartad ittis én reám kenny.

- Eotödször, Bánod hogy *Ekesen szöllo, szokatlan bölcseségghel tündöklö*
- 10 embernek neuezlek, és íntesz, hogy ez vtán *meltatlan* {29:} *dolghokat reád ne foghiak*: Ha szidnálakis bánnad, ha dicsírleki sainallod, sem tancz énekünk, sem sirásunk nem kedues előtted, mindent méregghe váltosztacz: Hallottam mástul hogy nyelued ió vagy, tudományod felölis iób itéletben vóltam minek előtte ezt az irasocskádat oluastam vólna. De ha banod és *meltatlan read foghot*
- 15 *dologhnak* ityled hogy ékesen szöllo, tudos embernek neueztelek, künyü ten-ned ezrül. Ad tudtomra mint néuezzelek ez vtán, és az töuő lészek az mitt parancsolsz: Talám azt kiuánod hogy magadhoz hasonló, morghó társot találj, és énis ez vtán *Eeles fuláku Basiliscusnak, Ekesen Szidalmazó Momusnak; mérghes gyalazatokkal teli teghzü Barbarusnak, szokatlan alnaksággkal*
- 20 *tündöklö Rokanak, etc.* neuezzelek? Ezt én töllem bizony megh nem nye-red: Mod nélkül való foghásidat, tetouázo róka lyukaidat, az igazságghnak pörölyeuel, ha szerét tehetem megh rontom, személyednek szemetiuel nem mocskolódom, szitkodba nem elegyedem: Ióllehet látuan hogy ily ió nyomos vagy, itílem, megh szagolhattad hogy az te szep *Titulusidnak* mellyek az eot
- 25 leuélbe vannak, lehet szép lelki értelmeis.

- Hatodszor. Az elso leuélnek köszöntésébennis, olyakat botlik Aluinci hogy vgyan orrán szedi fel maghat: Mert mikor azt íjrom, {30:} hogy *Az Jehouá Istentül az eő szerelmes szent Fia által, az egy üdüözítő Jesus Christus által, szent lelket kiuánok*, látuan Aluinci Uram, hogy ezt eő maghában nem gyalázhattya, azt mondgya, *hogy mint az édes must, ha peniszes edényből foly ki, el veszti ízit, így, minthogy megh sebesédet, fene ötte lelki ismeretü embertül iőt ez az köszönet Deo gratiast érette nem mondhat.* Naponkent

³⁰ NOTA.

töb és nagyob virtusidat vészem eszemben Aluinci Uram: Ez elöt csak azt sem tudtam én, hogy az emberek *Conscientiaiatis* által lássad, és ezekrül itíletet tudgy tenny: Azt sem itijltem hogy ha mi iott mondok sem ió, mikor én mondom:

- 5 Touábba két dologghal terhelsz itt enghemet: Eggykkel hogy az Caluinista praedicator neuéuel ijruan ezt az köszönetet, csufolom eotet, *Mert egy Papista Vrtúl azt hallottad, hogy az Jehouának gyakor emlekeszetirül megh ismerszik az Lutheranus praedicator*. En pedig azt mondom, hogy ha ez az ti szokot köszöntések, *Seruato Decoro personae*, külömbet én sem cselékedhettem,
- 10 hanem, ezzel kellet élnem mideon az Praedikátor neuéuel írtam: Más az, hogy sem az *Istennek neuet* mi nem csufollyuk, sem az nem igaz *hógy imadsághunkban gyakrabban emleghettyük szent Palt, szent Petert hogy sem az Istent*: De azt én nem taghadom, hogy {31:} gyakran neuetséghre indítottak maghamatis az ti Predikátortok, mikor magyarul Predikáluán, vagy
- 15 beszelghetuén, Sidoüül neuезik az Istent, noha nemis értik néha, mitt tégyen az *Jehoua*: Azért, nem az Istennek neuén neuetkezünk, ha az maghatok mutogatásan mosolyghunk. Mi azért az Istennek mind az *Tetragrammaton*, s' mind egyéb neuеit, böcsüllyük tisztellyük, de azt neuethettyük, mikor csak *propter longum quoniam*, Sidoüül szóltok.
- 20 Masodik gáncsot ezen köszöntésben azt találod hogy *vgy keuánok én néked szent lelket, mint ha nállad Istennek szent lelke nem vólna*, és ezt azzal bizonytom. Mert azt senki mástul nem kéri, az mi nálla vagyon hanem ha csufságban az mint fol. 77. in margine fel jegyzettem: Es itt nagy hoszú Predikátyot kezd Aluinci Uram, melybe magyarázza, mint kérhessen
- 25 szent lelket mégh azis, az kiben immár szent Lélek vagyon: Cum laruis luctaris, az maghad almáual viaskodol ez áránt ió Uram; Es legh először az hol az ti szentséghtek bizonyos vóltát forghatod, azra én csak azt felelem, az mitt Caluinus eggyüt monda.³¹ *Tot vanitatis recessus habet, tot mendacij latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hyppocrisi tectum*
- 30 *est, vt seipsum saepe fallat: Experientia ostendit, reprobos interdum simili fere sensu atque, {32:} electos affici, vt ne suo quidem iudicio quicquam ab electis differant*. Az ember szüuében vgymond, anny hiúsághos reyték

³¹ Cal. lib. 3. ca. 2. n. 10. 11.

vagyon, anny hazugsághnak szurdékiual posogh, oly csalárd kép mutatással be földöztetik, hogy maghátis gyakran megh csallya; Es probalt dologh az, hogy az megh vetettek is hasanló indúlatokat éreznek az valasztottakhoz, vgy hogy, az maghok ítéleti szerent sem különböznek semmit az valasztottaktúl;

- 5 Láttjuk hogy nem csak az Lutheranusok, kik az Caluinistakat kárhozot eretnekeknek neuezik az mint az Helueciai *Tigurina Confessiobúl* fel iegyzem az Elseo leuélnek *Postscriptumában fol. 30.* De az Arianusokis, szinte vgy dicsekednek az eo üduösséghek bizonyos voltában, mint szinte Te, és vgyan azon irasokat forghattyák mellyeket te: Azért mind addigh sem hiszem hogy
- 10 azok az irasok téghedet illessenek, valamigh az szent irasbúl megh nem bizonytod, hogy az mitt Caluinus *probalt dologh*nak neuez, te raytad az nem eset, és vgy nincs dolghod mint az eo tölle említet megh vetetteknek:

- Touábba csak te tészed azt én szómma hogy nem kérheti az á szent Lelket, az kibén immár benne lakozik az szent Lelek: Mert az szent Lelek
- 15 Isten, ki az eo allattya szerént mindenüt ielen vagyon, az eo *gra-{33:}tiáia*, és aiandéka által adatik az hiueknek. Es mint hogy az eo Isteni tarhazában szántalan áyandékok vadnak, ha valamellyel megh látoghat is minket, vgyan kérhetjük, hogy öreghbicse, és tarcsa megh ezt az eo ayandékat, és hogy vyib ayandékkal latogasson bennünket. Es így, igazan s' Isten szerént kérhetjük
- 20 hogy az igaz hitben megh tarcsón az Isten, *Adaugeat nobis fidem*, oreghbicse az hitet bennünk, és *Qui iustus est, iustificetur adhuc*, az ki Isten előt kedues, naponként keduesb légyen: Ezek az keresztyén hitnek elementomi. Nem vólt azért széükséghe hogy ezeknek bizonytasába faradnál:

- De azt mondgya Aluinci, hogy én *fol. 77. in Margine* ezeket írjam, *senki*
- 25 *azt nem kéri az mi nálla vagyon, hanemha csuvsághba:* Ezt írjam bezzegh, és azért írjam, Mert ti egy enektekbe mindenkor azt kéríte, hogy az Isten néktek adgyon igaz hitet; Ezből az köuetközik, hogy nincs még h igaz hitetek; Mert noha az kinek igaz hiti vagyon, kérheti az Istent, hogy megh tarcsia, és öreghbicse benne az igaz hitet, de nem kérheti azon, hogy igaz hitet adgyon
- 30 néki: Oka ennek az, mert, csak egy okos ember sem kéri azt másut az mi kezében vagyon, és birtokában:

Ezre te csak azt mondod, *Huy oktalan {34:} okoskodas!* De ió Uram, eszesb vólt te nalladnál szent Agoston, az Pelagius ellen egybe gyólt Conciliomokkal egyetemben, kik megh akaruán mutatny, hogy nincs az Istennek seghítő

- malasztya nélkül az ember tehetseghébe, és birtokában, hogy az Istennek törvénye szerént élhessen; Azt mondgyák, hogy ha ez az embernek ereiében volna, csúfoson kérnök az Istent, hogy erőt adgyon, és segícsen minket; Mert azt senki mástul nem keri az mi nálla, és tehetseghébe vagyon, hanemha
- 5 csufságban: Halhacza Sz: Agostont az egész Africabéli Püspökökkel egyetembe, mitt yr Innocentius Papanak;³² *Istorum sacrilegas disputationes necessario sequitur, vt nec orare debeamus ne intremus in tentationem, etc. Si enim in possibilitate naturae, et arbitrio voluntatis in potestate sunt constituta, quis non videat ea a Domino inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando*
- 10 *poscunt, quae naturae viribus obtinentur?* Es masut.³³ *Prorsus non oramus Deum, sed orare nos fingimus, si non ipsum credimus facere quod oramus.* Es miképpen csak csufsággh volna ha valakinek az ki soha semmit nem adot ighen megh közönnéd hogy megh ayandékozot, Azonképpen vgymond Sz: *Agoston*: csak csufollyuk az Istent, ha eo tolle azt kériük az mi immár birto-
- 15 kunkban vagyon: Ezt ha nem hized Aluinci Uram, menij {35:} minden nap az Cassai böcsülletes Tanácshoz, és kéried nagy epeségghel, hogy tegyenek téghed Cassai Predikatorra, s' megh látod ha nem foghnak szanakozni raytad mint széltül ütöt emberen. Mideon azért befeiezed irasodat és azt mondod, hogy *ha nem tök az agyam megh erhetem az te irasodból miért keriétek*
- 20 *ti az szent Lelket, kitha ez eleot nem értettem, számár voltam;* Köszönöm az szép szokot, de hogy megh ércsed, soha én nállam nem vólt titkon miért keriétek az szent lelket, mert iól tudtam hogy vagyon szükséghtek reá, hanem én csak azt mondtam *fol. 77.* hogy az igaz hitet sem egyebért keri-tek hanem azért, hogy szükséghtek vagyon rea, Enis veletek egygüt kerem
- 25 az Ur Istent halgassa megh könyörghésteket, maghamért pedig alazatason könyörghök szent Istenseghének, nem azon hogy igaz hitet adgyon vyionnan, hanem azon, hogy az megh ismért igaz hitben megh tarcson, és naponként öregbícse bennem ezt az igaz vallást melybe vagyok, *Cum credimus, nihil desideramus vltra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod vltra*

³² *Epist. 90.*

³³ *Epist. 107.*

credere debeamus.³⁴ Mikor immár igazán hiszünk vgymond *Tertullianus* nem kiuánunk touáb hinny, Mert elseo dologh azmellyet hiszünk ez, hogy nincs ezen kiүүл az mit kellyen hinnünk: {36:}

³⁴ *Tertull. de Praescrip. initio.*

HATODIK REESZE.

Eot bizonyághimra válo izetlen feleleti Aluincinek.

- EOT közönséghez bizonyághot hoztam vála elő, melyekből világosan
megh teczik, hogy mi Baluanyozók nem vagyunk: Elseó, ez vala, mert Isaias
5 Propheta azt mondgya hogy mikor az Messias el iő, és az nemzetséghek
eo hozzáia területnek, azkor az baluányok tellyeségghel el rontatnak.³⁵
Zacharias, és Ezechiel Prophetak által azt foghadgya az Isten, hogy,
mikor az Daudid kútfeiet megh nyttya az bűnnek le mosására, vgy ki veszti
az földről az baluányokat, hogy soha többbe emlekezetbe sem lésznek.³⁶ Ezek
10 az ighiretek, helyén nem maradnak ha igaz az mitt hirdetnek az Caluinistak,
tudny illik, hogy gorombáb, és temérdekb baluanyozás vralkodik az Papistak
közt, hogy sem Ieroboam ideiébe az Sidok közöt, *Papistae idololatriam*
*crassiore habent, quam fuerit sub Jeroboam: Ergo, etc.*³⁷ MASODIK: Caluinus
magha megh vallya és tagadhatatlan dologhis, hogy ezer esztendőül foghua,
15 annyéra el hatalmazot valá az Papista vallás, hogy csak ez vralkodot nyluán
az keresztyénséghe: Tehát ha az Papistaságh ily iszonyú baluanyozás, mind
el karhoztak az kik Luther előtt ezer esz-{37;}tendőüel éltek, mielhogy
az baluanyozók az Isten orszagában nem mennek.³⁸ Hihetetlen pedigh,
hogy mind ezek el karhoztak vólna, és az Augustana Confessio, Luther eo
20 magha, az töb Atyafiakkal együt szenteknek neuezik, szent Bernardot,
Ferenczet, Brigittat Senasbeli Catalint, etc. *Ergo, etc.* HARMADIK, Az Istennek
igaz ighireti tartya, hogy az eo Ecclesiáiát soha az pokol ereie le nem nyomia,
hanem mint az hegyen eppitet váras finlik, és mindenkor Doctori és Pásztori
lésznek kik legeltessék.³⁹ De ezekben az ighiretekbe semmi sem költ vólna,
25 ha az Papistak baluanyozók vóltak, Mert Luther előtt ezer esztendőüel, csak
egy vallás sem tündöklöt töb eznel, soha egy Doctor, egy tanyto nem vólt,
az ki azt hitte és tanította vólna az mit Luther és Caluinus; Mert noha egy,

³⁵ Isa. 2. n. 2. 18.

³⁶ Zach. 13. v. 2. Ezech. 36. v. 25. cap. 30. v. 13.

³⁷ Caluin. li. 4. c. 2. n. 9.

³⁸ Gal. 5. v. 20. 1. Cor. 6. v. 6.

³⁹ Matth. 16. v. 18. Matth. 5. c. 15. Ephes. 4. v. 12.

vagy két dologban eggyezet valaki vélek, mint hogy az Törökis ennyhány dologban eggyez, de ez okból, vgyan nem mondhatták hogy az eo hiteket köuettek, *Ergo. etc.*⁴⁰ NEGYEDIK Az Augustana Confessio azt mondgya, hogy az Romai Ecclesiátul az eo vallások nem külömböz az hit dolghaban:

- 5 Ha mi baluanyozok vólnank, fölötteb nagy külömbség vólna mi köztünk az hit dolgaiban. *Ergo, etc.* EOTEDIK Caluinus azt tanyttya *a* hogy Urunk szüle-~~{38:}~~tése vtán öt szász esztendeigh, szinte sz. Agoston ideiéigh megh maradot az igaz tudomány az Ecclesiaba.⁴¹ *b* Es hogy az ki jgazán megh akaria érteny az réghi keresztyének hitit, Sz: Agostonból tanulhattya azt megh:⁴²
- 10 De mind eo magha Caluinus megh vallya, s' mind mi megh mutathattyuk, hogy Szent Agoston, és eö ideiébe az híuek, vgyan azont hitték, és tanították az szentek segítségül hiuasokrúl, és az töb közbe vetet dólghokrúl, az mit mi most hiszünk, *Ergo. etc.* Ezekre lássuk mitt felel Aluinci.

ELEOSZEOR azt mondgya,⁴³ hogy az elseo bizonyságban elő hozot Profetak

- 15 *Christusrúl szólnak*: Köszönöm ió Peter Uram hogy ezre megh tanítál, senki te előttd ezt hyrrel sem halotta vólt:

MASODSZOR, azt mondgya, hogy ezekből az profetiákból nem köuetközik, hogy *széles ez világhon valahól az Vr Christus neuét hallyak, baluanyozás nincsen, Mert az Daudid Ferencz hitin valokis, az Anabaptistákkal igaz keresztyének volnának*: Am itild megh ió Peter Uram, ha néked kellé inkab hinny, hogy sem az Prophetanak,⁴⁴ ki által így szol az Isten, ki vesztem az baluániok neuét ez földrúl, és soha többbe emlekezetbe nem léznek: Annakis csak maghadra hagyom itiletit, ha ió *Consequentia* légyené emez, *Ha baluanyozás nincs azok közt kik {39:} az Christus neuét vallyák, Tehat igaz keresztyének*

- 25 *az Daudid Ferencz köuetőy*: Ez egy mák szemnyere sem köuetközik, hanem csak ez köuetközik, hogy, noha az Daudid Ferencz köuetői hamis teuelygésben vadnak, de azért mégheo köztök sincs ollyán baluanyozás, minémü az Sidok és Poghányok közt vólt, tudny illik, hogy valamely teremphet állatnak Isteni

⁴⁰ NOTA.

⁴¹ *a Cal. lib. 1. c. 11. nu. 13. lib. 4. c. 2. nu. 3.*

⁴² *b lib. 3. c. 3. n. 10. lib. 4. c. 14. n. 26.*

⁴³ *Az 7. Patuar.*

⁴⁴ *Zach. 13. v. 2.*

tiszteletet tulaydonitanának: Ezt kel vala ki hoznod az Profetak mondasából, nem azt az mitt te rebesgecz; Mert hamis teuelyghésbeis lehet, de ez mellet Pogány módra való baluanyozás nélkülis lehet az Arianus:

- HARMADSZOR, azt mondgya Aluinci hogy *azok közt az keresztyének közt nincs semmi baluanyozás kik az VVr Christussal, és az eo érdemes aldozattyáual megh elégesznek. Az Papistak baluanyozók, Mert vgy vagyon, vallyak Christus Vrunkat egy üdüöztőnek lenny, de azonban, az eo egy érde- mes aldozattyáual megh nem elegesznek, melynek eleghségheis vóltat tanyttya Szent Pál Hebr. 9. nu. 28. cap. 10. n. 14. Bellarminus pedig és Soarius azt mondgyák hogy az Miseis aldozat:* En itt Négy dologhra kerdlek téghed Aluinci Uram: I. Ha az Papisták baluanyozók, és Istengyánánt teremtet állatot imád- nak, az mint te karomlod,⁴⁵ Miképpen vallyák tehát Christust egy üdüöztőnek lenny? II. Hon {40:} oluastad az írásban, hogy azok az baluanyozók, az kik Christus Urunknak egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, mert én az baluanyozásnak illyen *definitioiat* soha nem hallottam. III. Mellyk Papista ember írta válaha, hogy nem eleghségheis az mi megh váltásunkra Christus Urunknak egy Uéres aldozattyá? Vallions mikor azt mondgyuk minnyáian hogy hasznos, és szükségheis üdüösségünkre az keresztségh az igaz Hitt, etc. ezzel az Christus aldozattyának, elegségheis vóltat fel bontyuké? IIII. Oluastadé valaha mint magyarázzak az te teolled elő hozot mondásit szent Palnak az reghi Szent Doctorok? Nem ijrom itt fel mind azokat, Tekíncs megh Aranyszáú szent Ianost, *homil. 17. in Epist. ad Hebraeos*. Szent Ambrust, az töb Doctorokat, megh érted hogy az Uéres áldozat csak egy, és eleghségheis vólt, de ez az mos- tani Uér nélkül való áldozat, aznak az kereszt fán való áldozatnak emlekezeti, és hasznának hozzánk kapcsolása: Aztis fel találod, hogy az Christus aldozattya csak egy, mert vgyan azon test, és azon egy bárány, mely az kereszt- fán Uer ontás és halál által, megh aldoztaték, itt pedig aznak az áldozatnak emlekezetire Uér ontásnélkül, és halálnélkül aldoztatik. De ez dolgohrúl masut kel böuebben szóllanunk:
- {41:} Negyedszer azt vítattya Aluinci, hogy maghammal ellenke- zem, *Egy felől azt mondod hogy azok nem baluányozók kik az Christus hitit vallyák: Más felől minket ide alábol. 119. Baluanyozóknak mondasz:*

⁴⁵ NOTA.

Nem ketelkedem hogy ittis tapsoltak az te köuetöyd, és víghan kiáltottak, *Lasd mint megh rontya az Jesuitat Aluinci Vram*: En pedig fölötte szánlak téghedet, és az vtánnad toldúlt kösségheet, látuan hogy lelki isméreted ellennis fortélyokat keresz, csak hogy az igazat terhelhessed: Semmit én ezre nem

5 felelek, hanem csak ide yrom az mit ijrta vála az ötödik leuélbe *fol. 119. Azt akarám eszetekbe iutatny, mint hogy az szent iras, azt nyluán tanyttya, hogy az keresztyenséghbe nem lészen olyan baluanyozás, mint az réghi Poghányok közt vólt, és á minemüt almodoznak az Luther tanitok, az szentek tiszteletibe, és az képek böcsületibe, Nem kel senkinek azt várny, hogy én*

10 *efféle baluanyozást visgállyak az Lutherista és Caluinista vallásba: Csak azt bizonytom azért megh, hogy az ő tudományok és vallások ághayból, oly dolghok köuetköznek, mellyekből ki teczik, hogy ök, neminemüképpen, része-sek az baluanyozasba.*

Itílye megh ezből akár mely értelmes ember, ha én magham ellen harczoloké

15 itt ez aránt, vagy csak te akadosz raytam mint az boytorián.

{42;} Eötödször *Itt immár megh akarom vala mutatny, vgymond, hogy Luther előttis vólt ez az igaz Euangeliomi tudomány az Romai el hanyatlot Anyaszentegyházban*: De ezt az derék dologhoz hagyom: Nagy kárt vallot-tunk vólna ha ezt az te akaratodat megh nem ielentetted vólna: Nem elég

20 akarny: De kérlek tarcs megh louad száíát, nem székségh azt megh mutatnod hogy az igaz Euangeliomi tudomány vólt Luther előttis: El hittük ezt; Söt miuelhogy eö előtte az igaz Euangeliomi tudomány vólt, Eo pedig az eléb való tudománytúl el szakat, és azt meri ijrnya *in Praefatione Tom. 1. hogy egyedül kezdette ezt az vallást, mellyet senki eo előtte el nem mert vala*

25 *kezdeny, aztis el hittük, hogy az eö tudománya nem igaz Euangeliomi tudomány*:⁴⁶ De azt kerdem tölled, ha az Romay Anyaszentegyházba vólt Luther elöt az jgaz Euangeliomi tudomány mint lehet el hanyatlot Anyaszentegyház az Romai?⁴⁷ Ha Anyaszentegyház vólt, el hanyatlot nem vólt; Ha ebbe az Anyaszentegyházba vólt az igaz Euangelomi tudomány, el hanyatlot nem

⁴⁶ NOTA.

⁴⁷ NOTA.

vólt; Igazán mondom Aluinci Uram, szánom az üdöt az te gondolatlan feleletidbe vesztegetny, és ha nem restellenem ilyenkor, az orczad bőrét iól megh törlöszüröztetném.

- HATODSZOR, azt mondgya,⁴⁸ hogy szent {43:}Bernardot szentnek mondhattuk, mert az Papak Cardinalok, Papok vétke ellen sokat panaszkodot: szent Ferenczet, Catalint csak mimisissel, csufolkodua mondgyuk szentnek, kit ha nem tudtál, tudatlan Szamár vagy. Megh bocsás ió Aluinci Uram, nem tudtam hogy ily csúfosok vattok: oluastam vala az Luther irasában,⁴⁹ imilyen szókat *Sanctus Franciscus vir admirabilis et spiritu feruentissimus, sapientissime dixit Regulam suam esse Euangelium Jesu Christi*: oluastam vála Illyricusba. In *Catalogo Testium Veritatis* hogy az Luther jgazságghnak bizonyágghi, Senasbély Sz: Katalin, sz: Brigitta etc. En azt tudtam hogy miképpen Sz: Bernádrúl, azonképpen ezekrűlis vgyan valóba szöllyatok: Tudom immár mesterséghteket, és ez vtán semmi szóto-
- 15 kat nem hiszem, hanemha megh ijriatok hogy vgyan valóba, nem csufságghba szóltok: Es miuelhogy te sohult ezt nem irtad feleletedbe, nem hiszem hogy *ex animi sententia*, vgyan igaz lelki isméretered szerént ijrtal semmit azba: Touabba az én bizonyaghomnak gyözhetetlen voltára eleg h az, az mit te megh engedcz, hogy Sz: Bernard noha Barát vólt, noha Bodogh aszont segítségghül
- 20 hítta, noha az Romai Papat, minden Ecclesiaknak fő pasztorának neuzte *li. 2. de Considerat. Epist. 132. etc.* noha szinte olyan Papista vólt mint én, de azért vgyan szent vólt, Baluanyozó nem vólt: Sz: Ferencznek az disznókkal {44:} való lakasárúl és egyéb marczonaságghokrul az mitt beszéllesz, nem tudom honnan vótted, mert egyéb könyuet bizonyásghul nem támasztasz,
- 25 hanem, *Vgyan ottant*: ki legyen ez az *Vgyan ottan* nem tudom, mert te az elöt semmi könyuet nem említettel. Az Posoni Apaczakrul az mitt szempтеленül költesz, válaszod lön rea nem réghen.⁵⁰

⁴⁸ Az 8. Patuar.

⁴⁹ Luther. Tom. 2. Vitt. Lat. ann. 1546. Edit. Joan. Lufft. lib. de Votis Monast. fol. 287. b initio.

⁵⁰ Fol. 16.

- Hetedszer és vtólszor, azt mondgya Aluinci,⁵¹ hogy az Augustána Confessio, az minemü szokatlan dólghokat mi bennünk helyén nem hágy, azok nem aprólek dólghok, noha ezeket az Augustana Confessio *modeste* csak *abususoknak* mondgya: Nem ez az keres ió Peter Vram: En ilyen
- 5** bizonyságbot támasztottam.⁵² Az Augustana Confessio azt mondgya, és nem egyszer mondgya, hogy az hit dolghaiban nem különböztök ti az Romai Ecclesiátúl; De ha mi baluanyozók vólnank, ez semmiképpen igaz nem vólna: Tehát vagy az Augustana Confessio hazugh, vagy mi nem vagyunk baluanyozók. Erre te csak egy kukkot sem mondasz, söt, az *masodik* az *har-*
- 10** *madik* az *ötödik*, bizonyságghnakis halgatással vészed eleit; Es még sem szégyenled ezt az te rút irásodat *Feleletnek* neuezny! Nemis itylem hogy feledékenséghedből halgattad el ezeket, Az *Nescio* marta béledet. Nó nem bolygatlak töb szóual, csak intlek, téry eszedre, és tudua {45;} szemlátomast, ne csald megh az széginy kösséghet, mert bizony nagy szamadásod lészen
- 15** Isten elöt érette.

⁵¹ *Az 10. Patuar.*

⁵² NOTA.

HETEDIK REESZE.

Az képek tiszteletirúl.

- Hogy az képek tiszteletiben méltatlan almodaznak baluanyozást az Euangelicusok, sok képpen megh mutatám az elseő leuélbe; Es legh először
- 5 fundamentomúl három dolghot veték. I. hogy nem minden képet mondhatunk baluánynak, mert az mi üdüözítönkis, képe az eo szent Attyának.⁵³ Az Isten Satorába, és az Salamon templomábais képek valának: Es ez okon, nem mondhattuk hogy az Isten egy altallyába minden képeket megh tiltot, hanem csak azt tiltotta, hogy képeket az véghre ne csinálljunk, hogy ezeket
- 10 imadgyuk, az mi képpen oluassuk *Leuit. 26. nu. 1. II.* Az Concilium Tridentinum tanításából,⁵⁴ és az szent írásbol nyłuán ki teczik, hogy az Isteni természetet eo maghában, sem testi szemmel nem láthatny, sem festékkal ki nem abrasztathatny, hanem csak olyan abrázatot írhatunk az minemüben az Isten megh ielent, vgymint Danielnek és Isaiasnak vén ember kepébe,⁵⁵
- 15 keresztelő Iánosnak Galamb kepében, és az Ighe emberi testben {46;} öltözuén, az mi abrazatunkban. III. Ugyan azon Conciliom vallasából megh teczik, hogy az képeket nem azért kel tisztelny, mintha ezekbe valami erő, és Istenségh vólna, és ezektül valamit kellene várny, hanem minden tisztelet csak azra néz, az kitt az kép ielent:⁵⁶ *Imaginibus debitus honor et veneratio impertienda,*
- 20 *non quod credatur inesse illis aliqua Diuinitas, vel virtus, vel quod ab illis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in illis sit figenda, sed quoniam honos qui eis exhibetur refertur ad prototypa quae repraesentant.*

- Ezeket mikor böuön megh magyaráztam vólna, Hatt bizonyságghal erőssítem megh röüdeden, hogy az képek tiszteletiben nincs semmi
- 25 baluanyozás.⁵⁷ I. Az az baluanyozó az ki valamely teremtet állatba Isteni erőt, és meltosághot ítíluén, Isteni tisztelettel jlleti az teremtet állatot: Mi pedig (kik ióbban tudgyuk mitt hiszünk, és mitt cselekedünk hogy sem

⁵³ *Coloss. 1. v. 15. Heb. 1. v. 3.*

⁵⁴ *Trident. Sess. 25.*

⁵⁵ *Daniel 7. v. 13. Isai. 6. v. 1.*

⁵⁶ *Concil. Trident. loc. citat:*

⁵⁷ *Hat szép bizonysággh.*

az mi szidalmazóink) Isten előtt, és ez világh előtt mondgyuk; hogy az képekbe semmi Isteni erőt nem hiszünk lenny, semmit ezektől nem várunk, Isteni tiszteletet maghoknak az képeknek nem adunk, hanem csak az Istennek az kit ielentnek, mint az *Concilium Tridentinum* szouából megh hallók, *Ergo, etc.*

- 5 II. Mikor az Sidókat megh verték volna, Iosue és az fő {47:} népek, az Isten szekrenyéhez menének, az szekrény előtt, és az Cherubinok képei előtt mellyek az szekrinyen valának, le borúlúan könyörghének:⁵⁸ Ezben semmi baluanyozás nem vólt, mert nem az szekrinynek és képeknek az mellyek előtt le borulának, hanem az Istennek könyörghének: Tehát, mijs mikor az képek előtt térden álua
- 10 az Istennek könyörghunk, nem vagyunk baluanyozók: III. Az ki az IESVS neuének említésére, vagy az Euangéliom oluhasására süueget vét, térdet hayt, nem baluanyozó,⁵⁹ miuelhogy azt tiszteli az kit az szoo iegiesz, és az kitől származot az Euangélium. Tehat az sem baluanyozó, az ki látuan az képet, süuegget vét aznak az kit iegyez az kép: IV. Mikor Isaiasnak, Danielnek
- 15 és az töb Profetáknak láthato abrazatba megh ielenék az Isten, le borulának, és imáda az Istent, az kitt ielent vala az abrazat:⁶⁰ De azért vgyan nem vóltak baluanyozók. Tehat, mi sem vagyunk, ha az kép előtt az Istent imadgyukis. V. Az szent Péter arnyek képet, annyéra böcsüllek az elseo keresztyének, hogy vgyan kiuánnyák vala, hogy az betegheket csak megh illelné az úton.
- 20 Es megh akaruan mutatny az Isten, hogy az eo Apostolit tisztelték ezek által, megh gyógyítta vala az arnyéktól megh illetet betegheket:⁶¹ Ha azért baluanyozás nem vólt {48:} az Arnyékhoz böcsüllettel való iarásba és illetésbe; Tehát mi sem vagyunk baluanyozók, midön hasonló indúlatból böcsüllyük az képeket. VI. Az Apostolok ideitől foghua való Ecclesiának szokását
- 25 tamasztám bizonyághul, és sok példákkal az réghi fő emberek írásiból megh mutatám, hogy eleitől foghua az Ecclesiában böcsülletesen tartatták az képek. Es miképpen amaz aszonyállat mikor az Urunk ruhaiának prémét megh illeté, remenluén hogy ez által az illetés által megh gyógyíttatnék, nem az ruhában veté remenséghet, hanem azban az ki viseli vála az ruhát;⁶² Azonképpen mi

⁵⁸ Josue 7. v. 7.

⁵⁹ Philip. 2. nu. 20.

⁶⁰ Daniel. 7. nu. 13. Isa. 6. n. 1.

⁶¹ Act. 5. nu. 15.

⁶² Matt. 9. nu. 21.

sem várunk semmit az képtől, hanem aztól az kit ielent az kép, és az kit tisztelünk az eo képébe; Mert az természet szerént való okosságis azra mutat, hogy az ki böcsületbe tarttya az király képet, az királt böcsüllí, miképpen az ki ezt el szaggatná nagy gyalazattal, vagy az váras piaczn megh éghetné, **5** *crimen laesae Maiestatisba* esnék. Ezeket böueb beszéddel hosztam vala elő az elseo leuélbe.

Lássuk azért mitt felel ezekre Aluinci ELEOSZEOR megh enghedi hogy az az baluanyozó,⁶³ *az ki teremtet állatot Isteni tisztelettel illet, és az Isteni méltóságot, az egy igaz Isten kiüül egyébként tulajdonította.* Az baluány pedig **10** *az az teremtet állat, melynek az {49:} baluányozók Isteni tiszteletet téznek:* Hála Istennek, hogy egyszer kedued szerént szólhattam, és az baluanyozást, igazan *Definialhattam.*

MASODSZOR azt mondgya,⁶⁴ hogy nem minden kép báluány, mert *az Isten eo magha mesterségnek tudományával ayandékoza megh Beseleelt,* hogy **15** az Cherubin képeket ékesen fel eppítene: Ittis az én nyomdokomba lépel: De miuelhogy az töb bizonyságok közt, mellyekkel én ezt megh erőssítem aztis mondtam vala, hogy szent Pal Christus Urunkat *az Atya Isten Képének neueszte,*⁶⁵ azért ha minden kép báluány volna, az mi kegyes megh váltónkatis baluánynak kellene mondany. Ez az egy czikkely nem teczik **20** Aluinci Uramnak, *mert Christust nem az véghre neuezi szent Pál az Atya Istennek képének, az menyből láthato emberi testet vöt vala fel, hanem az eo Isteni ereiére képest:* De ha fel nyottad volna szemedet ió Uram, megh láttad volna, hogy én az szent Pal mondását, sem az Christus emberi természetire megh nem határoztam (noha ez szerent eo is vélünk egygüt, *Ad imaginem et similitudinem Dei factus,*⁶⁶ völt) sem az Isteni természetet ki nem rekesztettem, hanem az *Argumentum* csak ez vala. Ha minden kép baluány, Tehát **25** mikor szent Pál Urunkat képnek neuezi, bal-{50:}uanynak neuezi eotet:

⁶³ *Az 11. Patuar.*

⁶⁴ *Exod. 31. v. 3.*

⁶⁵ *Coloss. 1. v. 15. Heb. 1. v. 3.*

⁶⁶ *Genes. 1. v. 26.*

Ez az *Argumentum*, mind egy aránt szólghal, akar Isteni s' akár emberi természetű szerént mondgyuk eotet az Atya Isten képének: De te soha megh nem tekinted, houa nézzzen az dologh, hanem csak *Belé Balás*:

- HARMADSZOR azt mondod, hogy Báluany az az kép *az ki előtt, mint Isten előtt,*
- 5 *az emberek le borúlnak, néki mint Istennek térdet feiet haytnak:* Igaz és helyes mondas ezis, mert az mint te maghad írod, ezt az én magyarázatomból vöttem: Es noha ezt az baluány képeknek *Definitioiat* helyén hagyod, látuan hogy ezt én sok győzhetetlen bizonyságokkal megh próbáltam vala, De eszedbe véuén, hogy ez semmit nem szolgálhána az te eluesztet igyednek, minthogy
- 10 *ió száíú louad vagyon, más karba ütteted az dolghot, és azt mondod hogy, Báluany az á kép, melyet az véghre öntnek, faragnak, ijrnak, szönek hogy abbol, vagy az által, Istent lassak, és abban vagy az által tisztellyék:* Ez immár bezzegh te talalmányod, és ellenkezik azokkal az miket eddegh mondál; Mert helyén hagyád azt az mit én erőssen megh bizonyttottam vala, tudny illik,
- 15 *Hogy csak az az baluanyozó, Az ki Isteni tisztelettel illeti az teremtet állatot, Isteni meltosághot tulaydonit neki, eo előtte vgy borúl le, mint Isten előtt:* Ez ha így vagyon; Tehát lehetet-^{51:}len, hogy baluanyozó légyen az ki egyebet nem tulaydonít az képeknek, hanem csak azt, *hogy ezek által lássa az Istent,* az az, hogy az képek megh emlekesztessék az Isteni cselekedetekről, és lelki szemeinket az Istenhez fel indicsak, és hogy *ezekbe, és ezek által tisztellyék az Istent* Ezt az köuetközést szem látomást így bizonytom: Mert nem csak nem tulaydonít Isteni meltosághot az képeknek valaki csak azt hiszi felöllök, hogy emlekeztető ielek az képek, mellyekbe és mellyek által vgy tisztellyük az Istent, mint mikor az IESVS neuének, az Euangeliomnak süuegh vetue,
- 25 és fem álua való halgatasáuál böcsüllyük eótét, De söt inkább, oly dólghot tulaydonít az képek, mely az Istenhez semmiképpen nem illendő, miuelhogy semmihéppen nem fér az Isteni természethez *hogy emlekeztető ielé légyen az Istennek, és eo általa és eö benne tiszteltessék az Isten.*⁶⁷ Vagyon am ittis árok előtted Peter Uram, ha tudcz vghrany.
- 30 De lássuk mely csúfoson bizonycsa Aluinci, hogy baluány legyen az az kép mely által az Istenről megh emlekezünk, és eotet tisztellyük: *Először, vgymond, az Isten természetibe lelki állat, lathatlan, megh foghatatlan, ahoz*

⁶⁷ NOTA.

az marokny állathoz csatoltatik, az vagy azban foglaltatik hogy az {52:} által láttassék: Ez mind így volt Peter Uram? s' mi süle ki belölle? Te ennek az *Consequentiaiat* ki nem hozád: Talám vöd eszedbe hogy nem ide való dologh, mért ha mind vgy vólnais az mit mondasz, nem köuetköznék hogy

5 báluány az az kép mely által, megh emlekezünk az Isteni dolghokrúl, és tisztellyük az Istent: Iöllehet mi az Istent nem *csatollyuk, sem foghlallyuk az marokny állathoz*, hanemha tijs, az marokny szóhoz csatollyátok midön az Iesus neuét haluán, megh emlekeztek az mi vrunkrúl, és eo néki az eo neuének emlekezetiben tisztességhet tésttek, Mert mi csak szinte anny tisztet

10 letet téstünk az szemmel látot ielnek, menyti ti tésttek az füllel hallot ielnek, az Iesus neuének, és az Euangelionnak, mideon oluassák előttetek:

Touáb lépik Aluinci, és *Masodszor* vgymond,⁶⁸ *megh tyltotta az Vr Isten hogy semmi némü képekben ne tisztellyék ötet, mint az Baluanyozo Poghányok cselekesznek vála, és megh tyltja hogy semmi némü képbe eotet ki*

15 *ne ijrának, mert nemis láttak az Horeben semmi hasonlatossághot, firfiú, vagy aszonyállat képet.*⁶⁹ Ezből az szent Iras mondásiból sem hozza azt ki Aluinci, és semmi szinnel ki sem hozhattya, az mit akar vála bizonítany, tudny illik, *Hogy Báluány légyen az az kép, mely által az Isten tiszteltetik.* Ezt vetetted vála {53:} czélúl, de elfeletkezél maghadrúl, Es csak azt hozádki mind

20 ezekből, hogy *nagy lelki vaksághban kel annak lenny, az ki ezből megh nem érti hogy az képek csinálása Isten hasonlatossághará, megh vagyon tyltua:* Nem ez az dologh Aluinci: Ha szinte vgy vólnais (ki vgy nincsen) hogy mi az Isten parancsolattya ellen csynálnank képeket az Istennek emlekezetire: De azért ezből, vgyan nem sutúlhatnád azt ki, hogy baluanyózik vagyunk,

25 hanem ha aztis megh enghednéd, hogy teis minden nap báluánt imadcz, miuelhogy mindennap vétkezel az Isten parancsolattya ellen. Más az, hogy mi, nem vgy tisztellyük az képeket mint az baluanyózo Poghányok cselekédtek, mint böüön megh magyarázam az elseo leuélbe: Vegezetre az Uy törvényben nem adatot vyiob parancsolat azrúl hogy képeket ne

30 csinállyunk, hanem csak az Oo testamentomban adot parancsolatokat hozod elő, Azokba pedigh nem völt megh tíltua mindenestül, hogy semmi képet

⁶⁸ *Exod. 20. v. 4.*

⁶⁹ *Deutor. 4. nu. 15.*

ne csinálnánk, sőt megh parancsolá az Isten, hogy Cherubin Képeket csináltasson Moyses, és ezek előtt le boruluán könyörghe Iosue az Istennek: Ha pedig azkor tilalmás löt vólnais egy altallyába hogy az Istent képbe ki ne iegyzenék, csak addégh tartot vólna ez az tilalom, migh az Ur Isten eo magha

5 külseo abrazatba megh nem ie-^{54:}lent vala; Es csak *Caeremonialis* törvény valá, mely az töb caeremoniákkal egyetembe megh szünt, az mi üdüöзитönk halála által.

NEGYEDSZER Ugyan az derék dologhoz kezd Aluinci; és azt bizonyttya, hogy *mi az képeket mint eleuen állatokat, Isteni tisztelettel illettyük.*

10 Ez nagy dologh Aluinci Uram, hogy az Concilium Tridentinumnak, és minden Catholicus embereknek nyluán való tudomány tétele ellen ezt foghod reánk, magha hiszem mi tudgyuk ióbban mi vagyon szüünkbe, hogy sem te. De lássuk bizonyághidat, I. *Bellarminus azt mondgya hogy nem csak ekességhért és emlekezetért kel az képeket tartany, hanem Isteny tiszteletnekis okaért:* Meny touáb: Mit hosz ki ezből? Azté hogy az képeknek Isteni tiszteletet tészünk? Ezt akarnád látom ki tekerny, de szégyenle-

15 tedbe nem mérted ki feiezný, látuán hogy ez semmi okon nem köüetközik: Ha én így okoskodnam, *Az Vasárnapot nem csak nyughodalomnak okaért illik az Caluinistak, hanem az Istennek tisztességhéreis: Tehát az Caluinistak az Vasárnapot Isten gyanant tisztelik,* Vallions nem amaszt kialtanadé; *Huy oktalan okoskodás.* Ezent kiálcsad te maghadnakis: Szent Pál azra ijnt, hogy mindeneket az Istennek tisztességhére cselekedgyünk, de azért vgy-^{55:}an nem ijnt azra, hogy mindeneket Isten gyanánt tisztellyünk: De lássuk az második bizonyághot. II. *Azt mondgyátok, vgymond, hogy nem*

20 *imadgyátok az faraghot képet, hanem azt az kit iegyéz: Ha az kép iegyzi az Istent, hasonlónak kell hozzá lenny, Mert az iegy nem iegy, ha semmi hasonlátosságha nincsen raita az iedzendő dologhnak.*

Ez immár feneketlen mélységh: Nem érkezik ennyére az én röüid ertelmem: Peter Uram, néha alábbis röpüly hogy miys megh erthessük melységhe-

30 okoskodásidat: De kérlek feycs megh ez kis kérdésemet, Miképpen lehessen hogy ez az Szó, ISTEN, az Istent iegyezze ti nállatokis, és mind az által ezt az Szót nem tartjátok Istennek? Miképpen lehessen hogy az szöld ágh, mellyet czegérül ki tésznek, az bort iegyzi, noha nem folyó mint az bor? Meny az Iscolaba íó Peter Uram, és tanúld megh, mitt különbözzön az *similitudo*

- in essendo, et similitudo in representando.* Ióllehet az mint mondám ez elöt, mi az képeket nem oly iegyeknek mondgyuk, mellyek az Isteni természetet vgy iegyezzék mint eo maghában vagyon, hanem csak az mint külső és lát-ható abrazatba megh ielent az Prophetáknak, és az megh testesüles vtán min-den rendeknek. III. *Az képeknek {56:} anny eröt tulaydonitotok* vgymond, *hogy titeket az üduösség dolghában, az Isten ismeretire megh taníthat mint szintén az Biblia: De Elöször ha szinte azt mondanókis, hogy vgy, söt hogy ióban megh tanítaná az együgyüeket az kép, hogy sem az Biblia, de vgyan nem köuetköznék hogy az képnek Isteni meltosághot tulaydonítánánk;*
- 5 Mert te sem tagadhatod, hogy az Predikátortúl ióban megh tanulhatták az együgyük az hit dólghait, hogy sem ha csak eő maghok othon oluasnák az Bibliat, Miuelhogy ha ióban megh nem tanulhatnák, nem volna szükség Praedikatiot halgatny: De miuelhogy ez csak *ex defectu subiecti* vagyon, nem köuetközik, hogy az Predikator Istenné változzék, és az Bibliánál iób
- 15 légyen: Más az, hogy Bellarminus ott nem szól *absolute* egy általlyába, sem az Bibliarúl nem emlekezik, hanem csak azt mondgya,⁷⁰ hogy *néha az kép ióban taníjt, az írásnál,* Es akár kijs maghában megh tapasztalhattya, hogy néha egy aytatos képnek tekintetiből inkább fel geried az Isteni szere-tetre, hogy sem az könyuek oluásasából: IV. Es vtólszor, azt írja Aluinci,
- 20 hogy *annyt tulaydonítunk mi az képeknek mintha élök volnának, mert Bellarminus azt írja,⁷¹ hogy nem hóltak az szentek képei: Másut azt írja,⁷² hogy tisztelendök az szentek képei eő maghokbais. Soarius pe-{57:}digh tete-mesben szól, és azt mondgya hogy imadandók az képek:* Es itt osztán, mint egy iól örlöt, nagy vighan tapsol, megh sem foghta s' ighen mellyeszti, hazud-tol enghem, és csak el nem fordul esze örömében Aluinci Uramnak. De lassan iárij s' hamaréb el érkezel: Az feiünk fölöt vigyázo Istennel bizonytottam, ki szüünket láttya, és mostis bizonytom, hogy mi semmit az egy Isten kiüül Isteni tisztelettel nem illetünk: Halhacza mit ír Bellarminus,⁷³ az te tölled elő hozot helyen: *Experientia docet, imagines quae non habentur pro Diis,*
- 25

⁷⁰ *Lib. 2. c. 10.*

⁷¹ *Lib. 2. c. 9.*

⁷² *Ibid. c. 21.*

⁷³ *Lib. 2. cap. 9. ad 3.*

- neminem licet rudissimum ita decipere, vt putentur viuere et spirare:* Probalt dologh vgymond, hogy az képek mellyek Isten gyanánt nem tartatnak, senkit akár mely tudatlant sem csálnak vgy megh, hogy eóket valaki előknek itijlye: Mikor pedig azt mondgya Bellarminus, hogy *az szentek képet, nem kell hóltaknak neuezny;* megh magyarázza mint érti. *Imaginis vita, est repraesentatio, Illae ergo sunt mortuae quae nihil repraesentant;* Nincs az képnek egyéb eleuenséghe, vgymond, hanem csak az iegyzés, azért, csak azok az holt képek mellyek semmit nem iegyeznek: Ez az Bellarminus mondása, de te csak kapsz két felé az habokhozis, mint az vízben haló ember,
- és az dologhnak sem eleit sem vtólytat megh nem {58:} tekinted: Azonképpen noha az képekről azt írja Bellarminus hogy tisztelny kell ezeket, de azt nem írja, hogy Isteni tiszteletet kell nekik adny, sőt azt írja szent Damascenussal egyetembe,⁷⁴ hogy *Eretnek az valaki eó maghoknak az képeknek Isteny tiszteletet ad, valaki azoktól valamit vaar, valaki azokban veti remeneséghe:*
- Azt írja,⁷⁵ hogy nem Isteni, hanem kisseb tisztelettel kel az képeket tisztelny: *Imago non est Deus, sed imago Dei, inde sequitur non deberi imagini honorem qui debetur Deo sed minorem.* Vegezetre; cap. 22. 23. 24. olíj böuön, és oly nylyan megh magyarázza Bellarminus, hogy az képek eő maghok, semmi Isteni tisztelettel nem illethetnek, hogy álmélkodom rayta minemű
- orczáual merte Aluinci Bellarminusból⁷⁶ bizonytany, hogy mi az képeknek, Isteni tiszteletet tészünk. Soariusis hasonló képpen szól, mert noha azt írja hogy imádny kel az képeket, de olyan imadásrul szól, az minemürül szól szent Daud, mikor azt mondgya,⁷⁷ hogy *imádgjuk az eo labának sámolyat,* és szent Palis,⁷⁸ mikor azt írja hogy *Jakob imádá az Joseph veszeiének véghet.*
- Az az, nem mondgya Soarius hogy eő maghát az képet Isteni imadással tiszteljük, hanem az Isteni tisztelet azra néz, az kit az kép iegyez,⁷⁹ *Nam*

⁷⁴ Bell. lib. 2. cap. 11. initio: cap. 12. initio.

⁷⁵ Illo. cap. 21. ad 2.

⁷⁶ 3. Part. Tomo. 1. Disput. 54. sec. 3.

⁷⁷ Psal. 98. v. 5.

⁷⁸ Hebr. 11. v. 28.

⁷⁹ Soar. ibid. Sect. 3.

cum imagines res inanimatae sint, non habent in se, vnde propter se colantur.
Mért az képek, lelketlen állatok léuén, vgymond, nincs semmi eo benne az miért eo maghokba imadtassának.

5 Fel nijsd mászor az szemedet íó Aluinci Uram mikor én ellenem valamit tamasztasz, mert vgy néz szemembe, hogy nyomodba lések, és torkodban verem az mit helyén nem eytesz.

Ki teczik azért mind ezekből, hogy Aluinci csak egy szót sem felele amaz HAAT bizonyságokra, mellyekkel megh bizonytottam vála, hogy mi az képek tiszteletibe baluanyozók nem vagyunk, és ez okon, méltatlan neuezé
10 ezt az haragos szitkokkal be mocskólt írást FELELETNEK.

NYOLCZADIK REESZE.

Az szentek tiszteletirül.

HOGY az szentek, tiszteletibe semmi baluanyozást mi nem elegitünk, két derekas bizonyságot hosztam vala elő az elseo leuélbe.

- 5 Elseo ez vala; Mi, seminemü Isteni meltóságot, és tulaydonságot nem adunk az szentekre, miuelhogy azt taníttuk, hogy az mi könyörghésinket, szüünk indúlattyát, etc. nem külömben láttak, ha-{60:}nem csak úgy, mint az Prophétak láttak, tudny illik, az Istennek ielenteséből. Nem külömben kérünk testi lelki iókat töllök, hanem csak úgy, hogy könyörghésekkel
- 10 nyeriék ezeket mi nekünk, miképpen az élő híuekis egymást könyörghésekkel szokták seghíteny: Nem olyan közbe iaróknak hiszük őket minémü az mi üduözítünk csak egyedül, tudny illik, az kik eleghet tehetnének Istennek az mi bününkért, hanem csak olyanoknak, minémünek neuezi az iras Moysést, és az minémü közbe iáro egyk élő ember az masikért, midön
- 15 Istennek könyörögh.⁸⁰ Mind ezekbe pedigh nyлууán való dologh, hogy semmi Isteni meltóság nem adatik az szenteknek: Tehát nincs ez illyen tiszteletbe semmi baluanyozás.

- Második bizonyság ez vala: Ha szinte az szentek nem tudnákis az mi kerésünket, ha szinte nem segethénénekis minket, Mind az által, nem csak
- 20 baluanyozók nem vólnánk az szentek segítségét kéruen, hanem inkább az könyörghésnek modgyáualis megh ielentenök, hogy mi az szenteknek nem csak Isteni tiszteletet nem tészünk, de söt inkább oly dólghot tulaydonítunk nekik, mely az Istenhez semmi forman nem illik.⁸¹ Mert csak azon kériük őket hogy *könyöröghienek Istennek erettünk*, Ezen pedigh {61:} az Istent sem-
- 25 miképpen nem kérhettyük: Tehát csak oly tiszteletet tészünk az szenteknek, mely vgyan nemis férhet semmi módon az Istenhez.

Ezekre kel vala megh felelly Aluincinek, eo pedigh taüüly kerül. *Akarod, vgyomd, glossalni, mint mondgyátok Mariat közbe iarónak, de bélé süil, inkább hiszem nem vólt elég Porod, valamihez kezdeny pedigh és félbe*

⁸⁰ Gal. 3. nu. 19. Deut. 5.

⁸¹ NOTA.

- hadny, szégyen volna ha orczád volna:* Ityllye megh akar ki, ha félbe hattamé az mitt el kezdettem, mikor Isten szerént lelkem szerént, megh mondottam, hogy Bodogh aszont nem külömben mondgyuk közbe iarónak, hanem az mint Moysést az íras közbe iarónak neuezi, és mijs az elő embert mikor másért
- 5 könyörögh, közbe iarónak mondhattuk; Te vagy az Aluinci Uram, az ki min-dent félbe haraps, és az oluasót, *Bezara, Bullingerusra Musculusra* igazítod, aznak bizonyságghara hogy mi az szenteket vgyan Isten gyanánt imádgjuk. De mi tudgyuk ióban nállatoknál mint tisztellyük az szenteket, és bátran azt mondgyuk, hogy Atok légyen, valaki Isten gyanánt imadgya az szen-
 10 teket: Mitt akarsz egyebet? Miuelhogy pedig az leuélbeis, az Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre igazítalak, mostis azra igazítlak: Melybe megh mutatám, hogy az szenteket nem szabad imádný külöm-^{62;}ben, hanem csak olyan imadással minemüel az Réghi Patriarchak imádák az Angyalokat,⁸² és az minemüel Nathan imáda Daidot,⁸³ az az, csak teremtet állathoz
 15 illendő böcsüllettel, és tisztességghel kel őket illetny. Ez mélet pedig vélünk egyetembe Epiphanius, és az teőb réghi szentek igazán tanítták, hogy Isteny *adoratio* sem Bodogh aszont, sem senkit az Isten kiүүл nem illet: Ugyan azon helyen megh mutatám, hogy Bonauentura az MARIA Psalteriomaba semmi Isteni tiszteletet nem tulaidonít Marianak.⁸⁴
- 20 Es mikor szüz Mariat azon kériük, hogy könyörüllyön raytunk, az bünösöket megh terícse, vigasztallya az szomorúkat, etc. csak azon kériük, hogy könyörgheséuel nyerien kegyelmet nékünk az Istentül. Felicianust hozod elő, mintha azt írjá, hogy *az minemü imadással imádtatik az Jesus Christus, azonnal imadandó szüz Maria*. Nállam ez az Felicianus nincsen, nem látha-
 25 tom megh ha igazán hozod elő, vagy hamissan; De azt mondom, hogy ha eő szaua ez, az mitt te reá fogsz, nem iól szóllot, nem az Romay Anyaszentegyház vallása szerént szóllot, nem igazat mondot, és ezbe senki közzüllünk ötet nem köueti; Iollehet én nem hiszem hogy sem Faelicianus, sem senki egyéb azt mon-dotta volna az mit te rebes-^{63;}gecz; Mert ha az Posony Apaczákról oly nyluán

⁸² *Fol. 12. 13.*

⁸³ *3. Reg. 1. n. 16. 23.*

⁸⁴ *Fol. 4. et 29.*

merél hamissat mondany az mint ez elöt megh mutatám,⁸⁵ Ha Bellarminust, és Soariust csak im nem réghen oly méltatlánul akarád hasonlo gyalázattal illetny az képek tiszteletibe, nem okoson cselekedném ha itt az te szauadat *exceptio* nélkül való igazsághnak itílném.

- 5 Holot pedig dicsekedel azzal, hogy ti az szenteket ighen tisztelitek, megh mutatám az Gyarmati ellen ijrt könyüben⁸⁶ és egyébüttis, mely szépen tiszteli Caluinus az szenteket. Ha az gyalázat, és szidalmazás tisztességh ti nállatok, Caluinusis az te Atyád, igazán tiszteli az szenteket.

- 10 Itt sem felel azért Aluinci az én bizonyságghimra, és kiualltképpen az masodikra, egy szót nem szólla; Mert *vbi non est* ot ne keresd.

- Azért be feiezuén ezt az elseo leuélre való szitkozodásit, azt ijria, hogy *Irigylem én az eo allapattyát, és hiszelkedem néki mikor böcsüllettel illetem eotet*: Nincs miért hizelkedgyem; mert sem várok, sem tartok tölled, hanem csak az én emberségghem vit rea hogy tisztességhesen szólnek hozzád, 15 miuelhogy nem az te gyalazatodra ijrtam az mitt ijrtam, hanem az jgazságh {64;} oltalmára: Ha gyalázny akarnálak, tálám ollyakat mondanék hogy az mustar magh megh ránczoltatná az orrodát: De csak az igazságh maradgyon helyén, nem keuánom gyalazatodat: Irigységghre való dolghot sem ismérek semmit benned, mert ezben az egész irasodban, tudos emberhez illendő mon- 20 dást csak egyyet sem látok. Azért, *Res tuas tibi habeto*:

⁸⁵ *Supra fol. 16.*

⁸⁶ *Fol. 51.*

KILENCZEDIK REESZE.

Az elseö Leuélnek Post scriptumárúl

Az Heluetiai Confessiórúl.

- Szitkozodásidat fülem mellöl bocsátom mert külömben ezekre megh nem
5 felelhetek, hanemha szembe állok veled, és fottigh szidogátlak, kit én töllem
 ne uáry: Az Religio libertássat az mi illeti, azrúlis az Negyedik leuélnek
 elseo kérdésére való feleletedet várom, és akkor szóllok böuön ez dologhrúl:
 Holot pedig azt forghatod hogy egybe akarlak én titeket Caluinistákat
 az Lutheranusokkal veszteny, nem szükség hogy en ezben mesterkedgyem,
10 az ti maghatok egy más ellen való írási tésznek ezrúl bizonyságghot, mint
 az ötödik leuélben megh mutatám,⁸⁷ és ha ketelkednél ez-{65;}ben, tekíncs
 megh egy Schlüsselburgius Lutherista Superintendensnek imillyen könyuét,
Theologiae Caluinianae lib. 3. quibus Demonstratur, eos de nullo fere
doctrinae Christianae articulo recte sentire, vagy, hogy mesze ne fáradgy,
15 *tekíncs megh az Cassai Iscola mesternek, Grauerus Albertnak, Bartffan*
illyen Titulussal nyomtatot könyuét: Bellum Joannis Caluini et JESV Christi,
hoc est Antithesis doctrinae Caluinianorum et Christi, in qua horrendissimae
blasphemiae Caluinianorum demonstrantur: etc. De azok ám bár halgatásban
 legyenek mostan, lássuk mitt mondasz az derék dologhoz.
20 Az Tiguri Helueciai Confessionak sommáiát hoztam vála elő
 az *Postscriptumban*, fel iegyezuén, minémü képtelen szidalmazásokkal
 adgyák megh az kölcsönt Luthernek az Helueciak, és szám szerént, Tyz
 temérdek hamisságghot hozék elő az Confessiobúl, Es eot rendbéli dólghot
 mellyel fenékkal fel forgattya az magha vallásat ez az Confessio; Itt Aluinci
25 nem tud houá lenny, dül fül maghában, haszuttat, szidalmaz enghem.
 Es miuelhogy én, *Confessionem Tigurinam anni 1545.* hoztam vala elő,
 és azból mondtam vala hogy szórúl szóra igazán fel iegyzem az Helueciai
 vallást, Azt ijria Aluinci hogy *eo nem kaphatta ezt az Confessiot mellyet én*
említek, hanem {66;} eö nálla 1568. esztendei Confessio vagon, melybe egy

⁸⁷ Folio 132.

punct *sincs azokba az miket én elő hozok.*⁸⁸ Ez szinte anny, mintha azt mondanád, hogy te az Tigurina Confessiot nem kaphattad, de az AEsopus fabuláit oluastad, és ott fel nem találtad az mitt én mondok. En az fúrút emlitem s' te az bardrúl szollasz; Soha még h embert nem láttam az kiben anny esz nem

5 vólna, hogy ennek az feleletnek ektelenség h eszében nem vehetné, az ki meg h nem jtilhetné, mely mód nélkül bánol velem, midőn egy felől azt mondog hogy az mely Confessiot én említe az te nem láttad, és meg h is vgy haszuttolsz más felől, mintha nállad vólna az Tigurina Helueciai Confessio mellyet én említe az, és reá forghatuán, ott nem találtad vólna az mit én irok.⁸⁹

10 Ne adgya azt az Isten, hogy hamissan valamit kölcek senkire, az vagy hogy az igazsághot hazughsággal oltalmaz am. Azért én it téghedet az Isten eleibe, és az világh eleibe idézlek, hogy ily méltatlan hazudtac z enghemet; Mert az menynek földnek Istene tudgya, hogy azban az Helueciai Tigurina Confessioban oluastam, és igazán azból ír am az mit az *Postscriptumban*

15 elő hoz am.

De, meg h iöttem én onnan Aluinci az {67;}houá te indúltal. Tudom hon vagy on fundamentoma tudatlansághodból származot szitkaidnak: Azt alytod te hogy az ti dolghotokba olyan alhatatosságh vagy on mint az Romai Ecclesiában, és, mindenkor csak vgyan azon egy Confessio marad helyén

20 nállatok: Semmi *sincs ezben ió Uram, hanem az mint Irenaeus írja,*⁹⁰ *Alienati a veritate, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentiunt*, az kik az igazsághtól el szakadtak vgymond, külömb üdőkben, külömben vélekednek vgyan azon dólghokrúl, Es az miképpen Hilarius az Arianusokrúl írja;⁹¹ *Annua atque menstrua fides decernimus, decretis paenitemus, Defendimus,*

25 *defensos Anathematizamus:* Esztendönként és holnaponként, hitet vyítunk, hamar meg h bannyuk vegezésinket, most ezt oltalmazuk, ismét karhoztattyuk: Ez aránt uan az ti dólghotokis, hol egy, hol más kaptába ütitek Confessiótokat, Es mint az medue az eo fiát, nyalogatástokkal lagyttyátok, formalljátok, foldozzátok, füghe leuéllel földözgetitek; Azért hogy iól meg h

⁸⁸ *Jó müued Gall bátya: etc.*

⁸⁹ NOTA.

⁹⁰ *Iren. lib. 3. c. 40. n. 3.*

⁹¹ *Lib. posteriori ad Constant: cuius initium Non sum nescius.*

éresed, nem csak egy Confessiot írtak Helueciabannis, De én vgyan szánt szandékkal azrül emlekeztem az *Post scriptumba*, melyet még Luther eltében ijrtak az Helueciak, mikor az Sacramentariusok az eo tudományoknak vyionnan költ senhéiét ki {68:} adák az világh eleiben, Es annakokáért, 5 nem csak *generaliter* emlytettem az Helueciai Confessiot (miuelhogy ha csak így említettem volna, az különböző Confessiok közt, nem tudhatta volna az oluasó mellyket kellyen érteny) hanem megh *specificaltam*, hogy az 1545. esztendőbéli Tigurina Confessorúl szóllok, *Confessio Tigurina anni 1545*. Es feiemen éghessék megh az könyuet, ha azba fel nem talállyak az miket 10 az *Postscriptumba* elő hozék: Azért válasz ez három dologh közt Aluinci, Azuagy mennyünk köz helyre mind ketten, és én oda viszem ezt az Confessiot, és mind szemed eleiben rakogatom az mit elő hosztam belölle: Az vagy, bízd megh hitt emberedre hogy Becsbe légyen szembe velem, és én az eo Felséghe Király Urunk Bibliothecaiában fel keresem ezt az Confessiot, és megh 15 tapasztaltatom vélle, hogy én igaz ember vagyok. Az vagy, Helueciából, egy vagy két várasnak pecsétes leuelét hozatom, melybe bizonyságghot tegyenek, hogy az mely Confessiot én eleo hozok, igazán Helueciai, és Tiguri Confessio legyen, nem valami költöt íras, Es hogy azban, mind azok legyenek, az miket én elő szamláltam. De víszontagh te tölled azt kiuánom, hogy ha ezeket megh 20 cselekeszem, kuhit mondgy te is, és megh vallyad, hogy szinte {69:} vgy iártam én te veled, Mint az ki egy siket emberrel beszél, mely, nem felel azra az mitt tölle kérdnek, hanem csak Isten tudgya hon iár nyelue.

Egy szóual azért, nem igazán mondod hogy ez az Confessio azt nem tanította, hogy *Numa, Aristides, Socrates üduözültek*. Mert az igaz Isten 25 lattya, hogy ezt tanyttya, és minek vtánna azt mondotta volna, hogy Luther azt ijria Zuingliusrúl, hogy tiszta Pogány vólt, miuelhogy Numat, Sócratest, etc. üduözülteknek neuezi, ezen szókat ijria az Confessio:⁹² *Confessio fatetur saluos fuisse, quia Numa idolum nullum fabricauit in templis teste Plutarcho, et pacificus fuit. Socrates vnum Deum coluit: multa de honesta vita Aristidis praedicantur:* 30

⁹² *Confessio Tigurinae, Impressa 1545. Tiguri. fol. 15. 16.*

- Azzal sem igazán hazuttacz enghem, mintha az Confessioban nem volna, hogy *az kiben igaz hitt vagyon, az be tölti az törüént, és mindent iól cselekeszik: Es hogy az VVr vacsoraiában, csak gondolatunk szerént vagyon az Christus:* Mert mind ezek, azon ighíkkal mellyekkel elő hosztam, azban az Tigurina
- 5 Confessioban vannak, és azonképpen, ezis ott vagyon;⁹³ *Solus Christus est vnicus fidelium coram Deo mediator et intercessor,* Csak eó magha Christus egyedül közbe iáro, és esedező Isten előtt az híuekért: Ha eó csak egyedül, Tehát eó kiüülle sem élő, {70;} sem megh dücsöüült híuek nem *intercedalhatnak* mi értünk Isten előtt, mely köuetközés oly nyluán való, hogy az kinek esze
- 10 vagyon, ezben megh nem akadhat: Bezzegh ha az Confessio azt mondaná az mitt te mondasz, *hogy az éghbe, nincs töb szoszólló Christusnal,* nem köuetköznék ezből hogy az földi emberek egymásért nem könyöröghetnének, De az Confessio ezt így megh nem határozza, hanem generaliter, vgy mondgya az mint elő hozám.
- 15 Aztis mondtam vala hogy az Confessio, *csak egyedül az pusztá hitnek tulaydoníttya az üüdüösségheet, kiuel az keresztséghet és poenitentiai haszontalanná tész:* Itt először azzal pironghat Aluinci hogy nem iól fordítom az *solat* pusztának, *de ezzel, csak azt akarom be színleny, hogy ök az ió cselekedetet semmiué tészik, magha mi,* vgymond *nem az tettetes, huiolkodó, megh holt*
- 20 *hitről szóllunk, de az élő hitről, kinek eó maghát élőnek lenny, élő cselekedetekkel kell megh mutatny: Es, ha az hitre eó maghára nézünk semmi ió cselekedetektül el nem szakad, mint az tüztül az eo meleghséghe el nem válik:* Az mennybe pedig az *hit* Isten ayandéka, az üüdüösségheknegh megh foghó keze, egyedül csak néki tulaydonittatik az megh igazulás. Csuda Calepinusra
- 25 akadtál vólt téis bizot {71;} Uram, melybe az *sola fides,* annyt téssen, mint *elő, és minden ió cselekedetekkel eggyüt iáro Hitt:* En ez ideigh azt tudtam hogy ez az Deak szoo *sola,* annyt tégyen mint *csak egyedül,* és ígyis fordítottam vala az én könyuemben, noha vtánna vetém az *Pusztátis,* mert az magyar nyelunek folyása szerént, anny az Pusztá hit, mint az egyedül való hit: De ha
- 30 ezben vétek vagyon, ám had el az *Pusztat,* és tarcs megh az *csak egyedült:* De, iusson eszedbé hogy egy keuessé eléb azt mondád, hogy nem az Helueciai Confessio tanítása, hanem csak *én hiüséghe Patuarkodásom az, hogy az huiü*

⁹³ Folio 45.

- ember, tellyességhezen be tölcse az törüént, Itt pedig azt mondd, hogy semmi ió cselekedettül el nem szakad az igaz hitt.*⁹⁴ Ha valamibe be nem tölti az igaz hitü ember az törüént, kétseghnélkül el szakad valamely ió cselekedettül az eó hiti, mikor az törüent megh szeghi: De az te itiletod szerént az *igaz hit*
- 5** *semmi ió cselekedettül el nem szakad;* Tehát az igaz hitü ember, mindenben bé tölti az Isten törüenyet: Ez féle Labyrinthokkal mindenüt böüölködik az ti irástok. Touábba azt tudtam én ez ideigh, hogy Aluinci Péter, vagy Lutherista vagy Caluinista légyen, de az mint látom, csak {72:} *Suista*, maghán való hiti vagyon, Mert az Lutheranusok és Caluinistak azt taníttják, hogy lehetetlen
- 10** *dologh hogy az ember megh tarcsa az Istennek törüenyet; Es hogy az embernek minden cselekedeti vndok ocsmányságh Isten előtt, miképpen az Negyedik leuélbe, az XIII. és XVIII. kérdésbe fel iegyzetem vala: Aluinci pedig azt taníttja, hogy az kiben igaz hit vagyon, semmi ió cselekedetektül el nem szakad, és hogy az igaz hittül, elő cselekedetek származnak:* Nylua nem így beszél
- 15** Caluinus, és Luther, hanem azt ijriak, hogy soha az mi üdüösséghünkrül, és jgazulásunkrül bizonyosok nem lehetünk, ha az jgaz hithez szükséghe az törüeny szerént való ió élet, miuelhogy, mond, mi maghunk tudgyuk, hogy naponként sokat vétkezünk, és az vétkek, válogatás nélkül, mind örök kárhozatot érdemlenek. *Aut omni spe iustificationis excludimur, aut a legis*
- 20** *Justitia solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur.*⁹⁵ De ezrül böuebben szóllék az második leuélbe:⁹⁶ Es, ha az *sola fidesen* azt az hitet értitek, mely az Isteni szeretettel megh eleueníttetik, és minden ió cselekedetekkel tündöklük, mi töllünk nem különböztök, mert mijs azt vallyuk,⁹⁷ hogy az bünből ki térő embernek igazulása, az eleuen hit által lészen,
- 25** Mert imigyen szól {73:} az Tridentomi Concilium,⁹⁸ *In ipsa Justificatione, cum remissione peccatorum, haec omnia simul infusa accipit homo per Christum, cui inseritur, Fidem, spem, Charitatem, nam fides, nisi ad eam spes et Charitas accedat, neque vnit perfecte cum Christo, neque corporis eius viuum membrum efficit, qua ratione verissime dicitur Fidem sine operibus mortuam esse,* Nem

⁹⁴ NOTA.

⁹⁵ *Cal. lib. 3. c. 19. nu. 2.*

⁹⁶ *Folio. 57.*

⁹⁷ NOTA.

⁹⁸ *Sess. 6. c. 7.*

hozom it elő,⁹⁹ hogy ha az igaz hit, semmi ió cselekedettül el nem szakadhat, az mint te mondod, nyíluán köüetközük, hogy az embernek, mind annyszor nincs jgaz hiti, valamenyszer vétkezük. Töb ez féle *Consequentiakatis* el hagyok, csak azt mondom, hogy ha mind vgy vólnais az mitt te beszéllesz, vgyan nem

5 mentené, hanem inkább vádolná ezis az Helueciai Tigurina Confessiot, mely azzal bizonyttya hogy az Ur szent testének vétele nem szükséghes, mert csak az egy hit által üdüözülünk:

Vegezetre, mikor az Confessio csak két szentséghez hirdetne, én azt vetém vtánna, hogy Sz: Pál, az hazasságghotis szentségghnek mondgya. Te így felelsz

10 ezre, *Bezzegh szentség ez, de nem olyan latornak való, mint ti.* Tisztességghel marokkal ió Uram: Ezé az emberséggh hogy feienként minket latroknak neuesz? Mint mentenéd itt magadat ha valaki azt mondaná, *In via stultus ambulans, cum ipse insipiens sit omnes stultos {74:} aestimat.*¹⁰⁰ Talám ha ezt mondaná valaki mindgyárt megh haragodnál: Am azért ittis meny el vélle:

15 Tarcs maghadnak ezt mászorra, mert mi, reánk nem vészük az te szitkaidat. De azt maghaddal bizonytom, hogy ha csak *az szent életet elő embernek való az hazassággh*, keués hazassagh vagyon ti köztetéek Praedikátor Uraim; Erted az többit hanem koszos az feied, mert az Bornemisza Peter Praedikatioiból eszedbe iutaték nem tudom mit, az Negyedik leuélbe *fol. 89.* Vegezetre, ezzel

20 az morghó felelettel, nem mented az Confessiot, hanem az eó tanítása ellen, három sacramentomot állacz.

⁹⁹ NOTA.

¹⁰⁰ *Eccles. 10. n. 3.*

TIZEDIK REESZE.

Az Augustána Confessiórúl.

- ITIS *boni ominis caussa* szitkokkal kezded, szitkokkal véghezved minden dólghodat; Hadgyunk békét az te gyermek iatékidnak, és huiolkodó csufsághidnak, szóllyunk az dologhoz. Két erős bizonyásghot tamasztottam valá az Augustána Confessionak megh rontására: ELSEOT azt, hogy az nem lehet jgaz és szent lélektül származot Confessio, mellyet az eő szerzői és köuetői, sokszor, nagy dólghokban el valtosztatták, és oly különbözö formában üttet-^{75:}ték, hogy megh sem ismerhetnék mellyk légyen ez az Confessio. De illyen valtozandó vólt 1530. esztendötül foghua, mind szinte 1580. esztendeigh az Augustána Confessio, az az, mind addigh, mígh az Liber Concordiae ki nem nyomtattaték, az mint minden Religion való tudos emberek bizonyásghiuál megh mutatám az *Postscriptumba*. Tehát lehetetlen hogy igaz vallás légyen az Augustana Confessio.
- MASODSZOR igazságghnak szent lelkétül származot Confessio nem lehet az, valamely sok nyluán való hazugsághokkal terhes: De az Augustana Confessio, és az Apologia, rakua sok hamissan költöt dologghal. *Ergo*: Es röüdeden Nyólcz csontos, tetemes, velös hamissan költöt dólghót hosztam vala elő: Mert azt mondgya az Confessio; I. Hogy az hit dólgayban, nem különböz az Római Ecclesiátul. II. Hogy az Misét, minden szokot Caeremoniáiual, nagy böcsüllettel bé vészi. III. Hogy az halottakért való imadközást nem tiltya. IV. Hogy az Papistak azt tanítyak hogy az bünnek bocsanattyát, és az megh jgazulást, cselekedetekkel érdemlik. V. Hogy az Papisták az Sacramentomokrul azt mondgyák, hogy hitt nélkül és minden ió indúlat nélkül megh igazítnak. VI. Hogy az Papistak azt vallyák, hogy Christus Vruk ^{76:} csak az eredendö bünért töt eleghét, az töb bünöket az Mise le mossza. VII. Azt foghia Szent Agostonra, hogy az eo teczése szerént, az eredendö bün el nem töröltetik, csak be földöztetik: VIII. Hogy csak négy szász esztendeie mi ólta Német országhban az Papok nötelen élete kezdetet: Röüdeden azért megh mutattam vala, az *Postscriptumba*, hogy mind ezeket, hamissan tanítya az Augustana Confessio.

Az ELSEO bizonyosághra Aluinci azt mondgya, hogy az nyomtatásnak modgyában különböznek az Augustana Confessiok. Mert egyk öreghb bötükkal, másik kissebbel nyomtatot, egyk egy üdőben amaz Várasban, másik más üdőben, és más várasban költ ki, némely szókbais lehetet változás, mint az Bibliábais némely szokat különbben magyaráznak az Papistakis. Ezen kiüül, vgymond valamely exemplárt egybe gyöthettem, hiba nélkül, mind azon igazsághrúl szólnak.

- De bizot Vram, én nem ezféle nyomtatásban való külömbséghrúl, sem egy vagy két szónak külömb magyarázattyárúl szóllok, hanem sok dólghoknak hozzá toldozásárul, megh vesztegetesérul, külömb értelemre való fordításárul, vgy annyéra hogy mikor legh először ki nyomtatákis ezt az Confessiot, szánszandékkal, sok helyen *de-{\77:}praualtatek* hamisrá fordították. Halhacza mit ijr ezrül, eo magha Melanchton.¹⁰¹ *Ita est excusa Confessio, vt multis in locis appareat, de industria deprauatam esse; Quia ergo periculum est, ne mendae illae PRIMAE editionis pariant nouas Calumnias, necesse est emendatam denuo edere.* Az Caluinistak közzülis az Palatinatusban való Theológusok, minek vtánna sok szóual megh mutatták vólna, hogy nem méltó az Augustána Confessiának valami nagy böcsületet tulaydonítany, az többi közt ezt mondgyak.¹⁰² *Illi ipsi qui Confessionem scripserunt, aliqua subinde in ea correxerunt, vt satis ostendit edi<tio>tionum diuersitas.* Es ha megh tekintetted az mely Confessio az *corpus Doctrinaeban*, és az mely *in libro Concordiae* vagyon, megh láthattad, hogy oly mesze iárnak egymástul mint az égh az földtül.

- De miuelhogy az Augustana Confessionak, nem csak ezt, de sok egyéb féle fogyatkozásitis tulaidon köniuecskében megh mutattam, nem fárasztom most töb bizonyosághokkal Te kegyelmedet:

Az TIZEDIK articulusnak el változtatásárul, Hunnius eő magha bizonyosághom,¹⁰³ és miuelhogy az Caluinistáknak töb hitele vagyon nallad, az Palatinatusbéli Caluinista Theologusok így ijrnek ez dologhrúl.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Praefat. Corporis Doctrinae ad Lector.*

¹⁰² *Admonit. de Libr. Concordiae, cap. 4. fol. 143.*

¹⁰³ *Hunnius De Sacram. praefat.*

¹⁰⁴ *Loco citato fol. 147.*

In editionis Germanicae articulo decimo, cum in {78:} Coena verum corpus et sanguis Christi dicitur esse sub speciebus panis et vini, non substantia, sed duntaxat species panis et vini adesse dicitur, vnde Papistae Transsubstantiationem verbis illis tradi crediderunt, neque tunc

5 *contradixerunt authores Confessionis.* Borsot törnek am ezek orrod alá Aluinci Uram, és igazatis mondnak, mert az mely Augustana Confessiot 1530. esztendőben, az az, mindgyárt mihent az Csaszárnak be adák, Németül ki nyomtatának, nállam vagyon, és ott az vagyon ijrua, hogy az kenyérnek és bornak színe alatt vagyon az Christus teste:

10 Te itt csak azt feleled *Tiéték* vgymond *az az mély bölcseségh*, SZINE ALAT, *mellyet ti találtatok minden üdöbéli philosophusok ellen, quod mutata substantia accidens superficiabiliter maneat inuiolabiliter*: Ebeuére, s' ki tudta hogy téis Philosophus légy? Calepinusrais ióra találtal vólt, nem akaratoddal, mely az superficiabilitert nyeluedre adta: De miért nem neuesz

15 csak egy Philosophustis az kitül az te *axiomadat* vötted? Es ha az természet folyása szerént az vgy vólnais az mint mondod az Philosophusok itileti szerént, miért nem gondolod megh, hogy természet fölöt való dologh az Sacramentomok dólgha? Ióllehet nem itilem hogy maghadis igaznak itillyed azt az mély Philosophiat, hogy, valamikor az természet el változik,

20 minden {79:} külső láthato színe és *accidense* el változzék, mert az mely embernek eltebe horgas orra, seb helyel megh iegyzet homloka, etc. vólt, mikor megh halis helyén maradnak ezek az *accidensek*, magha vgy teczik hogy *mutatur substantia*, el változik az ember az halál által; Vészem eszembe mely mélyen be gazoltál az Philosophiaba, de ezfelébe többet ki ne végy, mert

25 ha maghadhoz hasonlóual vólna közöd, maid azt foghná nékedis mondany,¹⁰⁵ *Insanis Petre, multae literae te ad insaniam conuertunt*, az nágy bölcseségh miat, nem tudod mit mondasz: De én csak ezzel sem terhellek téghedet, Am légy bekéuel én miattam.

Vészem eszembe mit akarnál mondany, tudny illik, hogy *Accidens non*

30 *potest sine subiecto esse*: De ezt csak az természet folyása szerént kel érteny, miképpen aztis, hogy az nehéz test, nem járhat az víjz hátan, és az ember nem élhet az tűzbe, noha az Istennek megh határozhatatlan ereie, ezeket,

¹⁰⁵ Act. 26. v. 24.

és nagyob dólghokatis megh cselekedhet szem finy vesztés nélkül, miképpen az Mannárúl oluassuk hogy midőn az igazak ezt érszik vala, valaminémü eledelnek ijzít akarták érzeny olyan ijzt,¹⁰⁶ olyan *accidenset* érzettek benne, szem finy vesztés nélkül, noha minden eledelnek természeti nem vala az mannában.

5

{80:} Az MASODIK bizonyságghra mellyet az Augustana Confessio ellen tamasztottam vála, nagy szakadozua két röuid feleletet kottyant Aluinci. Először, *hogy az Romai Ecclesiátúl maghát nem különbözteti*, vgymond *az Confessio, csak keués gonosz szokást hadgyon el az Romai Ecclesia: Ezre*
 10 *megh vagyon feleleted az tizedik Patuarba.*

En pedig azt mondom, az mintt ez előttis mondám,¹⁰⁷ hogy ezre te csak egy szót sem szóllasz: Mert én azban vetém az hazughsághnak gyökerét, és velejét, hogy azt meri mondany az Confessio, hogy semmiben az hit dólghai közzül, nem különböz mi töllünk; Te pedig ezre sem azt
 15 nem mondod, hogy igaz az mitt az Confessio mond, sem azt hogy nem igaz, hanem el mülsz mellölle, és azrúl Praedikálsz, hogy nem aprólék dólghok azok az gonosz szokások mellyeket nem szerettek az Romai Ecclesiába. Nem ez az kérdés,¹⁰⁸ hanem csak egy szóual azt mond megh, Az hit dólghaiban különböztöké töllünk, vagy nem? Ha különböztök, nem igaz az Confessio
 20 szaua: Ha nem különböztök, hamissan mondasz te minket baluanyozóknak. Ertede? Ha érted foghd be az szádat s' kiálcs nagyot.

Az második és harmadik hazughsághot, mint hogy megh nem mentheti, száraz láb-{81:}bal által lépi Aluinci Uram, és halgatással approballya, mert *qui tacet consentire videtur*.¹⁰⁹ Azonképpen *az Eotödik, Hatodik, Hetedik,*
 25 *Nyólczadik* hazughsághról sem emlekezik egy szóualis, látuan hamis igyének megh oltalmazhatatlansághat: Hanem csak az Negyedik hazughsághon kapdos, de úgy, hogy mindenüt magához hasonlónak mutassa maghat, az az, semmit azrúl nem szól, az mirül én szóllottam valá, Mert én ezt ijrtam vala,¹¹⁰ *Abban nyluán hazud az Augustána Confessio, mikor az Romai hiten valókrúl*

¹⁰⁶ *Sapient. 16. v. 20. 21.*

¹⁰⁷ *Supra fol. 44.*

¹⁰⁸ NOTA.

¹⁰⁹ NOTA.

¹¹⁰ NOTA.

- azt írja, hogy eők cselekedetekkel, vagy szerzetes életekkel érdemlik az bűnnek bocsanattyát és az megh igazulást: Ezre Aluinci semmit nem szól, hanem, más karba ütteti az dolghot, *Hazugsághnak mondod* vgymond *hogy az Augustana Confessio felöllétek azt írja hogy üdüösséghteket nem csak hitből variátok*
- 5 *ingyen, hanem cselekedetekkel érdemlitek: Bellarminus nyluan írja hogy az hitt csak eó magha nem üdüözt. Ha igaz hogy ti csak az egy Jésus Christusért variátok bűnötök bocsánattyát, houá lészen amaz mondása Bellarminusnak,¹¹¹ hogy az szeretetből származot ió cselekedetek meltóságoson érdemlik az örök életet? Houá lészen az böytölésnek érdeme, melyrül azt írja Bellarminus hogy*
- 10 *mennyei iutalmok vagyon, és eleghtétel az maghunk, és más ember büneiért? El feleítettede hogy ide fel az Hel-^{82:}ueciai Confessióban hazugsághnak mondád, hogy csak az Christusban való hitt által igazulunk megh, Itt egyenesen vissza mondod: Ez az te nagy csontos, tetemes, velleos, derekas feleleted.*
- Ha szómat foghadod, ió tanácsot adok Aluinci Uram, mászor midőn
- 15 *valamit akarsz írnya, eleb egy kis Helleborussal tisztittasd megh az agyad velejét, mert ha mind így viseled maghadat mint ekkoráigh, ketelkedny foghok betegségedrül: Nem igaz hogy én hazugsághnak mondtam volna, hogy az Augustana Confessio azt írta mi röllunk, hogy üdüösségünk, nem csak hitből váriuk ingyen: Nem igaz, hogy igyenesen viszá mondom,*
- 20 *az mitt az elöt mondtam vala, tudny illik hogy nem csak az hitt által igazulunk megh: Nem igaz hogy Bellarminussal ellenkezem, ki azt taníttya hogy az szeretetből származot ió cselekedetek érdemlik az örök életet: Mert hogy megh ércsed, külömben kell az bűnnek bocsanattyárul vagy az megh igazulásrül, és külömben kell az bodoghságh coronaiának megh nyeresérül*
- 25 *szóllany: Mi azt hiszuk és taníttjuk az Conciliom Tridentinommal egyetembe, hogy noha az bűnös embernek megh teresére szükséggh nem csak az igaz Hit, de az Reménséggh, az poenitentia tartás, az bűnnek lelki faydalommal való, ^{83:}megh banása, etc. de mind az által, nem érdemellyük ezekkel az dispositiokkal keszületekkel az megh igazulást, és az bűnnek bocsanattyát, hanem csak ingyen az közbe iáró Christus erdeméért bocsátatik, megh az mi bűnünk, miképpen Szent Pál, az Romabeliekhez íjrt egész leuelében megh mutattya: Ez mellet, aztis taníttjuk, hogy minek*
- 30

¹¹¹ Bellar. De bonis operib. lib. 2. c. 11.

- vtánna immár ingyen be óltattunk az igaz szőlő töben az Christusban, az eő erdeméért adatot seghítő malasztal íótt cselekeszünk, és az eő igaz ighireti szerént, iutalmát adgya az mi cselekedetünknek, mind ez világhon, s' mind az másikon: Mert noha mindgyárt mihent megh igazúlunk, és Istennek
- 5** kedues fiai lészünk, az Atyai örökséghezis közünk vagyon, de azért az vtán való íó cselekedetekkel, öregbedik az mi Coronánk az bodoghságghban: Ez vólt mindenkor, és ez mostis az Romai Ecclesiának közönséghees vallása, mellyet szépen előnkben aad az Tridentomi Conciliom imillyen szókkal;¹¹²
- 10** *Non remittuntur, neque remissa sunt vnquam peccata, nisi gratis, diuina misericordia, propter Christum:* Es ismet:¹¹³ *Gratis iustificari dicimur quia nihil eorum quae praecedunt iustificationem, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promerentur:* Ugyan ezent tanítya Bellarminus lib. 5. de Justifica. cap. 21. Az bünökért {84.} pedig mint *satisfaciallyunk* az böytökkal, és egyéb cselekedetekkel, így adgya előnkben az Tridentomi
- 15** Concilium.¹¹⁴*Cum per poenitentiae sacramentum merito Christi amissam gratiam recuperamus, satisfactio facienda est per jeiunia, Eleemosynas, orationes, et alia pia exercitia, non quidem pro poena aeterna, quae vna cum culpa remittitur, sed pro poena temporalis, quae vt sacrae literae docent, non tota semper dimittitur.* Minek vtánna vgymond az poenitentíanak szentséghe
- 20** által, az Christus erdeméért, az el veszet igazsághot vészük, szükséghees, az böytök, imadsághok, alamisnák, és egyéb íószághos cselekedetek által való elégh tétel, nem az örök kárhozatért mely eggyüt az bünnel megh bocsátatik, hanem az üdö szerént való csapásokért, mellyeket az iras szerént, nem mindenkor egyszers mind, éppen, megh bocsát az Isten.
- 25** Azt alítom maghadis vészed immár eszedben Aluinci Uram, hogy nem helyesen beszelleltél, nem igazán akartad én velem arczúl csapdostatny az én mondásimat, mód nélkül tamasztottad Bellarminust én ellenem, semmiképpen megh nem mentetted az Augustai, és Tigurina Helueciai Confessiot.

¹¹² *Trident. Sess. 6. c. 9.*

¹¹³ *Cap. 8.*

¹¹⁴ *Sess. 6. cap. 14.*

- Az mely Fabulat Wolphiusból elő hós, és az minémü szitkokat én ream
kerödöl, azokra nem szükséghe megh felelly; Tarcs {85:} maghadnak fabu-
laidat, és szitkaidat, csak azt iutatom eszedben, hogy az Isten dolghában
forghódunk, mind néked s' mind nékem lelkünkben, örök karhozatunkban
5 iáró dologhrúl szóllunk, sok együgyü keresztyének lelki veszedelme, az vagy
üdüösséghe fűgh az közbe vetet dologhnak ismeretibe: Ha az vagy, az kinek
kell lenned, sem az maghad böcsületit, sem az én szidalmazásomat nem kel
keresned.¹¹⁵ Azért hadgy békét az mezei trefáknak, az fül gyönyörködtető
fabuláknak, és gaz emberekhez illendő tisztességhtelen szidalmazásoknak:
10 szóly az dologhoz, vagy halghas. Mert szitkaiddal enghem megh nem ijesz-
tesz de maghadat ighen megh gyalázod:

¹¹⁵ NOTA. *Aluinci nota.*

AZ MASODIK LEVELRVVL.

TIZEN EGGYEDIK REESZE.

Az Catholicusok, az hittet kötöt foghadásnak erősseghérül mitt tanácsanak.

- 5 AZT itílem vala, hogy az első leuélben, az te fel daghadot épédnek mérghét mind ki vetetted, és immar csendezb okossaggal kezdesz az dologhoz, de az én vele-^{86:}kedésem ellenis, megh akarád bizonytany, hogy *seductores proficiunt in peius*,¹¹⁶ az hamis tanytok, mentül touáb mennek, annál mélyebben be gázolnak az gonoszbán; Mert nem csak mosdatlan, de vgyan faytalan
- 10 és éktelen rútsághokat forgacz nyelueden; Nem tudom minémü *osculálást, ál furkal való íarást* és egyéb hozzád illendő tisztet beszédeket hintesz írásodban: Miuelhogy pedigh egyszer menedéket adtam, és megh enghedtem, hogy minden szitkaidat maghadnak tarcsad, nem veszteghetek üdöt ezeknek elő szamlalasában: Hanem térek az dologhoz.
- 15 Azzal gyaláztok és gyüöltettek ti minket, hogy az hittet kötöt fogadásnak fel bontására szabadsághot adunk: En pedigh azt írjam valá az második leuélben, hogy az hittet kötöt fogadásról mi ezt taníttuk. I. Hogy mikor ember hituel ollyat fogad az mit bün nélkül be nem tellyesíthet, nem tartozik azt az foghadást bé tellyesíteny. II. Ha valamit fogad az ember bizonyos ok, és *Conditio* alat, nem tartozik azt külömben bé tellyesíteny, hanem
- 20 ha az *Conditio*, az ok, bé tellyesedik. III. Mikor valakiuel törüentelenül erőszakkal valamit fogadtatnak, vagy hitt alat valamire kérdik az mitt nem tartozik megh mőndany, ha az együgyük botrankozása nem köüetközik, ^{87:}szabad embernek másra felelny, és másra esküdny megh, nem azra
- 25 az mire kenszerítik: Es akkor sem tartozik egyébre, hanem csak az mire megh esküszik. IV. Ezeken az Casusokon kiüül, egy altallyába, mind

¹¹⁶ 2. *Timoth.* 3. v. 13.

- Töröknek, mind az hitben teuelygönek, és egy szóual minden embernek, tartozik ember hittet kötöt foghodásat, szentül, és fel bonthatatlanúl megh állany; Es ezt mind az szent írásból, mind az Theologusokból, mind az Romai Pápak Decretomából, mind az Istennek az hit szegökön való csudálatos
- 5 ostoriból, böuön megh mutatám; Es az Conciliom Tridentinum vegezesiből nyluán ki teczik, Mert minek vtánna kétszeris, *Saluus conductust* adot vólna az Lutheránusoknak, azt veti vtánna, hogy ha csak egy punctba ezt az hitt leuelet fel bontanák, az egész Conciliom azokban az büntetésekben essék, valamellyeket az Isten, és az emberek törüénye rendelt, ez féle hit leuélnek fel
- 10 bontoiára.¹¹⁷ *Quod si sancta Synodus aut aliquis ex ea, vel suis, cuiuscunque conditionis, praescriptae assecurationis et salui conductus formam, in quocunque puncto vel clausula violauerit, quod auertere dignetur omnipotens Deus, et sufficiens emenda non fuerit mox subsecuta, et ipsorum arbitrio merito approbanda, habeant ipsam synodum, et habere poterunt, incidisse*
- 15 *in omnes poenas, quas Jure {88:} diuino, et humano, aut consuetudine, huiusmodi saluorum conductuum violatores incurrere possunt:* Kiből nyluán ki teczik hogy az Concilium Tridentinum vegezése szerént, mind az Isten, s' mind az emberek törüénye büntetést rendelt azoknak, kik ez féle foghadást, mellyet az hitben teuelygöknek adnak, megh nem tartyák; Es nem sokkal
- 20 külömben szól az Constantiai gyöléközétis az mint ezennel megh mondom:
Itt Aluinci ELEOSZEORIS nagyon örül, hogy az Luther Praedicatorról azt írom, hogy az Papista embert, *ördöggel hatarosnak* mondgya: Es ez vgymond *maghad ellen vagyom, ha én ijrnám bánnad, de ez ellened nem lehet mint hogy te magad írtad, helyén hagyom.*
- 25 Vai eszes; Tuddé houa tarcs ezt az *glossat*? Mikor az Euangelistak azt íriak, hogy Christus Vrunkról azt mondották az Sidok, hogy *ördönghös*, hogy *részeghes*, és hogy *karomlást mond*, azt íriad az könyü szélyre *ordinaria glossa* gyanánt az mit en róllam mondasz, mert szinte vgy nem illik oda ez az ros *glossa*, mint az én irasomhoz nem illik: Mert midön egy karomló
- 30 Praedicátornak szokot szitkát elő hozom, nem azért hozom elő, hogy helyén hadgyam, hanem hogy az eő káromló nyeluének fulákiat ki {89:} vonnyam? Ha ezt csak most tudod, okos böles ember vóltál ez ideigh.

¹¹⁷ Sess. 15. et 18. in fine.

Azhol pedigh Lonicérusból elő taszítasz nem tudom minémü kopot fabulat: Ott az könyü kareiára, csak amaz te szép *glossadat* ijriad, *Az rauaszok költöték, az hazugok beszéllek*:

- MASODSZOR bánnya Aluinci, hogy az eő Praedicátor tarsának Foghtoi
- 5 Mathenak sok Predalásit, és az fel földnek haborgatásit említem, és azt mondgya, hogy *ha él, mostis szenued ió cselekedetiért*: Es mint hogy Foghtoit nem mentheti, azt ijria, hogy *valamit az Felseghes Erdély feiedelemnek dicsiretirül irok, merő Sarcasmus*: De el véted az lépést iambor. Mert én tellyes ió akaratból ijrtam az mitt irtam, miuelhogy ha eő Felséghe nem lészen
- 10 vala az Foghtoi tamadásakor, csak az Isten tudná megh mondány, mely nagy tűz támad vala az kicsin szikrából: Azért ió Aluinci Uram tanuld megh ezt én töllem, hogy mikor valaki ellen irkálsz, ne ted profetáua maghadat, se ítéletet ne tégy, se ne irkály az embernek titkos gondolatirül, mert nem tiéd ezrül az ítélet: Ertede?
- 15 De mit vetekedgyem én te veled az ighiretben való hiuségührül? Holot te, méggh az én mondásimnak elő hozasában sem tartod megh az hiuségghet? Azt írod, hogy én {90:} azt mondom, *hogy az Euangelicusok az mitt gyalogh fogadnak, ló hátan megh nem állják. Es eo köztök szabad az hittel kereskedny mint egyéb marháual*:
- 20 Feledékenséghemben csak nem azt mondám hogy Eb szauát szóllád: De az had iáron, hanem csak azt mondom, hogy soha ezt én nem irtam s' megh sem gondoltam, mert az Euangelicusok közt sok böcsülletes fő rendek, sok egyéb rendbéli emberek vadnak, kiknek, hittel kötöt fogadásihoz kétes nem vólnék. Azért az én mondásom csak ez lön,¹¹⁸ *Hogy az Luther és Caluinus hiti szerént, akár kinekis szabadságh adatik, hogy az mire gyalogh megh esküszik, ló hátán azt megh ne állja, Es hitiuel kereskedhesék mint egyéb marhaiáual*: Ha szemed vagyon látod, hogy én it azt nem mondom, hogy illyenek, vagy amollyanok vattok, hanem csak azt ijrom, hogy az Luther és Caluinus tanításából, nagy szabadságh adatik az hitnek
- 25 fel bontására. Az mitt pedigh te reám kensz, azt én nem mondom, mert tudom, sokan az iámborok nem élnek az Caluinus szabadsagháual, hanem az Istennek parancsolattyához tartják maghokat.

¹¹⁸ Fol. 40. in. 2. Epistol,

- HARMADSZOR gáncsot talál Aluinci az én igaz mondásimbais, mert midőn azt mondom *hogy nem tartozik az ember azt bé* {91:} *tellyesiteny az mitt bün nélkül bé nem tellyesíthet*; Azt mondgya, hogy ió és tettetes mondás ez, De azt kérdi, *ha ez az csikkely, csak az Isten törvényére nézé, vagy az Papak*
- 5 *Decretomitis, mellyekre kötelézzük az embereket, melléie foglalom?* Es itt mintha nagy vadat fogot volna Aluinci, dicsekedik vélle hogy *ighen viszket az feiem*: De ha csak mind ilyenek az te fő viszkettető kérdésid, koszos társot keres, és azt füsüllyed: En bizony csak neuetem ezt az tudatlansághból származot kérdésidet, Es egy szóual azt mondom, Hogy az bün nem egyéb,
- 10 *hanem; Dictum, factum, concupitum, contra aeternam Dei legem*, az Istennek törvénye ellen való mondás, cselekedet, és kiuánságh,¹¹⁹ Azért mikor azt mondom, hogy az mitt bün nélkül bé nem tellyesíthet, abba nem tartozik foghadását megh állany az ember, szinté annyt téssen, mint ha azt mondanám, hogy az Isten törvénye ellen valo dologhban, nem szabad foghadasunkat megh
- 15 állany: Megh elégszelé ezzel? De hogy az foghad megh vássék aztis vtánna vetem, hogy, Az mit az Anyaszentegyház fő Pásztori, Az mitt az világgi feiedelmek, az közönségghes ióra megh parancsolnak, tartozunk az Isten törvénye szerént, hogy azoknakis engedgyünk, mert az Isten parancsolattya az hogy engedgyünk az mi lelki Pasztorunknak és hozzáiok halgassunk, mert
- 20 ök, vigyáznak az {92:} mi lelkünkre, mint ezekről szám adó szólghák:¹²⁰ Es ez okon, nem csak az első Conciliomban az Apostolok megh parancsolák, hogy az véres és foytot állatot megh ne ennék az hiuek,¹²¹ de az vtán való gyöleközetekbeis, az Nicaenumban Ephesinumban, Chalcedon beliben, etc. sok parancsolatokat rendelték az lelki pásztorok, és ezeknek megh tartására
- 25 sokszor átok allatis kötelezték az hiueket.

Azonképpen az királyok parancsolatirúlis azt mondgya az Iras, hogy ezeknek nem csak felelemért, de vgyan lelki ismeretértis kel enghedny, mert az ki nem enghed ezeknek, Istennek nem enghed.¹²² Azonképpen mikor az ember felebarattyáual kötést és vegezést téssen valami dologhrúl, aztis tartozik

¹¹⁹ Aug. 22. cont. Faust. c. 27.

¹²⁰ Hebr. 13. v. 17.

¹²¹ Actor. 15.

¹²² Rom. 13. v. 1. 2. 5.

az Istennek parancsolattya szerént meg állany: Annakokáért, noha minden bűnben az Istennek parancsolattya ellen vétkezünk, de azért, néha az lelki Pásztorok parancsolattyából és egyházi szokásból, néha az feiedelmek rendeléséből, néha az *priuatus* embereknek egy más közt való vegezésekből

- 5 vagyon eredeti az Isten törvény ellen való bűnöknek. Holot pedig az mi kegyelmes Coronas királyunk enghedelmét forghatod, gyözd el várny, ezen-
nel megh hallod Becanustúl, az kit te említész, és én töllemis, mit itillyunk ez {93;} fële enghedelemrül: Es miuelhogy Bellarminustis oluasod üdöközben,
10 megh láthatod az eo írásiban,¹²³ meddigh és mi módon kötelezzék az embert az világhi feiedelmek, és az Egyházi Pásztorok törvény.

- Az mit mondtam vala az *Conditionual* és bizonios okkal megh határozot foghadásrül, aztis csigázod és sotúlod teczésed szerént, és látuan hogy nem szidalmazhatod az mitt írtam, Profetalsz, mint *Pontifex anni istius*, és az én gondolatomat, szandékomat visgálod: De mégh eddigh valamit ezképpen
15 profetáltál mind hamis vólt. Azért, bár mégh gyonnyál, és el hadgyad az profetálást, mert itt nem szólgál az koczka. Mert én semmit az félét nem gondoltam az mire te magyarázád mondásimat, miképpen megh érted ezen-
nel, mikor az te tölled említet *Becanus* ertelmérül szóllünk.

¹²³ *Lib. 3. de Laicis. c. 11. Lib. 4. de Pontif. c. 16.*

TIZEN KETTEODIK REESZE.

*Az Constanciai gyöleközetnek, és az Catholicus Doctoroknak
sententiaiárúl.*

Mielhogy mindenkor azt forgattyátok hogy az Constanciai Conciliomba
5 {94:} azt végeszték az Papistak, hogy az hitben teuelygöknek, nem kel megh
tartany az hittel kötöt foghódást.

En röüídeden megh mutatám, hogy ebben semmi sincsen: Es legh
előszöris azt mondám, hogy az Csiászár *saluus Conductust* ada Hus
Janosnak, hogy Constanciában mehessen, Mikor oda ment volna sok nyluán
10 való eretnekséghekbe kapák eotet, mert azt modotta; Hogy az királyok,
és feiedelmek, az Püspökök és lelki Pásztorok, mihent halálos bünben esnek,
ottan el veszti birodalmokat, és, Hogy minden teremtet állat Isten légyen:
Azért szinte mint Caluinus megh éghetteté Seruetust Geneuába az szent
haromságh taghadásért, vgy az Conciliomis ez világi birák kezében adá Hussot,
15 hogy érdeme szerént fizetnének néki. Az Csiászár *Saluus Conductusárúl* azt
vegezik, hogy ez mellet csak annyba tartozot az Csiászár ötet oltalmazny,
az menybe ő tölle lehetet, de az eő *saluus Conductussa* az Anyaszentegyház
kezét megh nem kötötte az hit doghairúl való itéletben: Mely mondasából
az Conciliomnak, nem köuetközik, hogy az eretnekeknek adot foghadást sza-
20 bad légyen fel bontany, Hanem inkább az köuétközik, hogy az ki mitt foghad,
mind addigh tartozik foghadását tekelltesen megh állany, {95:} valamígh
tehetseghében vagyon: Mert azt mondgya az Concilium, hogy csak azkor
lészen ment ember az Csiászár, az ki *Saluus Conductust* adot, mikor *facit*
quod in se, azt cselekeszi az mi tehetsseghében vagyon; az az, mikor mind
25 azt megh cselekeszi valamit igazán megh cselekedhetik, az eő foghadasának
megh tartására. Es így, az Concilium megh vallya, hogy az ki valamit foghad,
még h az hitben teuelygöknekis, tartozik az eo foghadasának be tellyesítésére
mindent cselekedny valamit cselekedhetik.

Nylua ha az Concilium azt itélte volna, hogy az Csiászár egy altallyába nem
30 tartozot foghadását megh állany, nem szóllott volna efféle kerengöbeszéddel,
hanem egy altallyába csak azt mondotta volna, hogy az Csiászár nem vólt

semmire köteles, noha *Saluus Conductust* adot vólt. Azért az Concilium nem azt végeszte, hogy az foghadást nem kel megh tartany, hanem az világhi feiedelmeket oktattya, menyére, és meddigh teriedgyen ki az ő hatalmok, az *Saluus Conductus* ighiretiben, és megh tartasában.

- 5 Aluinci Először megh enghedi, hogy Hus Ianos azt tanítottotta, hogy az egyházi Pásztorok, és világhi feiedelmek, mikor halálos bűnben esnek, nem Püspökök, nem {96;} Papi rendek, nem Feiedelmek: De azt veti vtánna, hogy *ez az mondás, az eő könyuében nem 30. az mint én ijrtam, hanem 26. articulussa Husnak.*
- 10 Nagy *recondita eruditio* ez Peter Uram, mert ki latta és ki hallotta, hogy az számoknak fel iegyzesében külömbséghe légyen valaha az könyuekben? Io Uram, ha az te könyuedben 26. az enijmben 30. ez az Articulus; De mit árt ha századik vólnais? Elégh ha eő mondása. Te pedig ezben Hus köuetőie vagy, mert azt ijrod, *hogy ezt eő megh bizonyttya az szent írásból, holot Sauult*
- 15 *megh veté Isten, az eő büneiért, hogy király ne lenne:* Szép dologh ez Aluinci Uram hogy te is azt ítiled, hogy, ha megh részeghszik, vagy egyéb bűnben esik az feiedelem, ottan mindgyárt el vesztí Feiedelemséget. Az Romai Csiászárok szent Pál ideiébe baluanyozók valának, sok gonoszságban vüsznak vala; De azért vgyan azt parancsollya szent Pál,¹²⁴ hogy enghedgyenek
- 20 nékik mint feiedelmeknek: Hus pedig szinte vgy bizonytotta ezt az szent írásból, és az réghi szent Doctorokból, mint ti szoktátok az ti vallástokat bizonytany, *Ex quolibet quidlibet inferendo*, akár miből, akár mitt ki hozuán; Mert maghadra hagyom az ityletit, ha ió köuetközés légyené emez: Sauult az Isten büneért le ueté az kiralysághból. Tehát va-{97;}lamely király halálos
- 25 bűnben esik, ottan mindgyárt nem király az: Szinte oly iól köuetközik ez mintha azt monda-nád, Az Loth feleséghe köué változék miuelhogy az Isten parancsolattya ellen tekínte; Tehát valaki az Isten parancsolattya ellen tekint *videndo mulierem ad concupiscendum*, mindgyárt köué változik: Az ki ezt az *Consequentiat* az szent írásból való bizonytásnak ítíli, tők annak az feie.

¹²⁴ Rom. 13. v. 1. 2. Ephes. 6. v. 5. Coloss. 3. v. 22. Titum. 2. v. 9. 1. Petri. 2. v. 18.

Masodszor midőn Husnak, 25. Articulusát elő hozom, Hogy minden teremtet állat Isten. *Az én editiomban* vgymond Aluinci *ez nincs, hanemha az tiédben volna*: En magam szánlak íó Aluinci Uram hogy ez féle dologhra foghtad maghadat.

- 5 Nem mondtam én azt hogy Hus Janos az 25. *Articulusban* szórúl szóra ezt tanácsa, hanem azt mondtam, hogy az 25. *Articulusban* mind iavallya és helyén hadgya Hus Janos az Vicleph tudományat. Vicleph pedig az töb dólghok közt ezeket tanította.¹²⁵ *Deus non approbat quenquam ciuilitate damnari aut iudicari: Deus nihil potest annihilare, nec mundum maiorem vel*
- 10 *minorare, sed animas vsque ad certum numerum creare et non ultra: Quaelibet creatura est Deus, etc.* Restelléd megh tekinteny az Vicleph articulusit, Nem vöd eszedben hogy én csak annyiból tu-{98:}laydonítom ezt az mondást Hus Janosnak, az menyből az Vicleph vallását éppen iauallya, Es azért habosz ide s' toua: Ne csudáldis ha ezt tanította Hus és Vicleph, Az te szerelmes
- 15 Atyád Caluinus, együt azt írja,¹²⁶ hogy mi üdönkben, az Libertinusok (kik az Caluinus Iscolaiából származának) azt tanítottak, hogy csak egy lélek vagyon ez világhon, tudny illik, az Isten, az ki él minden állatokba, és ezt az ti módotok szerént az szent írásból bizonytyták, Mert szent Pál azt mondgya,¹²⁷ hogy az Istenben élünk; Másút azt írja,¹²⁸ hogy csak az Isten halhatatlan,
- 20 Tehát ha az mi lelkünk halhatatlan, nem egyéb eo maghánál az Istennél: Illyen szép eszeskedésekre iuttok ti veghtére.

- Harmadszor, Azt írtam vala, hogy az Csiászár azért nem tartozik vala az Hus Janos oltalmára noha *saluus Conductus* adot vala néki, Mert az nem csak *ex Regulis Juris*, de az közönséghez okossagból is ki teczik, hogy *superior*
- 25 *non ligatur legibus et pactis inferioris*, az ki fellyeb való, nem köteleztetik az eo alatta valónak törvényére és foghadasára, mielhogy pedig az egyházi dólghokba, és az hithez tartozó ityletekbe, fellyeb való az Anyászentegyház az Csiászárnál, köuetközik hogy ez féle dólghokban, az Csiászár foghadása megh nem kötheti kezét és törvényét az Ecclesiának: An-{99:}nak okáért,

¹²⁵ *Concil. Constantiens. Sess. 15.*

¹²⁶ *Calui. Instruct. con. Liberti. cap. 11.*

¹²⁷ *Act. 17. v. 28.*

¹²⁸ *1. Timoth. 6. v. 16.*

mielhogy mikor valaki szabad menedéket ighír, csak annyra ighyri az menyre igazságh szerént megh tarthattya ighíretit, Ha az Csiászár mindent cselekedet az mit igazságh szerént cselekedhetet az Hus oltalmába, nem vólt köteles azra, hogy az Anyaszentegyház itéleti ellen tusakodnék az eretnek embernek oltalmazasában:

- 5 Itt Aluinci semmi megh vétőt nem talál, hanem az Pápá böcsülletit orrollya, hogy az eő kengyelét tartják még mostis az Csiászárak mikor fel ül louára, és hogy az Görögöktől az birodalmot Nemet országban hoszta: Es mielhogy hasonlatosságának okáért, én azt mondtam vala, *hogy ha*
- 10 *az Cassai biro saluus Conductust adna valakinek, az kit Cassan az Generalis arultatásba kapna, megh nem kötné az Generalis kezét, az Bironak foghadása; Azonképpen az hit dolghairúl való itéletbe az Csiászár foghadása megh nem kötötte az Conciliomot.* Aluinci itt az könyu szélire azt írja *prosit sternutatio*, Az vtán azt mondgya, hogy így az Papa nagyobb az Csiászárnál.
- 15 Szerető Uram, az Papárúl én semmit nem szóllottam, hanem az Anyaszentegyházról, mellyet az *Generale Concilium repraesental*, mint az országot az Generalis gyölés: Es vagy bánod, vagy nem, de vgyan be {100;} tellyesedik az mit Isaias Propheta által az Anyaszentegyháznak dücsössegerül ighíre az Isten,¹²⁹ tudny illik, hogy az királyok és királyné
- 20 Aszonyok megh csókollyak az eő labának nyomdokát: Es hogy ióbban asács vtánna, azt mondom mostis, hogy az Ecclesia sokkal fellyeb való az Csiászárnál az Egyházi dólghokban, az hitrül való vetekedésnek itéletiben, az eretnekekrül való igaz törvény tételben, mert ezekhez az Csiászárnak semmi egyéb közti nincsen hanem hogy mint engedelmes fiák oltalmazzák,
- 25 halgassák az Ecclesiat; Tudom hogy ha Nazianzenust emlitem az ki így szól ez világi Praesesnek,¹³⁰ *Vos imperio nostro lex Christi subiecit*; ha Cyrillust elő hozom, az ki ezt írja,¹³¹ *Mundani Reges et Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis*. Ha Chrysostomust neuezem, ki azt mondgya,¹³² hogy *Sacerdos Duce et Imperatore maiorem habet potestatem* nem adcz

¹²⁹ Isa. 49. v. 23. cap. 60. v. 14.

¹³⁰ Nazianz. orat. 17.

¹³¹ Catheches. 17.

¹³² Hom. 83. in Matth.

helt ezeknek. Azért halhacza mit ijr az te Atyád Caluinus:¹³³ *Magistratus si Pius est, non volet se eximere communi filiorum Dei subiectione, cuius non postrema pars est, Ecclesiae ex verbo Dei iudicanti se subijcere: Quid enim honorificentius inquit Ambrosius,¹³⁴ *quam vt Ecclesiae filius dicatur**

- 5 *Imperator? Imperator enim bonus, intra Ecclesiam est, non supra Ecclesiam, etc.* az az: Ez világi gond viselő rendek, ha Istenesek, {101:} ki nem vonszák magokat az Isten fiainak közönséges engedelmesseghétül, mely *subiectionak*, nem vtólsó része az, hogy az szent írásból ítélő Ecclesianak engedgyen; Mert mi lehet vgyanis böcsülletesb, mint hogy ha az Csiászár az Anyaszentegyhaz
- 10 fiának neueztetik? Ugyanis ha iambor az Csiászár, az Anyaszentegyhazba, nem az Anyaszentegyház fölöt vgyon.

- Negyedszer touáb gázol Aluinci Uram, és noha az Constanciai gyöleközetem semmit nem kaphata, azt ijrja hogy én, *az mit tagadok, más felöl az Concilium Decretomabol vgy lenny mutatom: Es az gyermekeknélis*
- 15 *tudua vgyon, hogy ez az Constanciai gyöleközetnek vége, FIDES SERVANDA NON EST HAERETICIS.*

- Nylua náthás vóltal mikor ezt ijrta: *En mutattam valaha vgy lenny az mit tagadtam*, az az, hogy nem tartozunk az Eretnekeknek megh állany foghadásunkat? Hon mutattam? minémü szókkal mutattam? Halgacz? Tácsd fel szádat
- 20 had ércsük mijs hogy örömet szollanál ha tudnál mit mondany: Azt pedigh méltan mondod hogy *az gyermekek tudgyák, hogy az Constanciai gyöleközet véghe az vólt, hogy az Eretnekeknek nem kell megh tartanunk fogadásunkat*: Gyermekek de eszszel, valakik ezt itílik, mert nem vége ez az Conciliomnak, hanem az vége {102:} vtán való szakat leuélben vgyon ijrja, keresd fel,
- 25 s' nagy dolog ha ot nincsen, mert eö maghában az Conciliomban, sem elein sem középben, sem végben semmi nincs ez féle; Ha pedigh ittis Profétalsz, és azt akarod hogy titkos szandéka ez vólt az Conciliomnak, Tudod hogy soha még egy Profetalásod sem vólt igaz, iób ez féle nélkül el lened.

- De az Catholicus Doctorok ezent tanítyak, vgymond Aluinci: Mert
- 30 *Simancas Jakab Cathol: Inst. cap. 46. num. 52.* ezt nyluán tanítya: Naggyal tartozzam ha te oluastad Simancat, mert lehetetlen hogy ily bátran beszéllelél

¹³³ Calvin. li. 4. c. 11. n. 4.

¹³⁴ Epist. 32. ad Valent.

ha oluastad volna: Mert Simancas azt nyłuán, minden homály nélkül ki feiezi,¹³⁵ hogy csak tisztán az tilalmas dólgoiban nem kel az teuelygőknek megh tartany az fogadást; De ezen kiüül, valamiben bün nélkül be tellyesíthettyük fogodásunkat, *exacte*, punctrul punctra, tartozunk szinte vgy az Töröknek, és teuelygőknek megh tartany fogodásunkat, mint szinte az igaz hiten valóknak: Ezt Simancas nyłuán mondgya, és igazánnis mondgya, és az ki külömbet mondana hamíssat mondana, nem az Római Anyaszentegyház tudományát mondaná: Mitt kíuánsz egyebet?

5 Emlited másodsor *Conradus Brunust*; De az mint te magad elő hozod, 10 eő csak azt {103;} mondgya hogy nem lehet az teuelygőkkel csendes bekességhek az Catholicusoknak,¹³⁶ kitt adná Isten hogy szemünkel ne lát-nánk, miuelhogy az hozzád hasonló Praedikátorok, mint valami nagy fúúók, szüntelen geriesztik az tüzet, és az hon módgyok vagyon benne, mindenkor egyk galyából mást támasznak.

15 Vtolsor Becanust akaruán emliteny, Beanust említész, mintha hozzád hasonló volna Becanus: De ha iól fel nytottad volna szemedet, teis vgyan azont oluashattad volna az Becanus írásában az mit én oluasok, és így, mind füstben bocsáthattad volna az miuel karhoztacz minket, az Religio szabadságának 20 dolgában: Így ijr azért Becanus: *si Princeps paciscitur cum haereticis de tolleranda libertate Religionis, quam sine maiori detrimento non potest impedire, sine dubio seruare debet fidem. Ratio est, nam fides seruanda est in omni pacto licito, et honesto: Atqui licitum et honestum est tollerare libertatem Religionis ad maius malum euitandum, et de ea tolleranda, licite et honeste pacisci potest princeps, Ergo, etc.* az az: Ha az feiedelem fel 25 fogadgya az eretnekeknek hogy az Religio szabadságot el szenuedi, mellyet nagyob veszedelem nélkül megh sem tilthatna, minden kétség nélkül tartozik fogadásat megh állany: Ezt azzal bizonytom, Mert az fogadást mindenkor megh kell állany, vala-{104;}mikor tiztességhes, és szabad dólghot fogadunk. De tisztességhes és szabadis, hogy az Religio szabadságot el szenuedgyük 30 nagyob vezedelemnek el tauoztatásáért, és szabadis ennek az szabadsághnak el szenuedesérül fogadást tenny: Tehat tartozik azt az feiedelem megh tartany,

¹³⁵ *Ita habet expresse, num. 53.*

¹³⁶ *Lib. 3. de Haeretic. 15.*

és megh állany: Ez az Becanus mondása, ez az én teczésemis, ha az te éles elméd ki nem ütne élemből: De te mihelt az szitkozodásról és trefáról el kelsz, olyan vagy mint az hal az szárazon, hankódol, de vgyan ottan vagy.

- Tudom mely örömost oluasod az Caluinistak írásat, azért el nem mulathatom hogy barátságodért ide ne ijriam: Bezanak egy szep mondásat.¹³⁷
- 5 *Magistratus officium est, ab ouibus lupos arcere, Illa enim Diabolica libertas est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus impleuit: Illam quam tu vocas Conscientiarum libertatem, ego qua qua versus patens exitium apello: Huiusmodi ergo pestes vbi ex Dei verbo iudicati fuerint, a Magistratibus*
- 10 *coercendos censeo: Quod si apud vos, et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam Conditionem redacti, quam ego ipso Mahometismo nihilominus miserabilem iudico, et tempus ipsum ostendet.*
- De minthogy finnyás gyomrú embernek ismérlek, és nem tudom ha száiad ízi szerént esiké az Beza mondása, barátságó-^{105:}dért, im az Illyricus, és töb
- 15 társay irasátis elődben adom,¹³⁸ válogas benne, csak mohon ne kapý hozzá, hogy megh ne csömörlyél: *Consideremus omnes sana tantum mente praediti (non iam de pijs Deum timentibus loquemur) qualis sit Justitia vel aequitas, quam conformis rationi, quod lupis, hoc est hostibus animarum (quid enim nocentius est animabus falsa doctrina?) securitas et libertas permittitur,*
- 20 *vt voce, stylo, libris longe lateque per orbem Christianum dispersis, lucem verbi Diuini obscurant, gloriae Dei detrahant, spiritum Sanctum turbent, animas hominum in aeternum exitium, et Regnum Diaboli pertrahant: Cogitent omnes qui hominum vocabulo digni censi volunt, an non atroci et crudeli hoste emergente, qui regionem aut Rempublicam inuadit, incendit*
- 25 *aedes, aufert bona, Ciues vbicunque potest capit, truncat manibus et pedibus, atque ita abijcit, aut in turpem seruitutem abigit, An non ibi magistratus hostem nominatim, publiceque, voce ac scriptis indicat, qualisnam sit? vbi soleat latrocinia exercere demonstrat? monet vt sibi quisque caueat, armis se instruat? Haec cum omnes gentes faciant, et iudicent illum magistratum*
- 30 *qui id negligit odio ac diris omnibus, atque execrationibus dignum esse. Cur igitur in Regno Christi, vbi ministri verbi sunt animarum curatores, id ne*

¹³⁷ Beza Epis. Theologica ad Andr. Dudicium, a. 1570.

¹³⁸ Centuriatores, Magdeburgenses Centur. 7. initio.

fiat prohibetur? Oh quam seueram et tris-{106:}tem vocem aliquando in nouissimo die omnes illi politici audient, quicunque tandem sunt, qui diabolo hac ratione ad plurimorum animas trucidandas libertatem permiserunt potestatemque contulerunt, etc.

- 5 Im hallod az te Atyáidnak mondásit, kérlek mond meg egy általlyában, és kerek szóual, Teis ezt vallodé vagy külömbet?

TIZEN HARMADIK REESZE.

Az Eugenius Papa cselekedetiről, és az súgua való Gyonásról.

Mind vntalan csak az Eugenius Papa, és Julianus Cardinal cselekedetiüél terhelnek az Atyafiak minket, mintha az eő cselekedetekből az iőne ki,
5 hogy az Papak szabadsághot adnak az hitnek fel bontására: Ezre én két feleletet adtam vala: Elsőt azt, hogy, ha szinte gonoszúl cselekedet vólnais Eugenius, de az eő cselekedetiből azt ki nem hozhattyúk, hogy eő, és az töb Pápak szabadossá tegyenek az hit szegésben: Miképpen ha megh reszegednék, vagy egyéb bünt cselekednék az Papa, ezzel nem definiálná hogy szabad
10 embernek {107;} bün nélkül megh reszegedny: Másodszor azt mondám, hogy Lengyel László király, kötést töt vala az Papáual, az Constanczinápoly csiaszárral, az Velenczekkel, hogy köz akarattal, és segítséggel, az Török ellen támadnak, az vtán, az Despot sok igirettel, megh csalá Hunyadi Jánost, és az Törökökkel megh bekélteté. De az Papa kouete Julianus Cardinal, elei-
15 ben aduán az tanácsnak, az elébbi frigynek fel bontásában való hamisságot, az tanacs vgy találá, hogy nem kellett vólna az Törökökkel végezny, az elseo kötelesség ellen, és ez okon, az Török frigynek békét kell hadny: Azért nyluán megh teczik, hogy az Magyarok abban vétkeztek, hogy az első kötést fel bontották, de abban semmi vétek nem vólt, az mire őket Julianus intette, tudny illik, hogy az megh erőssítettet vegezésnek fel bontásáual kouetközöt
20 szöüetség lehet az Törökkel, megh másollyák: Es ha ió vége nem vóltis annak az hadakozásnak, az Istennek titkos itiletire kel hadny, miért győzettek megh akkor az Magyarok:

Aluinci az ki Volphius nélkül szólny sem tud: Először is Volphiusból hozza
25 elő az törtent dólghoknak rendit, és azt mondgya hogy *Julianus az kiraly labához esuén, aszony módon való sirással, szerzé az Confaederatit* {108;} *az papauál* De Bonfiniusbá én ezt nem oluastam, hanemha az mit Despotról ír Bonfinius,¹³⁹ álmos szemmel aztis Iulianusra oluasta Aluinci, mert Despotról szól Bonfinius mikor ezt írja, *Amplexabatur Regis genua,*
30 *etc.* Julianus egy keuessé bátrabban szólla: Mert minek vtánna azt írta vólna

¹³⁹ *Decad. 3. lib. 6.*

- Bonfinius, hogy Hunyadinak negyuen ezer forintot Carambusért, és azokat az várakat mellyeket Sigmond Csiászár néki adot vala, ighírte volna Despot, hogy az Török bekeséget véghez vinné, és ezt véghezis viué Hunyadi, Iulianus az Tanácsba méne, és sok kemény szókkal szemekre hánya az Magyaroknak,
- 5 hogy az keresztyenségnek adot hitet fel bontották volna, *Vngaros nunc, violatores socialis fidei, et Latini Graecique foederis immemores, pacem cum Turca fecisse infideli, vt sanctam fidelium fidem violarent: Nonne cum Italis et Graecis sacrosanctum foedus percussistis? Si percussistis, cur cum Turcis isto violato aliud transegistis? Quo iure, quamuis transactum sit, seruare poteritis? Secundum omnino vobis foedus rescindendum est, ne primum et Diuinum violetis: Ne nos omnes diuini humanique foederis violatores perfidos appellent:* Holot nem csak keményen szól Iulianus, de vgyan azt vátattya, az mit én mondtam vala, hogy az első kötest fel nem bonthatták ily modnélkül {109:} az Magyarok, és nem iól cselekedték mikor fel bontot-
- 10 ták, és az Törökkel frígyet vetettek: Mert egyébképpen annyéra nem tanította Iulianus, az hit szegésnek szabadságát, hogy az törvény szerént való hitnek megh allására minden embert kötelez, *AEquum igitur, et iustum iusiurandum, omnium iudicio est sancte seruandum.* Az Magyarokis az Iulianus tanácsát iauallák, és az előbbi frígyhez allának.
- 15 MASODSZOR azt akaria megh mutatny Aluinci, hogy az Magyarok az Papa, Palaeologus, Velenczések hire nélkül frígyet vethettek az Törökkel: Először *mert azoknak semmi közök nem vólt Magyar országhoz, nem kiuántatot tehat hogy eó töllök kérienek consensust:* Masodszor *mert noha elsőb vólt az Papához való legatio, az Török frígynél, de ez nagyob vólt, mert esküüéssel*
- 25 *ment véghez, és az két gonosz közt kissebbet kel választany; Tehát iób vólt az pusztá conspirationak füstbe menny, hogy sem az esküüést megh szeghny.* Harmadszor *mert vtólsób vólt az Török frigy, Az vtólso vegezes pedigh fel bontya az elsőbbet.* Negyedszer *mert az Magyarok esküüése az Töröknek, nem ellenkezet az Isten törüenyéuel, mert Abraham és Josueis megh esküt*
- 30 *az Pogany népnek.*¹⁴⁰

¹⁴⁰ Genes. 21. v. 23. Josu. 9. v. 15.

Az Első bizonyosághra azt mondom hogy ha magyar országhoz közí nem vólt ezek-^{110:}nek, az kötés és szöüetség elót, de minek vtánná *confaederatíot* kötést, fogadást tóttek egy másnak hogy egy aránt foghnók az hadakozáshoz, éz az fogadás, annyból közössé tótte őket, hogy igaz és bizonyos ok nélkül, csak íó akaratból el nem álhatot mellóllök az Magyarság: Az ki megh akar házasodny, nincs addigh közí az leányhóz, migh fogadást nem tésznek egymásnak az el íegyzéskor, de az fogadás után annyból közí vagyon, hogy igaz és bizonyos nagy ok nélkül megh nem masolhattya kötését: Ugyan ezent láttjuk az országok, és áros emberek vegezésében, és minden rendbéli

5 ok nélkül, csak íó akaratból el nem álhatot mellóllök az Magyarság: Az ki megh akar házasodny, nincs addigh közí az leányhóz, migh fogadást nem tésznek egymásnak az el íegyzéskor, de az fogadás után annyból közí vagyon, hogy igaz és bizonyos nagy ok nélkül megh nem masolhattya kötését: Ugyan ezent láttjuk az országok, és áros emberek vegezésében, és minden rendbéli

10 *Contractusokban, Societasokbán, Assecuratiokban*, kiultképpen midön kára köüetköznek másnak, hogy ha az fogadast fel bontanók.

Az második bizonyóságra azt mondom, hogy az mely szókat Bonfiniusból ímént elő hozék, azokból megh teczik, hogy az Papának, és az töb *Confaederatusok*nakis megh esküttek vólt az Magyarok, mert azt

15 mondgya,¹⁴¹ hogy *sanctam fidelium fidem, Diuinum foedus violarunt*, es azért őket, *perfidusoknak* neuezik: Eő magokis az Magyarok azt kyáltják hogy az keresztyéneknek adot hitet meg kell tartany ha mind el vesznekis. *Malle extrema omnia perpeti quam sancte promissa non praestare; Longe satius esse pro Christiana Religione mori, seruare fidem, quam infamem*

20 ^{111:} *turpemque vitam ducere*. Más az hogy ha megh nem esküttek vólnais, elég az hogy fel fogadták egymásnak hogy egygüt mennek az Törökre; Mert mikor az társai búzuán ehez az fogadáshoz belé kaptak valá immár az Törökbe, nem hagyhatták eőket cserbe az Magyarok, hanem az igazság azt kiuánta hogy fogadásokat meg tarcsak: Miképpen sok mindennapi példákkal

25 megh mutathatnam, és az törüeny tudókis ezt ítlínek: Ha azért az első kötésnek megh tartására, köteleztettek az igazságh szerént, köüetközík, hogy Isten ellen való dologhra esküttek midön az keresztyénekkal való vegezés vtán azra esküttek, hogy az Töröknek nem ártnak; Es azért mondgya Julianus hogy mindenkor olcsarlotta eő ezt az szöüetséghe. *Adfui fateor, sed quantum in*

30 *me fuit, ne id fieret intercessi, improbaui. etc.* Nincs tehát helye it annak, hogy *inter duo mala, minus est eligendum*, mert noha az keresztyénekkal vetet szöüetséghe nek fel bontása bün vólt, de az keresztyén társok ellen való

¹⁴¹ *Bonfin. Decad. 3. li. 6.*

- el partolásnak, és azra az partolásra való esküvésnek fel bontása, gonosz nem vólt, mert az első frigytúl és kötéstül nem vólt szabad ily módnélkül el állany; Szinte mintha valaki, vagy ön kinnnyén, vagy kenszerittetuén meg esküdnék az Coronas király ellen való partolásra, sem azra nem tartozik
- 5 hogy ezt az Istentelen esküvést meg állya, sem magát {112:} azzal nem mentheti, hogy eő az királynak megh nem esküt; Mert noha eő magha személy szerint az királynak hiúséget nem fogadot, de eő képébe az országh gyölése (mely az egész országhot repraesentállya) hiúséghez ígért eő Felseghének mihent királlya választottak, Es vgy tartozik az hiúséghez, hogy az ellen való
- 10 partolásra nem kötelezheti magát ha szinte megh esküszikis, mert az esküvés Isten ellen való dologhra nem kötölözhet.

- Az harmadik bizonyosághra azt mondom, hogy ha az kötelességhekben, és az fogadásokbais az vtólsó fogadás fel bontaná az elsöt, köuetköznék hogy ha ki az első feleséget megh únuán máshoz kötné vtólban magat, ezzel
- 15 az masodikkal kellene élny; Az országokbais, mindenkor csak ió keduekbölis vyiob feiedelmet valaszthatnának: De azt aránzom megh nem gondoltad ió Aluinci Uram, mire való amaz mondás *priora tolluntur per posteriora*, mert ennek helye vagon az emberek szabad akarattyából rendelt szokásokban, és rénd tartásokban *absque damno et fraude tertij*, más embernek kára,
- 20 és megh csalása nélkül; De az fogadásokban és kötésekben nem így vagon az dologh, hanem, *quod semel placuit displicere non potest*; az mi egyszer teczet mód nélkül csak ió keduéből azt ember {113:} fel nem bonthattya: Es iól vólna dólgha az tékelletleneknek ha az igiretekben, fogadásokban, adományokban, az vtólsó ighíret fel bontaná az elsöt: Vallions ha az mit néked
- 25 ighírnek szolgálatodért, azt vtólban másnak adnák, csak vállal vonitanálé, és azt mondanad, hogy *priora tolluntur per posteriora*? Vészem eszemben hon iársz, és mire akarsz rést nytny:

- Az negyedik bizonyoságodra azt mondom, hogy ha az Magyarok eléb nem kötelezték vólna maghokat az keresztyének segítségére, és ehez való
- 30 bizodalomual az Törökbe nem kaptak vólna az keresztyének, ió módgyáual megh esküdhettek vólna az Török frigyre, De az elébbi fogadások ellen, nem esküdhettek, mint nem régen megh hallád:

Látod azért íó Aluinci Uram, mely vékony és gyermeki dologh, minden dólgod, és az aytótis el vétéd, *In primis principijs vitae ciuilis*, megh ütközöl, és fel bontod erősséget minden vegezéseknek.

- HARMADSZOR, balgatagsághnak itíled midön én azt kérdem tölled; Hogy
- 5 *há szinte az Papa megh szegette vólnais hitét László királlyal; köuetköziké ebből hogy az Papa iauallotta az Hit szegést*, Mert vgymond Aluinci, *Az ki mit nem iauál mást azra nem kiszta hanemha álnakúl*: Illyen-{114;}kor megh köhencs maghadat Peter Uram, mert torkodon akad: Soha én azt nem kérdettem,¹⁴² *ha jauallottaé az Hit szegést?* Hanem ez vólt az én kérdésem, *Ha szinte*
- 10 *vgy vólnais, hogy Eugenius Istentelenül cselekedet László királyt fel indítuán, köuetköziké azból hogy az Papa azt tanította hogy szabad az Hit szegés?* Es azt mondám, hogy ez nem köuetközik, mert noha az Papak es egyéb emberek vétkeznek gyakran, de ezzel azt nem tanítták hogy szabad az vétek: De miuelhogy te ezre az kérdésre semmit sem felelhetél, *az jauallásra*
- 15 *fordítád az dólghot, mert it valami kis résecskét és Al aytócskát találál, miuelhogy az ki bünt cselekeszikis vagy hasznot vagy gyönyörüséghe talál azban az mitt cselekeszik, és ezt iauallya s' szereti az gonosz cselekedetbe, mert Nemo respiciens in malum operatur*, de azért azt nem itíli hogy szabad, tisztességes, és tilalom nélkül legyen, ez az cselekedet melybe vétkezik, mint
- 20 az Második leuélben böséghezen megh mutattam vala.

- Az töb Papákrúl magad sem tudod mit beszéllesz Volphinusból; Vallions' ha az Király valamely Várasnak Pólgár mesterét meg kapná egy nagy practicaban, és mindgyárt megh parancsolná az Varasbelieknek hogy {115;} ez vtán semmi szouát ne fogadgyák, semmi köteleességheket ne tarcsák
- 25 ahoz az Pólgár Mesterhez, Vallions' mondok, ezzel azt iauallaná hogy az Polgárok sohúlt ne engedgyenek az eő feieknek? Hasonloképpen cselekeszik az Anyaszentegyhaznak engedetlen fiaual az Papa, Mert ha eszében vészi hogy valamely bar vgyan Catholicus Királly, Isten ellen, és az közönséghe igazság ellen sok lelkek veszedelméuel gonoszkodik, engedetlenkedik, és meg
- 30 nem akaria maghát iobbítany, megh parancsolhattya az eő conduiselesére

¹⁴² NOTA.

bizot iuhoknak, hogy ez fële farkasoknák, ne engedgyenek, de ezzel azt nem végezi közönségesen, hogy az kötelleséget és hitet szabad fel bontany akár kinekis.

- 5 Azt monddod véghre hogy Varnánál az Magyarok veszedelmenek oka, az Török frigynek fel bontásáért köuetközék, mert *alígh rántá ki Amurates az frigij leuelet kebeléből, alígh kére Christust hogy boszúját állya, mindgyárt megh fordúla az kereszttyének dólgha.*

- Ittis csak tapogacz, ió Aluinci Uram, mint az setetben iáro ember, mert Egy az, hogy az mint én mondtam vala, és te sem taghadod, az Istennek, 10 mégh titok tanácsa nem vóltál, és okát nem tudód az eo {116:} szentséghe rendelésének: Más az hogy az emberi okosság szerént szóluán az dologhoz, két okát adhattuk Bonfiniusból ezek az veszedelemnek, Eggyket azt, hogy oly keuesen valának az Magyárok, hogy az mint Draculy Vaida monda, csak, nyulásznyis feleseb magháual mégyen az Török Csiászár hogy sem akkor 15 vala László király, miuelhogy, csak tizenhat ezeren valának az Magyarok, az Török pedig hatuan ezerennis volt; Másik oka ez lön, Mert az Magyarok predának, kapsinak esének üdö elöt, *Praelium inclinare coepit camelorum onerariorum interuentu, a caede ad praedam Vngari animos reuocarunt, equi iumentorum peregrinorum insolentia perciti, colluctari, et expauescere* 20 *occaepere*, az királis vakmerőképpen, az Jancsárok közze méne, és mihent eő el esék, ottan megh futamodék az Magyarságh, és az futásra indúlt ellenseghis az Magyarok futását látuan, megh tartozék. *Janizari dudum inclinati, conspecta hostium fuga, continuo constitere, et reuocatis cohortibus quae dudum nutarant, et confusae fuerant, pugnam instaurant:*

- 25 Holot pedig az keresztyén feiedelmeket mardosod az hatodik patuarnak véghin, és eeket hiti ellen cselekedőknek neuezed, azt mondhatnám énis az mit te mondasz: *kacsód Vargha:* Ne nyúly oda az houa nem {117:} illik, senki téghed biróuá nem töt az Feiedelmek dolghaiban, és nem vólna tisztességhes dologh, ha csak az te kakogásid ellenis oltalomnelkül szükölködnének 30 az feiedelmek:

NEGIEDSZER és vtólszor, miuelhogy én azt irtam valá, hogy az Gyonas szablaia az hitetlenségnek; Mert, ha akkor mikor megh gyónik az ember, ideie vagyon az hittel kötöt foghadásnak be tellyesítésére, soha megh nem odoztatik, valamígh nem kötölezi maghát, az bé tellyesítésre, és ennek

- fölötte, illendő sanyarú poenitentiat ád az Pap, az hitetlenségért: Aluinci itt ez aránt minek vtánna enghem szep tisztességhes szókkal megh apolgotat volna, *megh mutatom* vgymond *mint ád minden vétekre alkotmatossághot az súghó gyónás: El hitettek az néppel, hogy az gyónás, az halálos vétketis*
- 5** *semmivé teszi: Az ki el hiszi hogy oly nagy s' oly sok bünt nem cselekedhetik, hogy az gyónással el nem törli, vallion's mire nem kész?* Fordítsd az kaszát Aluinci Uram, és imigyen beszély, Az ki el hiszi hogy csak hidgyen Christusban minden büne ottan megh bocsáttatik, és hogy az kiben egyszer igaz hitnek szikráia volt, az soha el nem kárhozthatik, etc. Mire nem kész?
- 10** Az Gyónáshoz ha nem tudad ez az három dologh szükséghes.¹⁴³ I. Hogy igaz Hitből származot {118;} lelki faidalommal meg szánnya bánnya bünet az ember. II. Hogy nem csak az elébbi büneinek bocsanattyát reménlye, de aztis el tekéllye magában, hogy az Istennek segítségheuel, ez vtán életét megh iobbíttya, és az mi kötelessége vagyon, azoknak eleget téssen. Ha
- 15** adós meg fizet, ha valakit megh bántot megh köueti, ha más ember marháia nálla vagyon, megh adgya, ha valamit fogadot megh állyá, etc. Es nem lehet sem igaz, sem hasznos gyónás ezek nélkül. III. Hogy minden büneit mellyek eszében iutnak igazán megh vallya, és az minémü poenitentiára az gyóntó Atya kötelezi, azt bé tellyesícse: Itíld megh te magad, ha az illyen gyónás
- 20** az bünre szabdité, auágynem?
Az paenitentialis Canonokból az miket elő hosz, nem csak menedeket nem adnak az bünre, de söt inkább meg mutattyák, mely nagy tilalma vagyon nállunk az bünnek, Mert az mint mondod, az mely Pap parázna, azt rendelték, hogy három hólnapig vizzel kenyérrel böytöllyön, hét esztendeigh:
- 25** Azonképpen az töb vétkeknek töb hasonló poenitentiát rendelnek: Vay ha masúttis illyen poenitentiáia volna az paraznaságnak, nem kelne anny hus az meszarszékbe. Ha ez féle poenitentia, szabadság az bünre, nem tudom mi légyen az büntül való tartoztatás.

¹⁴³ NOTA.

{119:}

TIZEN NEGYEDIK

REESZE.

Minémü szabadsághot adnak az Vy Tanytók az Hit szegésre.

KEt képpen mondtam vala hogy Luther, nagy útát irtot az hit szegésre.

- 5 I. Cselekedetiuel, mert esküése ellen, egy Apaczához kötő maghát, noha az elöt, azt ighírte vólt Istennek, hogy hazasság nélkül tisztán él: II. Tanításuál, Mert azt hirdeti, hogy éppen az Törüenis, mind az Tíz parancsolattal egyetembe, vgy el töretet, hogy az keresztyén ember, szabados minden törüenytyül: Ennek fölötte, azt mondgya hogy semmi bün el nem kárhoztat minket, hanem
- 10 csak az hitetlenség: Azt mondgya hogy csak az egy hit üdüöziti az embert, Azt mondgya hogy senki az Isten parancsolatit megh nem tarthattya, hanem az ember minden cselekedetiben vétkezik, és az vétkek mind egy aránt halált érdemlenek: Ezeket az Luther és Caluinus írásiból elő hoztam vala, az Masodik leuélben, és azt mondtam vala, hogy semmi tudomány nem szabadíthat az hit
- 15 szegésre, és egyb vétekre, ha ez nem szabadít.

Aluinci azt feleli. Először hogy {120:} Luther, példaiául *szabadságot adot az olyan modnélkül való hit szegésre, mellyet ember bün nélkül nem köthet, nemis tarthat megh.*

- De ió Uram szent Pál azt mondgya,¹⁴⁴ hogy ióbban cselekeszi az ki
- 20 hazassághnélkül tisztán él, és bodoghb lészen annál, az ki hazasságban él: Hogy lehet tehát hogy bünnélkül megh nem tarthatná az ember az Istennek malasztyául az hazasságh nélkül való tiszta életet? Az Harmadik leuélben pedig, böuebben megh hamissítottam ezt az te fogásodat, és ez okon, oda igazitlak, Mert ott, mind az Írásból, mind az réghi szentek tanításából, mind
- 25 az emberi okossághból, megh bizonytám, hogy hazasságh nélkül való tiszta életre, szabadon, és Isten szerént, kötelezheti az ember magát.

- Másodszor azt mondgya Aluinci, Hogy az *Caeremoniak, és az kulső erkölcsök törüeny szüntek megh, Az Tijz parancsolathoz való engedelmeségünk, mais fen vagyon*: En az Luther írásiból ezeket az szókat hosztam
- 30 vala elő, és magad sem tagadod hogy igazán hosztam vala: *Itaque tota lex*

¹⁴⁴ I. Corinth. 7. v. 38. 40.

simpliciter, siue Caeremonialis siue Decalogi abrogata est Christiano: mind az Caeremoniákról való parancsolat, vgymond, és mind az Tíjz parancsolat el rontatot az keresztyénnek; De ezt te füled mellől bocsátod, és maghadis ollyakat mondasz, hogy nem akaratoddal {121:} az mit tagadcz, azt tanítod.

- 5 Mert közönségesen az parancsolatokról így szólasz, *Az törüenynek nincsen raitunk semmi hatalma. Az törüenynek vádlo ereiét az mi nézi, ennek véget vetet az mi Christusunk: Az Istennek parancsolatit gyarłoságunk miá be nem tölthettyük:* Ezek te száuaid, mellyekből lásd mi iő ki: Ha az törüenynek nincs semmi hatalma raytunk, Tehát nem kötelez az eő meg tartására;
- 10 Mert ha kötelezésre való hatalma volna raytunk, nem semmi hatalma volna: Ha az törüeny nem vádol minket, midőn ötet meg nem tartyuk, Tehát nem vétkezünk az törüenynek megh szegesében, miuelhogy külömben az törüeny senkit nem vádolhat, hanem mikor bünössé teszi az eő ellene cselekedőket: Ha az Istennek, parancsolatit lehetetlen meg tartanunk, Tehát heában való
- 15 az törüeny meg tartására való igyekezet; Es így tégedet az törüeny nem kötelez azra, hogy az hittel kötöt fogadást meg álljad, és ha meg nem állod sem vádol téghed, sőt ha igyekeznélis az te fogadásod be tellyesítésére, heába való dólghon igyekeznél: Ezek helyén maraduán, iő renden vagyon alafad Péter Uram:

- Harmadszor, azt mondgya Aluinci hogy, midőn ök azt mondgyák,
- 20 hogy csak az hit által üduözülünk, *nem az iő cselekedetek nélkül való pusztá hitrül, nem megh holt hitrül, {122:} hanem keresztyéni iő cselekedetek által tündöklő hitrül szóllanak:* Hallom hogy te ezt mondod, és örülök rayta hogy ezt tanítod, De azra semmit nem szólasz az mit Caluinusból elő hoztam vala,¹⁴⁵ tudny illik,¹⁴⁶ *A legis iustitia nos solui sic oportet, vt nulla prorsus operum ratio habeatur:* Az cselekedetek igazságátúl vgy ki kel feselnünk, hogy tellyességgel semmi tekintet ne légyen az cselekedetre: Aztis el nyeghéd az mit Luther tanítása szerint Schlüsselburgiusbol elő hozék: *Qui contendunt in articulo Justificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, imo docent necessario adesse, a Pauli Theologia dissentiunt:* Aztis csak vezteghségben halgatád el, az mit elő hoztam vala
- 30 az te Atyáid vallasából, tudny illik, Hogy semmi bün el nem karhoztathat

¹⁴⁵ NOTA.

¹⁴⁶ Cal. lib. 3. c. 19. n. 2.

- hanem csak az hitetlenségh, Hogy az ember minden cselekedetiben vétkezik, és az vétkek egyaránt méltok karhozatra: Ezeket és több hasonló dologokat hoztam vala elő, mellyek mind azra néznek, hogy Libertinusok legyenek az emberek: Nem tagadhatom íó Peter Uram, igen kétesse teszi az te igyedet
- 5** ez az halgatás, Mert ha én valamit hamissan kentem volna Lutherre vagy Caluinusra, kétsegnélkül meg szolaltál volna: Es ha meg menthetted volna őket, azt alítom el nem mulattad volna.

{123:}

TIZEN EOTÉODIK REESZE.

Az második leuélnek Post scriptumáról és az Poetak Verseirül.

AZT kérdettem vala az *Postscriptumban*. Mi légyen az oka, hogy az 145. *soltart* magyarul fordítuán az Atyafiak, azt mondgyák,
 5 hogy az kik megh hóltak *az földiekrül megh sem emlekeznek?*

Mert egy az, hogy az soltárban ez nincsen, Más az, hogy az Augustana Confessio, és Caluinusis, egyenlő értelemmel vallyák, hogy az megh dücsöült lelkek könyörögnek az földön vitézködő hiuekért közönségesen; Ha könyörögnek az földiekért, Tehát megh emlekeznek az földiekrül.

- 10 Aluinci it engem tudatlanságomért igen olcsárl; Nem szükség h ió Uram az én tudatlanságomat hánnod, maghamis iól tudom, hogy az mi keueset tudok, az csak ezered része aznak az mit nem tudok; Es ha valamit tudnékis, nem kiuánnak ezből böcsülletet te tölled, hanem azt akarnám hogy az én Istenem dücsöítették az eő ayandékiban, mellyekkel az eő méltatlan
 15 szolgálaiát meg latogadta. Te sem lennél Salamon az én tudatlanságommal. Mind az által, ha {124:} csak azra néznék az én feleletembén, hogy az te mély bölcseségedet gyökerestül meg visgálnám, oly dólgoakat irhatnék, hogy talám csikorgatnad foghadat örömedbe; Es hogy ezt ne itíld csak üres fenyegetésnek, mindgyárt az te könyued eleibe, czégér gyanántis, egy nagy tudatlansághot
 20 függesztél,¹⁴⁷ mert az első foliuson egy sententiát hozál elő deákúl, és azt írod, hogy ezt *Cyprianusbol* vötted *lib. II. de Trinit.* magha Cyprianus soha olyan könyuet nem írjt, Forgasd reá Cypriánust, és szent Hieronymust *in Catalogo de viris Illustribus*, és ha Cyprianus olyan könyuet irt valaha, bar, én legyek tudatlan, és te nállad maradgyon az Salamon bölcsesége.
 25 Azonképpen az Első leuélnek Postscriptumára való patuar előttis, egy Deák sententiát függesztesz czégérül, és azt mondod, hogy ezt szent Agostonból vötted *lib. De vera Innocentia*, Oluastam énis szent Agostont, és Possidoniust az ki Laistromba szedte az szent Agoston írásit, De még h ilyen könyuére szent Agostonnak nem találtam, és most sem talállok: De hadgyuk, mind

¹⁴⁷ NOTA.

el ezeket; Nincs it sem az én tudatlanságomról, sem az te bölcseségedről perünk, Annal inkább ki teczik az igazságnak ereie, ha az én tudatlanságom, az te nagy bölcseségeddel el érkezik.

Azért az Postscriptumra azt feleled, hogy {125;} noha ez az szó;

- 5 *Az földiekről megh sem emlekeznek, az soltarban nincsen, de ki hozhatny belölle, és noha az Augustana Confessio azt tanította, hogy az mint az élők, vgy az éghbennis könyörögnek az Anyaszentegyházért közönséghesen, de azért ezből nem következik az szentek segítségül hiuása, vagy hogy az szenteknek ide alá, mi reánk külön, gondgyok vagyon.*

- 10 En pedig it azt mondanám, ha nem bánnád, Először hogy az te magad vallása szeréntis az soltárnak tulaydonítyátok az mi nincs az soltárban, és tudod azt, hogy nem szabad az szent íras közze toszny, és szent íras gyanánt hirdetny az mi ot nincsen: Másodszor, az soltar mondasiból nem következik, hogy *megh sem emlekeznek az szentek az földiekről*: Mert ha

- 15 csak parasztúl okoskodnánk, ezből az szent Dáuid mondasából *peribunt omnes cogitationes eorum*, el vesznek vgymond minden gondolattyok, azt satúlhatna ki az ember, hogy az Istenről, és az mennyei dólghokról sem gondolkodnak az szentek, hanem olyanok mint az töké: De sem ez, sem az mit te mondasz nem következik az soltárból, az mint böuön megh mutatám

- 20 Gyarmati ellen,¹⁴⁸ Mert ot szent Dáuid csak azt mondgya, hogy nem lészen az meg holtakban ez vilaghi mód szerént való gondolkodás, mely, nyughatatlan szorgalma-{126;}tossággal szokot lenny, es nem lészen semmi oly gondolat benne, mellyel az halál vtán maghokat segithetnék, ha it éltekben nem keresték.

- 25 Az Augustana Confessioból, és az Caluinus mondasából, nem azt hozám én ki, az mit te álmodosz, tudny illik, hogy könyörögny kellyen az szenteknek, hanem csak azt, hogy ha imádkoznak ez földiekért, Tehát megh emlekeznek az földiekről, és így, nem igaz hogy az földiekről meg sem emlekeznek: Ezre te csak egy *grit* sem mondasz, és okosonnis cselekeszel: Tudod miért:

¹⁴⁸ *De Inuoc. sanct. ca. 8. fol. 41.*

Az mely Poétáknak feslet szidalmi ellenem köszörülted irasodban, mielhogy csak esztelen szidalmak mind azok,¹⁴⁹ nem vesztegetek pappirossat az reáioi való feleletre; Vgyanis ha ki szitkozódny akar, csak az Titulussát, és egy, vagy két szót el változtasson, mind te reád forgathattya azon verseket; 5 Példád ez legyen, ha téghedet akarnálak rágalmazni, az te töllöd én ellenem szerzet Magyar verseket, mellyek az könyu véghén vadnak, így fordíthatnám ighen könnyen read:

Hogyha te nem láttal Magyar AL, NIAL ferfiat, ime,

ALUINCI Peter neueis azra mutat:

10 *Fordicsd ALUINCIT s'AL, s' NIALCIV iö ki belölle*

Oluasd irásat, s' ezzelis azra tanit:

{127:} *Semmire kellö tehát, mint NIALT, s' AL kucsokat vgy tarcsd.*

Aluincit, s' könyuét, az ki belölle tanúlsz, etc.

Ezből vgyan bocsánatot kérek, hogy ezt így kelle fordítanom, mert tudgya 15 Isten nem szidalmazdra cselekedtem, hanem csak meg akartam mutatni, hogy könyü ez féle aprolékot fel találny, és hogy ne vélnéd nagy mély elméü gondolatnak az ilyen marczonaságot: Csak azbólis meg értheted pedig mely táúúly légyek én az te gyalazatodnak szomiusagátúl, hogy noha csak ezből az két leuélre való feleletedből, nagy sok hamis mondásokat szedtem vala egy 20 csomóban, de még sem akartalak most ezeknek fel jegyzeséuel gyalázni téged, mielhogy az én irásom, nem az te gyalazatodra igazítottot.

Holot pedig azt vitatod,¹⁵⁰ hogy én attam okot rea, hogy te ily halhatatlan szidalmazással illetél engem: Lássá, és itílye meg az Isten, ha azé oka az eszueszésnek az ki magát menti, és tisztíttya az iszonyü gyalazatokból, 25 mellyeket reá kennek, vagy pedig az, az ki, ez féle gyalazatokkal illeti az ártatlan embert. Az én töllem irot leuelék, nem egyebek, hanem az ti szidalmazástok ellen való mentséghek, mellyekbe megh mutatom, hogy mi, sem baluanyozást, sem hit szegést nem iauallunk. Ha mikor magunkat mentyüki, mikor az miénket kériukis, mi sza-{128:}uariuk fel az vizet,

¹⁴⁹ NOTA.

¹⁵⁰ NOTA BENE.

mi adunk okot, az eszueszésnek, Meggyünk tehát? Mikor azt kialtyátok hogy mi Baluanyozók vagyunk azt mondgyuké hogy igazat mondatok? Ezbe ió Uram keduetek nem telik: Hadgyátok el ti az ragalmazást, és el hadgyuk mijs az magunk mentséget.

- 5** Itt végezem el, az két leuél ellen való irasodra az feleletet, csak azra intlek az mire ez előttis intélek ió Aluinci Uram, hogy meg gondold, mely nagy dologban forgódunk, és az aprólék hiuolkodó beszédeknek, trefáknak, etc. békét hagyuan, szóly az dologhoz, és ne keres imit amot valami homályos mondásokat, hanem az én irasomból, és az Conciliom Tridentinomból meg
- 10** értet igazságból, mutasd meg hogy mi Baluanyozók vagyunk, kinek azkor teszed szerét, mikor az halak az földön iárandnak, és az szaruasok az tengher fenekén kezdenek lakozny.

Az Atya mindenható Vr Istent, az eő szerelmes szent fiáért, az közbe iáró IESVS Christusért, kérem, hogy az igazságnak ismeretire vezérellye, és az hit-

- 15** ben s' keresztyény szeretetben való egygyességre iutassa mind ez világot
Amen.

Soli DEO honor et gloria

1. Bevezetés a jegyzetekhez

1.1. Általános tudnivalók

A *Megrostálás kiadásai*. Jelen kritikai szövegközlés a *Megrostálás* majdani harmadik kiadásához készült, amelynek alapjául az 1609. évi, Pozsonyban megjelent első kiadás (RMK I 417; RMNy 1983, 986) szolgált. A *Megrostálás* második kiadása a Pázmány-életműsorozat keretei között látott napvilágot 1895-ben (*Pázmány Péter összes munkái*, II, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 621–691). Ennek a kiadásnak a minőségére is érényesek azon megállapítások, amiket Hargittay Emil még a *Felelet* 2000-ben megjelent kritikai kiadásához írt bevezetőben fogalmazott meg.¹

A szövegkiadás alapjául szolgáló példányok. A *Megrostálás*nak mindössze két példánya maradt fenn. Az ún. debreceni példány (régi jelzete: C3009, jelenlegi jelzete: RMK 320) a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (Debrecen) lévő kolligátumban olvasható. Erről a példányról az Országos Széchényi Könyvtárban készült xeroxmásolat (jelzete: RMK I 417 cop.). Az ún. prágai példány (jelzete: XXXV F 288) a prágai egyetemi könyvtárban található, szintén egy kolligátum részeként.

Az átírás a debreceni példány alapján készült, ebben találhatók nem Pázmánytól származó kéziratos bejegyzések, viszont ennek a példánynak a margóját egykor körbevágták, így egyes margináliákból hiányoznak betűk. A hiányok kiegészítésére, ennél fogva az átírás emendálásához a prágai példányt használtuk.

A *Megrostálás* szövegét betűhív átírásban közöljük. A mai magyar ábécében nem használatos betűket, jeleket átírtuk. Ezek a következők. ō = ö (a megkülönböztetés hiánya miatt ő-t és Ő-t nem alkalmazunk); ũ = ü (a megkülönböztetés hiánya miatt ű-t és Ű-t nem alkalmazunk); az f, f = s, s; ß = sz; & = et; &c. = etc.; æ = ae; œ = oe. A latin szövegekben olykor előforduló ékezeteket (pl. Quòd) elhagytuk. A nazális rövidítéseket, ligatúrákat külön jelzés nélkül feloldottuk. A citált művek, műrészek, fejezetek rövidítéseit (pl. c. = caput, tom. = tomus, lib. = liber), továbbá maguknak a szerzőknek és műcímeknek a rövidítéseit a gyakori ismétlődés miatt feloldatlanul hagytuk, ezek feloldását a *Jegyzetekben*, illetve a *Pázmány által használt művek mutatójában* adtuk/adjuk meg. A kis- és nagybetű-használatot megtartottuk, még következtelen alkalmazás esetében is. Ezzel összefüggésben tartottuk meg a eredeti központosítást is mind a magyar, mind a latin szövegek esetében. Így gyakran

¹ PÁZMÁNY 1603/2000, 5, 7.

szerepel a mondatok, bekezdések végén kettőspont, pontosvessző. A mű szövegrészében megtartottuk a csupa nagybetűs és kis kapitálissal való írást, emellett a kurzivált részeket is dőlt betűvel írtuk át. Szintén megőriztük az átírás során a *Megrostálás* eredeti kiadásának egy másik tipográfiai sajátosságát, hogy tudnillik a fejezetnyitó bekezdések iniciális betűvel kezdődnek, amelyet egy nagybetű követ. Az egybe- és különírás valamint a kötőjeles írásmód is az eredetit követi. A nyilvánvaló sajtóhibákat kijavítottuk, ezek listáját a szövegkritikai jegyzetek között közöljük. A nyomtatott szöveg eredeti oldalszámozását a főszöveg megfelelő helyein, kapcsos zárójelben adtuk meg. A szám (vagy ívjelzés) utáni kettőspont jelzi, hogy a számot (ívjelzést) követő szöveg mely oldalon olvasható az eredetiben. Az eredetiben elválasztott szöveg esetében a zárójel és a szám között nem hagytunk szóközt, pl. szüle- {38:}tése. Az őrszavakat átírásunkban nem közöltük.

Az eredeti, kinyomtatott marginális jegyzetek kiadásunkban az oldalak aljára kerültek, folyamatos sorszámozással. A marginális jegyzetek számozásánál szakítva a Pázmány-kritikai kiadás eddigi gyakorlatával – amely szerint a jegyzetszám mindig az idézet végére került –, az *Öt szép levél* kritikai kiadásán fáradozó Horváth Csaba Péter által kidolgozott és jelen szövegünkhöz akkomodált alapelveket vettük figyelembe. Eszerint a lapalji jegyzetek sorszámainak elhelyezésekor elsősorban Pázmány jegyzetelési szándékát, vagyis a margón lévő locusok pozícióját vettük figyelembe, és ezzel összhangban a sorszámot a diskurzusjelölő utáni írásjel után igyekeztünk beilleszteni.

1.2. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

Pázmány 1609-ben három vitairatot is megjelentetett. Ezek kiadásuk sorrendjében, rövid címmel a következők: *Öt szép levél*, *A Nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene* és a *Megrostálás*.² Ebből kettőt Alvinczi Péternek, Kassa város református prédikátorának címzett. Pázmány – amint azt a *Kalauz* első kiadásában (1613) írja – a barátaitól értesült arról, hogy Alvinczi a katolikus valláson lévőköt több alkalommal a bálványozás és hitszegés vádjával illette.³ Pázmány a rágalmakra válaszul írta az *Egy keresztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level* (továbbiakban: *Öt*

² Rapaics Rajmond szerint bizonyos, hogy *A Nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene* korábban került ki a nyomdából, mint a *Megrostálás*. PPÖM, II, 697.

³ A *Kalauz* 1613-as első kiadásának első függelékeként újból megjelentette az *Öt szép levelet Egy tudakozó prédikátor nevével iratott öt levél* címmel. (PÁZMÁNY 1613, I–LVI.) Az ehhez írt előszóban írja Pázmány: „Végre barátaimtól esék hallanom, hogy az jámbor [ti. Alvinczi], fölöttéb meg-tágítván nyelve zaboláját, az régi igaz Keresztyének hátán akar nyargalni, és minket fejünként Bálványozókká, Hittel-kötött Fogadásoknak fel-bontójává akar tenni, kedvünk ellen.” (PÁZMÁNY 1613, I.) Továbbá: „Szava-hihető, ’s füllel hallottat-beszéllő emberektől érttettem, hogy Alvinczi Péter, sok mosdatlan szidalmi-között, Bálványozást, és Hitzsegést akart mi-reánk mérges beszédével kenni.” (Uo., LVI.)

szép levél, 1609; RMNy 1983, 980) című a vitairatát, amely 1609-ben jelent meg Grazban. A fiktív keretbe helyezett levelek a felekezeti viták egy-egy lényeges és aktuális kérdését állítják a középpontba. Az első, második és harmadik levél sorrendben a bálványozást, a nem katolikus vallásúaknak tett ígérek, fogadalmak, szerződések megszegését, valamint a papi nőtlenséget tárgyalják. A negyedik levél huszonhat, a protestánsokhoz intézett kérdést tartalmaz, az ötödik pedig „hét erős bizonyossággal” támasztja alá, hogy a lutheránusok és kálvinisták a bálványimádók.

Alvinczi Péternek az *Öt szép levél* egy példányát Szegedi Gáspár küldte el Nagyszombatból. Pázmány írása akkora felháborodást váltott ki a kassai prédikátorból, hogy a protestánsokat a Pázmány elleni közös fellépésre buzdította.⁴ Emellett a válasszal sem késlekedett, megírta az *Egy tetetes neve vesztett Pápista embertől S. T. D. P. P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való Felelet Alvinczi Pétertől, a Kassai Magyar Eklezsia lelkipásztortól* című vitairatát,⁵ amely 1609 őszen kerülhetett ki Rheda Pál debreceni nyomdájából, vélhetőleg Mágócsy Gáspárnak dedikálva.⁶ Ennek a válasziratnak egyetlen példánya sem maradt fenn.⁷ Bod Péter, aki még olvasta a mű egyetlen megmaradt példányát, így jellemzi az írást: „Ebben fel-darabolja és apróra aprítja a' Pázmán Péter Reformátusokat tsúfoló és mérgesen hahotáló 's motskoló Leveleit.”⁸ Pázmány gyors, még az évben született válaszából, a *Megrostálásból*⁹ némileg rekonstruálható Alvinczi *Öt szép levél*re adott feleletének szerkezete, tartalma és stílusa. Alvinczi írása Pázmány ellene szóló vitairatának mindössze első két levelére válaszolt. A mű szerkezete ennek megfelelően két levélre,

⁴ Alvinczi Mágócsy Ferenc (1583–1611) kassai főkapitányhoz 1609. szeptember 29-én írt levelében írja: „Ha valaha kíváncs az Isten tisztessége mellett fölkelni és az ő dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, ez Isten ellen keresztény vallásunkat káromló gonosz ember ellen, aki minémű káromló könyvet írt, Szegedi Gáspár uram küldé Nagyszombatból, summáját akarom nagyságodnak [kiemelés tőlem – B. O.] megjelenteni. Az egész könyvet küldöttem volna, de a gyűlésbe kell alá vinnem a jövő kedden Tokajba. Nagyságod bölcs ítélete rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni és a gyűlés előtt valamit végezni.” Idézi: FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Pest, 1868, 92; H. KISS Kálmán, *Alvinczi, a kassai magyar pap*, IV, Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1893, 427. H. Kiss a Fraknói által idézett levélrészletet az általam kurzivált helyen egészítette ki. – Szegedi Gáspár azonosításához lásd: HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogói* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1983, Bp., 1982, 323.

⁵ RMK I 414, RMNy 1983, 977.

⁶ Alvinczi előbb idézett levelében írja Mágócsynak: „[...] ezen káromló Pázmány Péter ellen írtam egy könyvecskét Senior uram ő kegyelme censurája után, mostan nyomtatják Debrecenben. Ha nagyságod ily alázatos írásocskát patrocíniumja alá fogadná, Nagyságodnak dedikálnám” Idézi: FRAKNÓI, *i. m.*, 92, 3. jegyzet.

⁷ A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* leírása szerint Alvinczi válaszirásának emlékét csak Bod Péter *Magyar Athenas*a őrizte meg. Bod Bethlen Kata nagyenyedi könyvtárában még látta a művet. Ez az egyetlen példány 1849-ben a könyvtárral együtt elégett.

⁸ BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben], 1766, 7.

⁹ *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott felettinek rövid és keresztényi szelídséggel való megrostálása*, [Pozsony], 1609 (RMNy 1983, 986). A *Megrostálásra* való hivatkozás az átirat szöveg (továbbiakban: *Megrostálás*) oldalszámait alapján történik. A szöveg eredeti kiadására való hivatkozás: *Megrostálás*, 1609.

pontosabban azok megválaszolására, és azokon belül legalább 11-11 patvarra oszlott. Alvinczi meg is indokolta miért a „patvar”-t használja az egyes fejezetek megjelölésére. A kassai prédikátor a latin *calumnia* értelemben használja a „patvar” szót, ami szerinte – egy Aquinói Szent Tamás-helyet jelölve meg forrásként – „valamely dolognak alnokúl való magyarázattya.”¹⁰ (A *calumnia* kifejezést egyébként Pázmány használta az *Öt szép levél*ben a bálványozás vádjával kapcsolatban.)¹¹ Alvinczi válasza tehát pusztán a két első levélre szorítkozott, és ezeknek is csupán egyes pontjaira tért ki, míg számos, ellenfele által felhozott érvet egyszerűen hallgatással mellőzött.

A *Megrostálás* tizenöt részből áll. Az első négy részben Pázmány az Alvinczival való polémiában követett eljárását indokolja meg. Nevezetesen, hogy miért nevének elhallgatásával jelentette meg az *Öt szép levelet* és miért épp Alvinczihoz címezte azt. Ugyanakkor a harmadik és negyedik részben kifejti, miért nem válaszol szívesen a kassai prédikátor vitairatára, valamint hogy miért nem törődik annak személyeskedő hangvételével. Ez utóbbira vonatkozóan a negyedik részben Pázmány hosszan idézi Alvinczi ellene szóló szitkozódásait, amiből a kassai prédikátor írásának meglehetősen ingerült stílusára következtethetünk. Pázmány lényegi válaszadása az ötödik résztől veszi kezdetét, ebből kiderül, hogy Alvinczi *Feleletének* első három patvara az *Öt szép levél* címében lévő „Egy keresztyén prédikátor” kitéttellel, a címlap verzón szereplő Kálvin-idézetekkel, az *Első levél* bevezető köszöntésével foglalkozott. Ezt követően a *Megrostálás* tematikája az *Öt szép levél* első két leveléét követi. Így a hatodik részben ismét tárgyalásra kerül a katolikusok elleni gyakori, igen súlyos vád, a bálványozás, a hetedik, nyolcadik fejezetek pedig a bálványimádás két formájával a kép- és a szentisztelettel foglalkoznak. A kilencedik és tizedik részben Pázmány az *Első levél Postscriptumában* lévő két témát, a zürichi (*Helvetiai Confessio*) és az ágostai hitvallás bálványozással kapcsolatos állásfoglalását, pontosabban annak cáfolatát fogalmazza meg újra. A tizenegyedik részben Pázmány a „hittel kötött fogadásokra” vonatkozó katolikus álláspontot összegzi, és ezzel veszi kezdetét az *Öt szép levél Második levelében* lévő témaegység, vagyis a nem katolikus vallásúaknak tett ígérek, fogadalmak megszegésének-megszeghetőségének újra tárgyalása. A tizenkettedik rész a konstanzi zsinaton megjelent Husz János menlevelének a szinódus általi figyelmen kívül hagyásával foglalkozik. Szintén hitszegésnek minősült a hazai protestánsok szemében az is, hogy I. Ulászló magyar király IV. Jenő pápa közvetítésével felrúgta a törökkel kötött békét, amely lépés végül a várnai csatavesztéshez vezetett. Pázmány az ezzel kapcsolatos ellenérveit a

¹⁰ *Megrostálás*, 22.

¹¹ *Öt szép levél*, 1609, 3r.

tizenharmadik részben ismerteti. A következő fejezetben a protestáns hitszegésre hoz fel példákat, és zárja végül a művét a *Második levél Postscriptum*ának újrátárgyalásával.

Az egyes részek szerkezete azonos sémán alapul: az fejezetek elején Pázmány pontokba szedve foglalja össze az *Öt szép levél*ben már részletesen kifejtett érveit, bizonyságait, majd röviden idézi (általában kurzivált betűkkel kiemelve) Alvinczi ezekre adott válaszait, majd cáfolja is az abban foglaltakat. A fejezetek végén Pázmány levonja a konklúziót: Alvinczi a legtöbb évrre vagy nem megfelelő módon vagy egyáltalán nem válaszolt. Összességében elmondható, hogy Pázmány a *Megrostálás*ban az Alvinczinak adott viszontválasz ürügyén újra felsorakoztatja azokat az érveket, amelyeket az *Öt szép levél*ben részletesebben kifejtett. Noha pusztán a *Megrostálás* alapján nem rekonstruálható teljességgel Alvinczi *Felelete*, mégis az a benyomásunk, hogy a kassai prédikátor írása mind retorikai-érveléstechnikai, mind kontroverz teológiai szempontból meglehetősen erőtlen lehetett. Pázmány maga így foglalja össze Alvinczi írásáról a véleményét: „[...] hogy egy szóval megh mondgyam, ez egész irasodban (ió lelki ismerettel mondom, és ezennel maghaddalis megh tapasztal-tatom) semmi egyeb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyárismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomárul költ kaytor trefaknal, istállóhoz illendő poszthat szitkozódásoknal mellyekben csuda mely ighen el vészed minde-nek elöt az pályyat, de ez mellet, egy czikkelyecske sincs irasodban, melybe vallasodnak csak egy tö hegyny vagy szalmaszálny erősséghe volna, [...]”

Az Alvinczi és Pázmány közötti disputa a *Megrostálással* ideiglenesen lezárult. Pázmány 1613-ban a *Kalauz* függelékeként kiadta az *Öt szép levél* kibővített és átírt változatát. Az 1614-ben megjelent *Lelki orvosság* előszavát Pázmány tévesen Alvinczinak tulajdonította, és Lethenyi István álnéven megírta rá feleletül *A kálvinista prédikátorok [...] tüköre* című művét, amire Alvinczi a *Tükör* című irattal válaszolt. A kettejük közti vitát Pázmány *Az igazságnak győzedelme* című műve zárta le. A vitairatok közül csak Pázmány munkái ismertek, Alvinczié elvesztek.¹²

A *Megrostálás* Pázmány életében egyszer jelent meg 1609-ben Pozsonyban. „A mű a betűtípusok tanúsága szerint a pozsonyi érseki nyomdában készült, amely műhely 1609 és 1617 között tevékenykedett ebben a városban. Ez a kötet ennek a tipográfiának első terméke.”

¹³ A következő kiadás a Pázmány-életműsorozat második kötetében látott napvilágot 1895-

¹² *Lelki orvosság*, Kassa?, 1614 (RMNy 1983, 1065); PÁZMÁNY Péter, *Az calvinista predikátorok igyenes erkeolcseu tekelltetesegének tevkeore, mellyet az Felfeoldeon nyomtatot Lelki orvossagnak eleol járo beszedebeol szerzet Lethenyi Istvan*, Bécs, 1614 (RMNy 1983, 1060); ALVINCZI Péter, *Tükör*, Kassa?, 1614 (RMNy 1983, 1064); PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak gyeozedelme, mellyet az Alvinci Peter Tevkeoreben meg mutatot Pazmany Peter*, Pozsony, 1614 (RMNy 1983, 1078).

¹³ RMNY 1983, 986.

ben, Rapaics Rajmond gondozásában.¹⁴ Ezen kiadás szövegközlése pontos, vagyis sorok, szavak nem hiányoznak belőle. Az átírás azonban nem betűhív, hanem alakhű, a századfordulós helyesírásnak megfelelő átírat.

1.3. A kiadás ismert példányai

A *Megrostálás* 1609-es pozsonyi kiadásából (RMNy 1983, 986) ma két teljes példányt ismerünk. Possessorbejegyzés egyikben sincs.

Kötetünk terjedelme: A–H = 128 pag.

Formátuma: nyolcadrét

Könyvdísz: [A1r], [A1v] keretes növényi ornamentika

[A1v]: illusztráció

3. lap: iniciálé

Mindkét példányról elmondható, hogy a 122. lapon az előfej hibás: TIZEN NEGYEDIK helyett TIZEN KETTÖDIK szerepel. A 123. lapon pedig a fejezetszámozás elcsúszott: tizenötödik helyett tizenhatodik olvasható.

A *Megrostálás* példányai:

Debrecen, *Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára* – RMK320. – Rövidítése: Debrecen Ref. Teljes példány. – Pázmány-vitairatokat tartalmazó kolligátum első darabja.¹⁵ A kötet bőrkötése rongált. A táblák indás-virágos görgetőkkel díszítettek, a közepén stilizált

¹⁴ PPÖM II, 627–691. A *Megrostálás*ból részleteket közölt Tarnóc Márton: PÁZMÁNY 1983, 223–256.

¹⁵ A kolligátumban található további tételek: 2. Az nagy Calvinus Janosnak hiszek egy Istene az az: Az Calvinus ertelme szerent valo igaz magyarazattia az Credonak [...], Nagyszombat 1609. 3. Csepregi mesterseg, az az. Hafenreffernek magyarrá fordítot könyve eleiben függesztet leveleknek, czégeres czigánysági, és orcza-szégyenítő hazugsági / mellyet [...] irt Szyl Miklós, Bécs, 1614. 4. Az calvinista predikátorok igyenes erkeolcsüi tekketességének teköre / Mellyet az Felföldeon nyomtatot Lelki orvossagnak elől járo beszédéből szerzet Lethenyi István, Bécs, 1614. 5. Csepregi szegyenvallás. az az reovid felelet, melyben az csepregi hiusagoknak, Köszegi tóldalekit, verőfényre hozza, [Prága], 1616.

virágdísz. Mindkét kapcsos szalagja hiányzik. A példányt – vélhetőleg a kolligátumba való kötés során – körbevágták, így a margináliák egy része hiányos. A példányban mindössze négy kéziratos bejegyzés található, amelyeket a szövegkritikai jegyzetek között ismertetünk.

Praha (Prága), *Narodní knihovna České republiky* – XXXV F 288. – A kötet teljes, ép, alig használt. Az egykorú kolligátumban a *Megrostálás* elé az *Öt szép levél* (1609) egy példányát kötötték be. A két mű címeinek német nyelvű fordítása a szennycímlapon szerepel. Kötése többnyire ép, csak elülső oldalán kissé szakadozott, de a kolligálás miatt nem eredeti, papír-bőr kötés. A címlap possessorbejegyzése: R. P. (esetleg R[everendo] P[atro]) Riuulino.” Ezen felül egy nehezen olvasható tulajdonosi bejegyzés is található a címlapon: Conventus [...] A kolligátum további kéziratos bejegyzéseket nem tartalmaz.¹⁶

2. Szövegkritikai jegyzetek a nyomtatvány szövegéhez

A *Megrostálás* két fent maradt példánya közül kizárólag a debreceniban találhatóak kéziratos javítások. Ezeket a betűhív átírás lap- és sorszámaára történő utalással adtam meg.

12:22 leueleket jav. ebből:leueket Debr.

14:12–17 [...]ditu – Megjegyzés a belső margón – Debr.

83:21–84:7 [élőfej] TIZEN NEGYEDIK jav. ebből: TIZEN KETTÖDIK – Debr.

85:1 TIZEN EOTEODIK jav. ebből: TIZEN HATODIK – Debr.

Sajtóhibák:

10:6 egynyhány jav. ebből: egnyhány

12:24 gyilkosok jav. ebből: gylkosok

14:24 trücsökrül jav. ebből (PPÖM II, 631 alapján): trsucsökrül

15:17 gondolkodom jav. ebből: goldolkodom

15:25 akár jav. ebből: a akár

16:2 Sisinius jav. ebből: Sisinus

26:31 *ízit* jav. ebből: *ízirt*

33:19 elegséghes jav. ebből: eleséghes

33:21 ? jav. ebből: ζ

34:8 *minemiit* jav. ebből: *mineniit*

37:53. jegyzet *Heb. 1. v. 3.* jav. ebből: *Heb. 1. n. 3.*

¹⁶ A kötetleírás Horváth Csaba Péter munkája.

38:20 tisztelték jav. ebből: tisztelték
 40:26 semmiképpen jav. ebből: semmihéppen
 48:8 Caluinusis jav. ebből: Calninusis
 51:1 ércsed jav. ebből: érsced
 54:15 Tarcs jav. ebből: Tarcs
 54:17 Uraim jav. ebből: Uriam
 65:17 közönségheš jav. ebből: közönséhges
 67:14 Conciliomis jav. ebből: Couciliomis
 83:21–84:7 [élőfej] TIZEN NEGYEDIK jav. ebből: TIZEN KETTÖDIK
 85:1 TIZEN EOTEODIK jav. ebből: TIZEN HATODIK

3. A *Megrostálás* tárgyi jegyzetei

7:1–2 *ALVINCI PETERNEK* – Alvinczi (Pastoris vagy Pap) Péter 1570 körül született Nagyenyeden. Tanulmányait Váradon, Wittenbergben és Heidelbergben végezte. 1602-ben hazatért, és Váradon lett tanár, majd 1604 februárjától ugyancsak Váradon lelkész és bihari esperes volt. A Bocskai-féle felkelés kezdetekor a várost elhagyta, Bocskai várába ment. A fejedelem bizalmasává fogadta Alvinczit, később végrendeletének végrehajtójává is kinevezte. Alvinczi 1606-ban érkezett Kassára, ahol a „kassai magyar ekklezsia fő lelkipásztoraként” tevékenykedett 1634-ben bekövetkezett haláláig. Vö. PPÖM, II, 505.

8:1–2 *In Te inimicos nostros Ventilabimus cornu, et in nomine Tuo spernemus insurgentes in nos.* – „Általad üztük el ellenségeinket. A te nevedben tiportuk le azokat, akik ellenünk támadtak.” Zsolt 44 (43), 6.

9:3 *MI OKBOL YRTAM az Eot leuelet nyluán ki feiezet neuh nelkül.* – A Pázmány és Alvinczi között 1609-től 1614-ig tartó hitvita Pázmány 1609-es *Öt szép levelével* (RMNy 1983, 980) kezdődik, amelyre még ugyanabban az évben megérkezett Alvinczi válasza (*Egy tetetes neve vesztett Pápista embertől S. T. D. P. P.-től kiildetett szines öt Levelekre rend szeriut való Felelet. Alvinczi Pétertől, a Kassai M. Ekklesia lelki pásztortól*, RMNy 1983, 977). A következő írás Pázmány tollából a *Megrostálás* (RMNy 1983, 986), ugyancsak 1609-ből. – neuh nelkül: Az *Öt szép levél* címlapján Pázmány az S. T. D. P. P. betűkkel (Sacrae Theologiae Doctor Pázmány Pétertől) csak burkoltan jelezte nevét.

9:4 ARANY száíú Sz. Ianos – Aranyszájú Szent János, görögül Jóannész Khrüszosztomosz, latinul Iohannes Chrysostomus, (344–347 között–407) egyházszónok, teológus, egyházatya, egyháztanító.

9:4–5 Sz. Pál Apostol – Szent Pál a korai kereszténység jelentős alakja, nagy szerepet játszott a kereszténység elterjesztésében az európai kontinensen. Életével kapcsolatosan a legjelentősebb forrás a *Biblia*, ezen belül az *Apostolok Cselekedetei* és *Pál levelei*. Tarsuszi Saul a damaszkuszi úton találkozott Jézussal. Az addigi üldözőből Pál, a pogányok apostola lett, a tizenharmadik apostol.

9:10–15 *Paulus vbique Epistolis nomen suum praeponit: Quod si in ea quam ad Hebraeos scripsit Epistola secus facit, id suo quodam proprio consilio facit: Nam quod inimico essent Hebraei erga illum animo, vt ne e prooemijs, audito eius nomine, sermoni aditum praecluderent, illorum audientiam occultanda nominis sui declaratione, artificiose captauit.* – A Pázmány által idézett szövegnek a *Patrologia Graeca* 60. kötetében közölt latin fordítása a következő: „At beatus Paulus omnibus epistolis suis nomen suum praemittit. Quare? Quia illi praesentibus scribebant et inutile fuisset se praesentes declarare; hic vero procul literas mittebat epistolae forma: quapropter necessaria erat nominis additio. Si autem in Epistola ad Hebraeos id non faciat, prudenter et consilio facit. Quia enim perosus erat ipsis: ne a principio, audito nomine, sermoni aditum occluderent, illo suppresso, uti se audirent, arte pellexit.” IOHANNES CHRYSOSTOMUS, *Homilia 1 in Epistolam ad Romanos*, PG 60, 395. – Pál a *Leveleiben* mindenhol feltünteti a nevét, amiért is ha a zsidókhoz írt a levélben másként teszi, azt a saját érdekében teszi. Mert arra az esetre, ha a zsidók annyira ellenséges lelkülettel lennének iránta, hogy már az előbeszédnél neve hallatán elzárkóznának a szöveg meghallgatásától, figyelmüket mesterien felkeltette nevének eltitkolásával.

10:3 kissebséghekkal – apró dolgokkal

10:5 az én neuemnek üdö nap előtt való ki fakasztasáual – az én nevem túl korai felfedésével

10:13 Messala Coruinus – Marcus Valerius Messala Corvinus (Kr. e. 64– Kr. u. 9) római államférfi, szónok, író, művészetpártoló. Görög és latin nyelven írt műveket, melyekből csak töredékek maradtak fenn. Műkedvelőként költészettel is próbálkozott, Albius Tibullus (Kr. e. 55– Kr. e. 19) elégiaköltő munkásságát támogatta.

10:14 egy hoszú betegséghben, az magha neuetis el feleytette vala – A Pázmány által hivatkozott két hely (10:2. jegyzet: Plin. lib. 7. c. 24. Solin. c. 6.) közül az első idősebb

Plinius *Naturalis Historiája*, (7. könyv, 24. fejezet) „ex praealto tecto lapsus matris et adfinium propinquorumque cepit oblivionem, alius aegrotus servorum, etiam sui vero nominis Messala Corvinus orator.” – Van olyan, aki miután egy igen magas tetőről leesett, elfelejtette anyjának, hozzátartozóinak és barátainak a nevét; egy másik betegségében a szolgálinak nevét felejtette el, a szónok Messala Corvinus a saját nevére sem emlékezett. – A másik Pázmány által itt citált írás Caius Julius Solinus *De mirabilibus mundi* c. műve (6. fejezet) „[...] Messallam certe Corvinum post aegritudinem, quam pertulerat percussum proprii nominis oblivione, quamlibet alias ei sensus vigeret.” – Messala Corvinus egy betegség után saját nevét is elfelejtette, jóllehet az értelme ép maradt. – Caius Julius Solinus Kr. u. 3. században élt író, aki a fentebb említett kivonatos földrajzát idősebb Plinius *Naturalis historiája* és Pomponius Mela (Kr. u. 1. század) *De situ orbis libri tres* című munkája nyomán állította össze.

10:15–17 Az te Atyádat Caluinust, az ki nem csak az *Institutiót* de egyéb könyveitis, az vagy *Alcuinus*, az vagy *Lucanius* neue alat Nyomtattá ki eleinten – Caluinust: Jean Calvin (Kálvin János; 1509–1564) a svájci reformáció vezéralakja. Genfben hozta létre a saját egyházát, a reformáció róla elnevezett ágának alapítója. – Pázmány anagrammatikus álnév használatának Kálvinnal szembeni vádját másik két helyen is felhossa: Vö. PÁZMÁNY 1605/2001, 25:23–24; PÁZMÁNY 1637/2000, VII. – Alcuinus: Alcuin (735–804) angol teológus, Nagy Károly tanítója. – Lucanius: Kálvin latinos nevének ezt az anagrammáját állítólag François Baudouin (Balduinus, 1520–1573), francia hitvitázó, Kálvin barátja találta ki. Vö. Henry Benjamin WHEATLEY, *Of Anagrams*, London, 1862, 77. A „Lucanius” alak vélhetőleg Marcus Annaeus Lucanus (39–65) római költő, a *Pharsalia* című eposz szerzőjének nevét kívánta felidézni. Kálvin Bázelen Martianus Lucanius név alatt bujkált, viszont ezen a néven megjelent Kálvin-műről nincs tudomásunk. Vö. Bard THOMPSON, *Humanists and Reformers: A History of the Renaissance and Reformation*, Michigan, William B. Eerdmans, 1996, 483. További adalékul szolgálhat, hogy Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájában szerepel ez az álnév mint Kálvin inkognitója.

10:19–21 *Institutiones Caluini vidimus editas anno 1534. nomine Alcuini praeceptoris quondam Caroli magni:* – Láttuk Kálvinnak 1534-ben Alcuin, Nagy Károly egykori tanítója neve alatt megjelent *Institutiót*. – Kálvin *Institutiójának* valóban van egy olyan, nagyon ritka kiadása, amelynek címlapján az Alcuinus név szerepel mint szerző („autore Alcuino”), de ez 1539-ben jelent meg Strasbourgban. Vö. Pierre BAYLE, *General*

dictionary historical and critical, London, 1736, 54; *Trésor de livres rares et précieux*, 2, Drezda, 1861, 23.

10:3. jegyzet Feuard. in *Epist. Judae v. 4.* – François FEUARDENT, In *B. Judae epistolam catholicam [...] commentarii christianis concionibus accommodati [...]*, Coloniae Agrippinae, Falckenburg, 1595, 82. – François Feuarent (Feuarentius; 1539–1610) párizsi ferences teológus, hitszónok. A katolikus hit lelkes védelmezője, a hagyomány szerint nem volt olyan templom Párizsban, amelyben ne prédikált volna. Szent Iréneusz műveinek kiadója. Pázmány által gyakran hivatkozott műve a *Theomachia Calvinistica sedecim libris profligate, quibus mille et quadraginta hujus sectae novissimae errores [...] diligenter excutiuntur et refelluntur* (Paris, 1604).

10:23–24 *Alcuinus voluit, voluit Lucianus esse / Versus Caluinus, sed Lucianus erat.* – Alcuinus, Lucianus is akart lenni, megfordítva a Calvinust, de Lucianus volt. – Pantaléon THÉVENIN, *De haereticis ac de religione poëmatia*, Ingolstadt, 1584, 186. – Pantaléon Thévenin (Theueninus; 16. század) francia katolikus humanista, költő. – Az „Alcuinus”, „Lucianus” alakokhoz lásd a 10:15–17 sorokhoz írt jegyzetet. – Kálvin latinos nevéből képzett Lucianus anagramma az ateista Lukianosz (Kr. u. 2. század) szatíráköltő nevét idézi.

10:25 Anagrammatismussal – anagramma alkalmazásával. Az anagramma a szójátékok egy fajtája, melyben értelmes szavak vagy mondatok betűinek sorrendjét úgy változtatjuk meg, hogy az eredmény szintén értelmes szó vagy mondat legyen.

10:27–11:8 *Extant Bucerii commentarii [...] in Psalmos fictitio nomine Felini et Aretini: Vidimus duas Homilias de re Sacramentaria editas a Beza, titulo Nathanaelis Neusekij: Catechismus Geneuanorum obuius est sine authoris et Typographi nomine: Proderunt a paucis annis sine vllius authoris titulo, vel suppositio et falso, impij libri sacramentariorum, Consensus Orthodoxus de sententia verborum coena. Brevis et necessaria responsio. Ratio ineundae concordiae: Commonefactio cuiusdam Theologi: Harmonia de capitibus doctrinae Christianae, Excitatorium matutinum, Diallactus, etc.* – *commentarii* – helyesen: *commentaria* – *coena* – helyesen: *coenae* – Itt vannak Bucer zsoltárokhoz írt kommentárjai, amelyek Felinus és Aretinus álnevek alatt jelentek meg. Láttuk Béza két, Nathanael Neusekius neve alatt kiadott, a szakramentárius tanról szóló homíliáját. A genfiek kátéja is a szerző és a nyomdász neve nélkül jelent meg. A szakramentáriusok istentelen könyvei néhány évvel ezelőtt szintén a szerző titulusa nélkül, vagy annak helyettesítésével és álnév alatt láttak napvilágot: a *Helyes egyetértés az*

úrvacsora igéinek értelméről: Rövid és szükséges válasz. Az egyetértés megtartásának módszere, az Egy teológus figyelmeztetése, a Harmónia a keresztény tanítás legfőbb pontjait illetően, a Reggeli serkentés, a Diallactus stb. – Martin Bucer (1491–1551) strasbourgi német reformátor egy fiktív, Lyons-ból származó humanista teológus identitását vette fel Artenius Felinusnak, illetve Artenius Lugdunensisnek nevezve magát. Vagyis Feuarent itt hibásan adja meg az álnevet. Vö. Frank A. JAMES III, *Peter Martyr Vermigli and Predestination: The Augustinian Inheritance of an Italian Reformer*, Oxford, Clarendon Press, 226. – Théodore de Bèze (1519–1605) svájci teológus, reformátor Nathanael Nesekeus álnév alatt jelentette meg *Adversus sacramentarium errorem pro vera Christi praesentia in Coena Domini, homiliae duae* (Genf, 1574) című művét. Az álnév a következő módon rejti Béza nevét: a Nathanael a Théodore (am. Isten ajándéka) hebraista formája. A Nesekeus a szintén egy héber szóból származik, melynek jelentése megfelel a francia „baiser”-nek (am. csók). Vö. Alain DUFOUR, *Théodore de Bèze: poète et théologien*, Genève, Droz, 2009, 157. – *Catechismus Genevanorum*: Kálvin ún. *Genfi kátéja*, amelynek teljes címe: *Catechismus Ecclesiae Genevensis* (Genf, 1545), és amelynek címlapján valóban nem szerepel Kálvin neve. – A Feuarent, illetve Pázmány által felsorolt anonim szerzőségű könyvek közül nem azonosítható mindegyik írás. A biztosan beazonosítható művek teljes címei: [Christophorus Herdesianus], *Consensus Orthodoxus Sacrae Scripturae et veteris ecclesiae, de sententia verborum coenae Domini, adeoque de tota controversia sacramentaria*, Heidelberg, 1574. *Ratio ineundae Concordiae inter Ecclesias Reformatas*, Genf, 1579. [David Chyträus], *Commonefactio cuiusdam theologi de sacra domini coena et eiusdem commonefactionis consideratio*, Neustadt a. d. Hardt, 1583.

11:12 csöbör rüdny – csöbörűdnyi. A csöbörűd: egyesével és párosával használt, kb. 2 m hosszú farúd, amellyel ketten cipelnek nagyobb kétfülű dézsát, csebert.

11:14 Regestomba – regestum, am. lajstrom, jegyzék.

11:6. jegyzet Az *Titulúson*, *masodik patuarban*. – Alvinczi által használt felosztás, fejezet helyett „patvar”, azza per, pereskedés, olykor rágalalmazás

11:15 Raphaël Angyalnak, Iosephnek – Vö. Tób 5, 4. „Tóbiás elment, hogy egy jó vezetőt keressen, aki elkíséri Médiába. Kint Ráfaellel találkozott, az angyallal: ott állt előtte [de ő nem tudta, hogy az Isten angyala].” – Ter 42, 7. „József meglátta testvéreit, fölsírmerte őket, de úgy viselkedett velük, mint az idegenekkel, [...]”

11:16 Daudnak Achis előtt, maghát és neuét el titkolny – Vö. 1Sám 21.11–16. Dávid amikor elmenekült Saul elől, Achishoz ment, Gát királyához, aki előtt eszelősnek tette magát, hogy ne ismerjék fel.

11:24 Tridentomi Concilium – A trienti vagy trentói zsinat (1545–1563) a római katolikus egyház 19. egyetemes, a katolikus megújulást szorgalmazó zsinata volt.

11:7. jegyzet *Ses. 4. De editione libror.* – A trienti zsinat 4. ülése (1546. április 8.) a könyvek kiadásáról

11:25–27 *Nulli liceat imprimere, vel imprimi facere quosuis libros de rebus sacris, sine nomine authoris, neque illos vendere, aut apud se retinere, nisi primum examinati probatique fuerint ab Ordinario, sub poena Anathematis:* – „[...] senkinek ne legyen szabad kinyomtatni vagy kinyomtatni egyetlen szent dologról szóló könyvet sem a szerző neve nélkül, és ne legyen szabad eladni azokat, vagy akár csak magánál tartani, hacsak a főpásztor előbb meg nem vizsgálta és jóvá nem hagyta.” DH 1508 = DENZINGER–HÜNERMANN, 374.

12:1–13:6 [MASODIK] [REESZE.] – szögletes zárójelben, mivel az eredeti nyomtatott példányban nem szerepel ez az élőfej.

12:6 Optatus Milevitanus mondott Parmenianusnak: – Milévei Szent Optatus (4. század) a numídiái Mileve püspöke volt. Parmenianus karthágói püspök, a donatisták feje ellen írt nagyszabású, hét kötetből álló munkát, amelynek címe: *De Schismate Donatistarum Adversus Parmenianum*

12:7–13 *Quamuis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habeant, et execrentur, et nolint se dici fratres nostros, tamen nos recedere a timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus dicens, Vos qui timetis nomen Domini, his qui vos odio habent et execrantur, et nolunt se dici fratres vestros, vos tamen dicite eis, fratres nostri estis: Sunt igitur fratres nostri, quamuis non boni, Est enim nobis et illis vna spiritualis natiuitas, sed diuersi sunt actus, etc.* – OPTATUS Milevitanus, *De schismate Donatistarum*, 1, 3, 1. *Quamvis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habent, et exsecrantur, et nolint se dici fratres nostros: tamen nos recedere a timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus per Esaiam prophetam, dicens: Vos qui timetis nomen Domini, audite nomen Domini: hi qui vos odio habent et exsecrantur, et nolunt se dici fratres vestros, vos tamen dicite eis, Fratres nostri estis (Esa. LXVI, 5): sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni.* PL 11, 1083. – Jóllehet ők sem tagadják, mert mindenki

tudja, hogy gyűlölnék és átkoznak minket, és nem akarják, hogy őket testvéreinknek mondják, Istentől való félelmünkről mégsem tudunk lemondani, mert a Szentlélek biztat minket mondván: ti, akik félitek az Úr nevét, mégis mondjátok azoknak, akik gyűlölnék és átkoznak titeket, és nem akarják, hogy testvéreiteknek nevezzék őket: a testvéreink vagytok. Testvéreink ők, még ha nem is jó testvérek. Nekünk és nekik egy a szellemi születésünk, viszont különböző a viselkedésünk.

12:22 Mert te vóltál az oka hogy ezeket az leueleket ijrnam: – Pázmány azzal indokolta az *Öt szép levél* megírását, hogy Alvinczi Péter a bálványozás és a hitszegés vádjával illette a katolikusokat. Emellett politikai-valláspolitikai indítékai is lehettek a polémiai megindítására. Alvinczi ugyanis Bocskay István erdélyi fejedelem udvari papja volt, és komoly szerepet játszott a protestánsok szabad vallásgyakorlási jogának kivívásában és kodifikálásában. Vö. HELTAI János, *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655)* = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. H. J., TASI Réka, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 121.

13:3–4 Liber Baro – am. szabad báró

14:10 Varmegyeket mind el futnád mérghedben – az összes vármegyét fellázítanád [ellenem] mérghedben. Utalás Alvinczi azon szándékára, hogy az *Öt szép levelet* elviszi a vármegyékbe a protestáns közösségek Pázmány elleni fellázítása végett.

14:13–15 Nádmézes, jó illatú julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alatt, minden Aloësnél keserűb méregh, mély emberséghből származot izetlen böcsülletekkel egyetembe, – julep: jülep k. lat. julep; sp. julepe; fr. julep; ol. giulebbe. Nagyon édes szirup, főzet. Végső forrása a perzsa gulāb 'rózsavíz'. TESZ 1970, 287. – aloës, vagyis áloé. Mint bibliai szó és mint egy keserű hashajtó orvosság neve a nyelvjárásokban is elterjedt. Az áloé Dél-Afrikában honos, fa nagyságú liliomfajta, nálunk gyógynövényként termesztik. Vö. TESZ 1967, 142; PÁZMÁNY 1983a, 1090.

14:17–18 semmi egyeb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyarismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomárul költ kaytor trefaknal – Magyarismus: Magyar István (? –1605) evangélikus prédikátor érveire, retorikájára való pejoratív, lekicsinylő utalás. Magyar 1602-ben Sárvárott jelentette meg *Az országokban való sok romlásnak okairól* című művét, amelyben Pázmány a következő évben válaszolt a *Felelettel*. Vö. *Felelet: Jegyzetek*, 6. – Aesopus: Aiszóposz (Ezopus, Kr. e. 600k.) görög meseíró. A neki tulajdonított meséknek

egy része eredeti, de jó részük későbbi hamisítvány. A mesék általános ismerete – köszönhetően annak, hogy bekerültek a grammatikai és retorikai iskolák tananyagába – a Kr. e. 5. század óta kimutatható. – kaytor: kajtár am. 'haszontalan, mihaszna, kártékony' Vö. TESZ 1970, 309.

14:22 *Ad populum phalerae* – Vö. Aulus PERSIUS Flaccus, *Satyrae*, III, 30. „Ad populum phaleras” A *phalerae* sima, fényes mellék férfiaknál és nőknél, harcosoknál, illetve fényes homlok- vagy sütyék lovakon. Átvitt értelemben szembetűnő külsőség, cicoma. A mondás értelme am. „tartogasd a népnek, a publikumnak a cicomát”.

14:24 azt mondhattyúk az mitt az trücsökrül *Totus es vox* – trücsök = tücsök – „csak csupán szó vagy”. Vö. BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter*, Bp., Gondolat, 1986, 88.

14:30 idétlen iuások – ívás: itt életkor, idő. am. éretlenek, koraiak

14:31 kakumbakkomotis – kákom-bákom, kákom-bákomot beszél: locsog-fecseg, összevissza beszél.

14:31–32 egyszers mind vinnem az proba köre – próbakő: Aranytárgy finomságának karcáról való megállapítására használt fekete, palás kő.

15:5 az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted – „Alvinczi Feleletének itt idézett helyeiből volna megvilágítható. Du Cange glosszariuma szerint duo = χαίρω, gaudeo.” Vö. PPÖM II, 632, jegyzet.

15:8 Sisiniusnak okos tanácsára igazitasz – A Pázmány által megadott Szozomenosz-hely (*Historia Ecclesiastica*, 7. könyv, 12. Fejezet) igazít el minket az értelmezést illetően. I. Theodosius római császár (uralkodott: 379–395) a birodalomszerte virágzó eretnekszekták – köztük a legbefolyásosabb ariánusok – vezetőit közös tanácskozássra hívta össze a vitás vallási kérdések megoldására. A gyűlés élére a császár eredetileg Nektariosz konstantinápolyi pátriárkát nevezte ki, de mivel ez utóbbinak kétségei támadtak a feladattal kapcsolatban, végül a filozófus és teológus Sisinius tanácsát kérte ki. Sisinius, aki jártas volt a Szentírás értelmezésében, ugyanakkor a pogány és a vallási irodalmat is jól ismerte, úgy vélte, hogy mivel bármiféle vita az eretnekekkel szemben kerülendő. Azt ajánlotta továbbá, hogy a tanácskozáson az egyházatyák tanítását tegyék meg kiindulópontnak, és először kérdezzék meg, hogy az eretnekszekták fejei elfogadják-e ezt, vagy inkább vállalják annak a kockázatát, hogy saját követőik is elfordulnak tőlük.

15:11 heterodoxusokkal disputalny – a hivatalos egyházi tanoktól eltérő hittételeket vallókkal vitatkozni. Vö. PÁZMÁNY 1983, 1090.

15:14 fellyeb akarnak heazny – fennhéjázóbbak akarnak lenni Vö. CZUCZOR–FOGARASI 1864, 1516.

15:14 hurogattassanak – hurogat: kiált; korhol, gyaláz Vö. TESZ 1970, 171.

15:22 sok vigyazással ki sotült aalma Debreczemből – kis sotült, kisotúlt, vagyis kisajtolt álma. A „kisajtolt”, lehet présel értelemben, de jelentheti hogy kinyomtatnak valamit. Vö. CZUCZOR–FOGARASI 1870, 681. Alvinczinak az *Őt szép levélre* adott válasza (*Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől... küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet*) Debrecenben jelent meg.

15:24–25 verembe mosdgyanak az reám bérlet Zelotak – véremben mosdjanak az ellenem felbérelt zelóták – zelóták: fanatikus párt tagjai a zsidóságon belül. Főleg a zsidó fölkelés (Kr. u. 67–70) idején játszottak szerepet.

16:3 szemesb – körültekintőbb, elővigyázatosabb

16:3–4 Sz. Agostonnál, Cyprianusnál, Sz. Ambrusnál – Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus; 354–430) püspök, egyháztanító, a legnagyobb latin egyházatya, Pázmány egyik leggyakrabban idézett ókeresztény forrása. Anyja Szt. Mónika volt. Kemény erkölcsi vívódás után 386 nyarán véglegesen döntött: lemondott állásáról, hogy szerzetesi életformában az isteni bölcsességnek szentelje magát. 387 húsvétjának (április 25.) éjjelén keresztelte meg Szt. Ambrus. 388-ban Ágoston visszatért Afrikába, ahol Tagastéban apai örökségéből hozzákezdett új életformájának megteremtéséhez. 391-ben Hippóban pappá, 395-ben püspökké szentelték. Akkor halt meg, amikor pogány vandálok ostromolni kezdték püspöki székvárosát. Székesegyházában temették el. A katolikus egyház tanításának fejlődésében szinte valamennyi szakterületen óriási jelentősége volt. – Sanctus Thascius Caecilius Cyprianus (Szent Ciprián; 200/210–258) Karthágó püspöke, vértanú, egyházatya. A Szent Ágoston előtti legtekintélyesebb latin nyelven író teológus volt. – Szent Ambrus (Ambrosius Aurelius; 339 k.–397) ókeresztény író, egyházatya, Milánó püspöke. Kiváló szónok, küzdött az ariánusok és a pogányság maradványai ellen, az ő hatására tért meg Szent Ágoston.

17:5 bokorszökő trefakat – am. pajzán tréfákat Vö. PÁZMÁNY 1983, 1090.

17:16 Hieronymus – Szent Jeromos (347–420) nagyhatású egyházatya, egyháztanító.
Legjelentősebb műve a bibliafordítás (*Vulgata*)

17:16 jó sültnek – jó sültnek, jó sültparasztnak – Átvitt értelemben a maga nemében egészen kifejezett, tökéletesen az, aminek mondatik. Gyalázó értelemben is használják: sült bolond, sült számár, sült paraszt.

17:6–18 *Non doleo de maledictis tuis, quis enim nesciat, nihil nisi flagitiosum tuo ore laudari: Quid me bene tibi consulentem, quasi phreneticus morsu laceras?* – Hieronymus, *Epistolae*, 147, 8–9. Vö. PL 22, 1201 – „Nem fájnak a rágalmak – hiszen ki ne tudná, hogy senki mást nem dicsér a szád, csak a gyalázatot? [...] Mint valami megtévelyodött, miért marcangolsz harapásoddal engem, aki jó és serény tanácsadód vagyok?” *CXLVII. levél Sabinianus diakónushoz: Buzdítás a bűnbánatra*, ford. TAKÁCS László = Szent JEROMOS, *Levelek*, ford. PUSKELY Mária, TAKÁCS László, Bp., Szentzár, 2005, II, 431–432.

18:1–2 szent Ferencet – Assisi Szent Ferenc (Giovanni di Bernardone; 1182–1226) a ferences rend megalapítója, valamint Itália, az állatok, a kereskedők és a természet védőszentje.

18:3 ti szentnek neuezitek Katalin aszont – Sienai Szent Katalin (1347–1380), stigmatizált domonkos apáca.

18:4 *mimesissel* – mimezis: (gör.), retorikai alak, melyben mások szavait gúnyos formában ismétljük.

18:4 Sz: Bonauenturarúl – Szent Bonaventura (1217/1218–1274), egyháztanító, a „szeráfi doktor”; ferences szerzetes. 1257–1274 között a rend generálisa, a párizsi egyetem tanára, az 1274-es lyoni zsinat és a görögökkel létrejött unió előkészítője.

18:19 Clastromban – kolostorban

18:27 *Hypokrita* – álszent, képmutató

18:28–29 *Mint az Gal ebe az meduét, vgy kerülöm az igazsághot* – A A Gál vagy Gáll régi egyházi személynév, az eredeti Gállos ~ Gálos rövidülése. Vö. KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára, XIV–XVII század*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993, 388–389.

18:29 *Berletten rauasz uagyok* – felbéreltek a ravaszságra

19:1 *Orczámra üültem* – am. ’s***et csináltam a számból’, ’nem tartottam meg az adott szavam’.

19:1–2 Az pharisaeusoknak igyenes linean fayzatty vagyunk mi: – A farizeusok egyenes ági leszármazottai vagyunk. A *linea* am. vonal. A farizeusok eredetileg egy vallási csoport volt a zsidóság körében a Kr. e. 2. sz-tól. Később pejoratív értelemben képmutató, szenteskedő embert jelöltek vele.

19:2–3 *Rázom mint az diszno az bársont* – esetleg a „Szamárra bársonynyereg” szólással azonos értelmű. Vö. DUGONICS András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások*, Szeged, 1820, A2

19:15–17 *Talibus damnatoribus nostris, etiam gloriamur, qui enim scit vos, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a vobis damnari* – Vö. TERTULLIANUS, *Apologeticus adversus gentes*, PL 1, 293 Sed tali dedicatore damnationis nostrae etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. – Mi azonban még dicsekszünk a minket kárhoztató emberekkel, aki ugyanis ismer titeket, könnyen rájön, hogy az amit ti kárhoztattok, nem lehet más, mint valami igazán nagy jó. Vö. TERTULLIANUS, *Védőbeszéd*, ford. VÁROSI István = TERTULLIANUS *művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., Szent István Társulat, 1986 (Ókeresztény Írók, 12), 71.

19:19 *iártas költes* – jártas-költes am. jártas

19:22 *czicze* – cica. A „czicze” alak legkorábbi előfordulását a TESZ 1668-ra teszi. Lásd: TESZ 1967, 426.

19:22–23 *alakot adcz kacsomba* – Pázmány a továbbiakban magyarázza Alvinczinak ezt a kijelentését. Rapaics Rajmond szerint az „alak” itt ’báb’ jelentésben szerepel. Vö. PPÖM II, 635. „A ’kacs’ hangfestő eredetű szó tőalakját képezi annak a ’hajlott, görbe, kunkorodott’ alapjelentésű szócsaládnak, amelynek többek között a *kacska*, *kacsó*, *kacsiba*, *gacsos*, *gáncs* stb. szavak is tagjai.” TESZ 1970, 296

19:27 *Encomiomit* – dicséreteit

20:2 *szááp tyukmányhoz* – megzápult tyúktójához

20:5 *Cíue* – csöve vö. TESZ 1967, 560.

20:5–7 Azonképpen az te neuednek czeghére, AL, megh disputalhatnam, ha, Al orczaé, Alkúcsé, Al aytoé? – Alvinczi nevében az „Al-” Pázmány szerint az „ál” (hamis, talmi) jelentéssel bír mint például álarc, álkulcs, áljató.

20:10–11 *Sic capite obstipo es, sic caluo, et tabe pereso. / Ne pilum frugi possis habere viri.*
– „Ily lehajtott fejű, kopasz, senyvedt és elnyűtt vagy. Még egy becsületes hajszál sincsen rajtad.” Vö. PÁZMÁNY 1983, 1090.

20:16–17 az én eleim, ez előtt három száz esztendővelis böcsülletes, feo emberek voltak ez országban – Már a kortársak is a Pázmán lovagtól eredeztetett Hontpázmány nemzetség leszármazottjának tekintették Pázmányt. Thurzó György nádorhoz írt levelében (Prága, 1616. augusztus 20.) is családjának ősi voltára hivatkozik: „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; Hazámnak, nemzetemnek böcsülletit, s csendességét szeretem és Istentől óhajtva kérem, az Nemességnek is privilegjomit szeretem és tehetségem szerént oltalmazom: mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonithatom, hogy Szent István király idejétől fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim.” PPÖL I, 61.

20:19 farkas nyakat vonaszasz – ujjat húzol, összeakasztod a tengelyt, vitatkozol. Vö. PÁZMÁNY 1983, 1090.

20:20 *Superattendens*: ugyanaz mint a superintendens, vagyis protestáns egyházkerületi előljáró. A *superattendens* itt Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológus. Fő műve, amelyre Pázmány több könyvében is hivatkozik a *Theologiae Calvinistarum libri tres* (Frankfurt am Main, 1592).

20:20–21 *Tute nosti multis sacramentarijs esse nomina ominosa, sic Cinglius habet nomen apo tu kinklizin, quod Graecis sonat crebro agitare, et mouere, quia Cinglius magnos motus, et turbas in Ecclesia Dei excitauit: Vel dicitur Zuinglius a vertigine, vor dem Schwindel, fuit enim percussus spiritu vertiginis, et coecitatis, more omnium haerticorum: Ita Bullingerus, rectissime nomen gerit a Bullis, qui nil nisi ampullas, et sesquipedalia verba iacit: Beza dicitur a Boza, quod Hebraeis vulnerare significat, nam suis calumnijs diabolicis, multorum corda vulnerauit, vel a Germanico Beist, significat Bestiam furentem, etc.* – A szakramentáriusok között sokan vannak olyanok, akiknek neve rosszat jelent. Így Zwingli neve (apo tu kinklizin), amely görögül így hangzik: gyakran ingerelni, felzavarni; mert Zwingli az Isten egyházában nagy mozgást és zűrzavart idézett elő. Nevezik továbbá Zwinglit a szédülésről, szédítésről, szélhámosságról is, mivel meg volt verve – minden eretnekek erkölcsé szerint – vaksággal és a lélek káprázatával. Igen találó, a hólyag-tól származó, nevet visel Bullinger, aki mikor felfuvalkodik, elbizakodott szavakkal dobálózik. Béza nevét a Boza-tól származtatják, mi a héber nyelvben azt jelenti: megsebesíteni. Ugyanis ördögi fondorlataival sokak szívét megsebesítette. De

származtatják nevét a német Beist-ből is, mely dühöngő fenevadat jelent. Vö. PÁZMÁNY 1983, 1091. – *Cinglius*: Ulrich Zwingli (1484–1531) zürichi hitújító lelkész, a református egyház egyik alapítója. Eredetileg katolikus pap volt, aki Zürich plébánosaként humanista szellemű tanulmányainak köszönhetően reformatori elveket képviselt. – *Bullingerus*: Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci német reformátor, egyházszerző, református egyháztörténet-író és hitvitázó. Zwingli követője, annak halála után a reformáció svájci ágának szellemi örököse. Részt vett a reformáció belső vitáiban, valamint fontos szerepet játszott a református hitvallás kidolgozásában. – *Beza*: Théodore de Bèze (1519–1605) francia protestáns teológus, író, fordító. A svájci reformáció egyik vezéralakja, valamint Kálvin utóda a genfi egyházban.

21:3–4 holot maghad azt jrod, hogy lator toluayhoz illik, az neuek változtatása – Pázmány arra céloz, hogy Alvinczi is megváltoztatta a nevét, mivel az eredeti neve Pastoris vagy Pap Péter. VÖ. PPÖM, II, 694.

22:6 Patuar – itt am. 'rágalmazás'

22:7 *Rei alicuius malitiosa interpretatio* – Pázmány fordítja: „valamely dolognak alnokúl való magyarázattya”

22:8–9 Aquinas Thamast hozza bizonyságul secunda. 2. q. 68. Art. 3.– Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae* (A teológia foglalatja) című művének második részének második részében a 68. kérdés 3. szakaszát hozza bizonyságul.

22:11–12 *Calumniatur, qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit.* – A teljes mondat: „Nec tamen qui falsum crimen alicui imponit calumniatur, sed solum qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit.” (AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, 2, 2, 68, 3) – És mégsem az rágalmaz, aki hamisan vádol valakit, hanem az, aki gonoszságból vetemedik a hamis vádolásra.

22:13 *Calumniator* – rágalmazó

22:13 *proprie* – megfelelően

22:14 *Ius Ciuile* – polgári jog, polgári törvény

22:14–15 L. 1. ff. ad S. c. Turpil. L. Quamvis adult. Ad L. Jul. de Adult: – Petronius Sabinus Turpilianus consul törvényjavaslatára Kr. u. 61-ben hozott szenátusi határozat, a *senatusconsultum Turpilianum*. – *Lex Quamvis adulterii ad Legem Juliam de adulteriis coercendis*. A Quamvis adulterii kezdetű törvény kiegészítése a *Lex Iulia de adulteriis*

coercendis (Lex Julia a házasságtörések visszaszorításáról) egy Augustus császár által a szenátusban elfogadott törvény Kr.e. 18 és 16 között.

22:27 Ez az árok, itt szököllyel – Utalás Aiszóposz 203. meséjére, ahol is egy hencegő azzal kérkedik, hogy ő Rhodosz szigetén mekkorát ugrott. Erre mondják neki: „Hic Rodus, hic salta.” (Itt van Rhodosz, itt ugorjál.) Vö. PÁZMÁNY 1983, 1091.

22:30 *Talionis poenam* – a kölcsönt kölcsönnel visszaadás bűnét.

23:6 *Caluinusnak némely mondásit* – utalás Kálvin *Institutiójára*, amit Szenci Molnár Albert fordított magyar nyelvre 1624-ben, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás* címmel.

23:9 *Nego consequentiam* – Tagadom a következtetés helyességét; nem fogadom el a következtetést.

23:21 *Res ipsa loquatur* – Maga a dolog bizonyítja, a dolog magáért beszél.

23:23 *papasok* – pápások, katolikusok

24:2 kis ghiráual – „Egyik neme a képzelt, vagyis számolási pénznek, mely különböző tartományokban és időkben különböző értékkel bírt Magyarországon egy arany gira 72 arany forintot tett; egy ezüst gira pedig négy aranyból állott, értéke azonban az aranyokéval együtt változott.” Vö. CZUCZOR–FOGARASI 1864, 1073. Ugyanezt a gondolatot lásd 10:3–4: „Azert az én Istenemtől nékem adatot kicsin értek szerent”.

24:6 *Cardinálók Collegiomáual* – A bíborosi kollégium (*Sacrum Collegium*): a bíborosok testülete. Feladata a pápa segítése tanácsadással és egyházkormányzati szolgálattal, széküresedés esetén a pápaválasztás is.

24:12–14 Azt mondgya *hogy el halgathom azt az mi Caluinus mentseghére való, mert vtánna veti Caluinus, hogy nem minnyáian ezt vallyak, és keuesen merik ezt ki fakasztani.* – Vö. KÁLVIN 1559, 420. „Non omnes ita sentiunt, et pauci ita loquuntur.”

24:16–17 *Jam pridem tamen ordinaria haec esse coepit Pontificum religio:* – Pázmány fordítja: „Régútától fogva szokott és megrögzött vallási ezek az pápáknak.”

24:28 *ordinaria religio* – „megrögzött” (lásd az előző jegyzetet), vagy rendes vallás

25:5–9 *Mi, Christust csak testi szemmel nézzük, jnnen vagyon, hogy eo benne, Mi nékünk, semmi ollyas meltóság nem láttatik lenny, Mert az Mi el teuelyedet értelmünkkel, valami eo*

benne, és az eo tudományába vagy, azt mind hamisra fordíjtjuk. – Vö. Öt szép levél, 1609, [A1v].

25:11–12 *ex professo* –hivatalból, hivatásszerűen

25:18–19 Vr Isten szinte vgy cselekedet Caluinussal, mint Baalammal, Magha ellen profetáltata vélle – Balaám, Bileám: mezopotámiai próféta. A Szám 22–24 szerint miután Izrael fiai legyőzték az amoritákat, a moábiták királya, Balak elhívatta és arra kérte, átkozza meg Izrael fiait. Balaám mint Isten látóembere, nem átkozhatta azt, akit Isten megáldott, ezért Balak ígéretei és haragja ellenére átok helyett áldást mondott Izraelre. Az Újszövetségben Balaám a tévtanítók egyik előképe.

25:22 *applicálly* – alkalmazza

25:26–30 *Nos* az Sidok, vagy az köz nép: *non aspicimus Christum nisi carnis oculis*, nem NEZIK Christust külömben, hanem csak testi szemmel: *Nobis in ipso nihil magnificum apparet*, NEKYK eo benne ollyas meltósággh nem teczik; *Vitioso enim Nostro sensu, quicquid in ipso eiusque doctrina est peruertimus*, Mert az Eo el tévelyedet ertelmekkel, valami eo benne, és az eo tudományában vagy, azt mind hamissá fordíttják, etc. – a *Nos* személyes névmást szándékosan rosszul fordítja, a kis kapitálissal szedett igék, valamint a „fordíttják” ugyancsak félrefordítások annak megfelelően ahogyan Pázmány szerint Alvinczi az adott Kálvin-helyet értelmezi.

26:4–5 *Nos, Nobis, Nostro, peruertimus, etc.* – *Nos*: mi, *Nobis*: nekünk, *Nostro* (ti. *sensu*): értelmünkkel, *pervertimus*: elferdítjük

26:11–12 *sem tancz énekünk, sem sirásunk nem kedues előtted, mindent méregghe valtoztacz* – Esetleges gondolati párhuzam Mt 11,17-tel: „Furulyáztunk nektek, de nem táncoltatok, siratót énekeltünk, de nem jajgattatok.”

26:18–20 *Eeles fuláku Basiliscusnak, Ekesen Szidalmazó Momusnak – Basiliscusnak*: baziliszkus mérges ázsiai kígyófajta. A baziliszkuszt az ókorban és a középkorban mitológiai lénynek, pillantásával ölni tudó, szárnyas kígyónak tartották. A szó a magyarba a biblia útján, az egyházi latinból került. Vö. TESZ 1967, 261–262. – Momus: a görög mitológiában Μῶμος a gúny és a gáncsoskodás megszemélyesítője.

26:27–29 *Az Jehouá Istentől az eő szerelmes szent Fia által, az egy üduözítő Jesus Christus által, szent lelket kiuánok,* – Vö. Öt szép levél, 1609, A2

26:32 *Deo gratias érette nem mondhat.* – Istennek hálát, köszönetet érte nem mondhat.

27:2 *Conscientiaiatis* – lelkiismeretétis

27:6 *praedicator neuéuel* – prédikátor nevében

27:9 *Seruato Decoro personae* – a személy iránti illendőség megtartásával

27:16 *neuetkezünk* – nevetünk

27:17 *Tetragrammaton* – tetragram (gör. 'négy betű'): az Ószövetségben a Jahve szó mássalhangzói: JHVH (Kiv 3,15).

27:19 *propter longum quoniam* – a hosszúság kedvéért

27:22–23 Mert azt senki mástul nem kéri, az mi nálla vagyon hanem ha csufságban az mint fol. 77. in margine fel jegyzettem: – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 77v.

27:28–32 *Tot vanitatis recessus habet, tot mendacij latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hyppocrisi tectum est, vt seipsum saepe fallat: Experientia ostendit, reprobos interdum simili fere sensu atque, electos affici, vt ne suo quidem iudicio quicquam ab electis differant.* – Pázmány fordítja: „Az ember szüüében vgymond, anny hiúság hos reytek vagyon, anny hazugsághnak szurdékiual posogh, oly csalárd kép mutatással be földöztetik, hogy maghátis gyakran megh csallya; Es probalt dologh az, hogy az megh vetettekis hasanló indúlatokat éreznek az valasztottakhoz, vgy hogy, az maghok ítéleti szerent sem különböznek semmit az valasztottaktúl.”

28:1 *posogh* – pozsog: sűrűn mozog, pezseg, forr.

28:6–7 Láttjuk hogy nem csak az Lutheranusok, kik az Caluinistakat kárhozot eretnekeknek neuezik az mint az Helueciai *Tigurina Confessiobúl* fel iegyzem az Elseo leuélnek *Postscriptumában* fol. 30. – Pázmány az *Öt szép levél* hivatkozott helyén ezt írja: „Mert minket Luther lelek lopo eretnekeknek nevesz.” (*Öt szép levél*, 1609, 30r) – A „Helueciai *Tigurina Confessio*” az ún. Zürichi Hitvallás, amelyet Heinrich Bullinger adott ki *Warhaffte Bekanntnuss der dieneren der Kirchen zu Zürych [...]* (Zürich, 1545) címmel. Ezt Rudolf Gwalther (1519–1586) fordította latinra *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae Ministrorum Confessio [...]* címmel, ami 1545-ben jelent meg Christoph Froschauer nyomdájában. A mű három traktátusban tárgyalja a zwingliánus úrvacsorátant és Luther ezzel kapcsolatos támadásaira ad feleletet – Helueciai : helvét, azaz svájci

28:7 *Arianusokis* – az unitáriusok

28:15 *gratiáia* – kegyelme

28:20 *Adaugeat nobis fidem* – Pázmány fordítja: „oreghbícse az hitet bennünk”.

28:21 *Qui iustus est, iustificetur adhuc* – Pázmány ezt is fordítja: „az ki Isten előtt kedues, naponként keduesb legyen”.

28:24–25 De azt mondgya Aluinci, hogy én *fol. 77. in Margine* ezeket ijtam, *senki azt nem kéri az mi nálla vagyon, hanemha csufsághba* – Lásd az *Öt szép levél* 77v lapjának marginális jegyzetét: „Senki nem kéri azt mastul, a mi nálla vagion, hanem ha csufsaghol.”

28:26–27 Mert ti egy enektekbe mindenkor azt kérítek, hogy az Isten adgyon igaz hitet – Pázmány itt talán a *Jer mi kérjünk Szentleket, véle össze az igaz hitet...* kezdetű énekre gondol, amely 1569-ben jelent egy Debrecenben nyomtatott *Enekes könyvben* (RMNy 1971, 264).

29:6–10 *Istorum sacrilegas disputationes necessario sequitur, vt nec orare debeamus ne intremus in tentationem, etc. Si enim in possibilitate naturae, et arbitrio voluntatis in potestate sunt constituta, quis non videat ea a Domino inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando poscunt, quae naturae viribus obtinentur?* – „Ezeknek szentségtörő vitáiból szükségképpen következik, hogy nem vagyunk kötelesek imádkozni, hogy ne essünk kétségbe stb. Ha ugyanis természetünk és akaratunk által eleve képesek vagyunk a törvény szerint élni; ki ne látná, hogy ezáltal az Úrtól feleslegesen kérünk, és hamisan imádkozunk hozzá, mivel az Istentől kérjük azt, mi természettől fogva birtokunkban van?” Vö. PÁZMÁNY 1983, 1092.

29:10–11 *Prorsus non oramus Deum, sed orare nos fingimus, si non ipsum credimus facere quod oramus.* – „Röviden, nem Istent imádjuk, ha azt hisszük, hogy mi magunk megtehetjük azt, amiért Istenhez imádkozunk.” Vö. PÁZMÁNY 1983, 1092.

29:28–30:1 *Cum credimus, nihil desideramus vltra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod vltra credere debeamus.* – Pázmány fordítja: „Mikor immár igazán hiszünk *vgymond Tertullianus* nem kiuánunk touáb hinny, Mert elseo dologh azmellyet hiszünk ez, hogy nincs ezen kiüül az mit kellyen hinnünk.”

31:3–4 EOT közönséghez bizonyosághot hoztam vála elő, mellyekből világosan megh teczik, hogy mi Baluanyozók nem vagyunk: – Vö. *Öt szép levél*, 5r–8v. A margón lévő megnevezés szerint: „Szép bizonyságok, hogy az pápisták nem bálványozók.”

- 31:12–13 *Papistae idololatriam crassiore habent, quam fuerit sub Jeroboam: Ergo, etc.* – Pázmány előzőleg fordítja: „gorombáb, és temérdekb baluanyozás vralkodik az Papistak közt, hogy sem Ieroboam ideiébe az Sidok közöt.” – Jeroboám, Izrael királya a Kr. e. 10. században. Uralkodása idején Jeruzsálem, a hajdani Izrael fővárosa Júdához tartozott, és mikor az emberek kezdtek átjárni Jeruzsálembe a templomba imádkozni, a Jeroboám attól félt, hogy elvesz a hűségük, ezért Dánban és Bételben aranyborjúkat állíttatott fel, hogy azokat imádják. Vö. 1Kir 12, 28.
- 31:13–16 Caluinus magha megh vallyá és tagadhatatlan dologhis, hogy ezer esztendötül foghua, annyéra el hatalmazot valá az Papista vallás, hogy csak ez vralkodot nyluán az keresztyénséghe – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 6r. „Ezer esztendötül foghua, vgy el hatalmazot az Papa tudomannia, hogy minden igaz tudomani le dölne.” Ezen a lapon szerepel a Kálvin-locus is: „Lib: de scandalis sub finem.” Kálvin ezen műve a *De Scandalis quibus hodie plerique absterrentur, nonnulli etiam alienantur a pura Evangelii doctrina, Joannis Calvini libellus [...]*, Genf, 1551.
- 31:19 Augustana Confessio – Az ágostai hitvallás (*Augsburger Bekenntnis*) az augsburgi birodalmi gyűlésen (1530) előterjesztett legjelentősebb evangélikus hittétel-gyűjtemény. Melanchthon fogalmazta meg, Luther jóváhagyta. 1530. június 25-én olvasták föl V. Károly német-római császár és a birodalmi gyűlés előtt. A katolikus résztvevők a *Confutatio*val válaszoltak, amelyet augusztusban terjesztettek a protestánsok elé. (A protestánsok sem támogatták egységesen a hitvallást, a zwingliánus irányzat képviselői az úrvacsoratan miatt nem írták alá a *Confessiót*.) Erre írta Melanchthon az *Apologia Confessionist*, amely az ágostai hitvallás teológiai megalapozása. Pázmány a *Kalauzban Confusioként* (zagyalék) említi a *Confessio Augustanát*. PPÖM, III, 568.
- 31:19–21 Luther eo magha, az töb Atyafiakkal együt szenteknek neuezik, szent Bernardot, Ferenczet, Brigittat Senasbeli Catalint – Pázmány az *Öt szép levélben* (6v) megadja a forrásait: Luther *De votis monasticis* c. műve, William Withaker *De ecclesiája* és Illyricus *Catalogus Testium Veritatis*-a
- 32:18 *Vr Christus neuét hallyak* – Pázmány itt Alvinczit idézi, de a „hallyak” helyett a „vallják” valószínűsíthető, ahogy lejjebb 32:24 sorban van: „*Vr Christus neuét vallyák*”.
- 32:19 *Mert az David Ferencz hitin valokis* – az unitáriusok. Dávid Ferenc (1520–1575) az erdélyi unitárius egyház megalapítója és első püspöke.

32:19 *Anabaptistákkal* – Az anabaptisták (gör. 'újrakeresztelők') az első protestáns szabadegyház tagjai. 1525-ben Conrad Grebel, aki eredetileg Zwingli tanítványa volt, Zürichben alapította ezt az egyházat. A szabadság részben az egyházi közösség függetlenségét jelentette a világi hatalommal szemben, részben tagjaitól kívánta meg az önkéntes, személyes döntésen alapuló csatlakozást, ezért a közösség tagjait újra megkeresztelték.

33:5–6 *az eo egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, melynek eleghséghes vóltat tanyttaa Szent Pál Hebr. 9. nu. 28. cap. 10. n. 14.* – Zsid 9, 28: „[...] Krisztus is egyszer áldozta fel magát, hogy sokak bűnét elvegye.” Zsid 10, 14: „Egyetlen áldozattal örökre tökéletessé tette a megszentelteket.”

33:9–10 *Bellarminus pedigh és Soarius azt mondgyák hogy az Miseis aldozat* – Vö. a Heidelbergi Káté 80. kérdésfeleletével, amely kimondja: „A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszeri áldozatát és szenvedését, és ezért kárhózasos bálványimádás.” A Heidelbergi Kátét az 1567-es debreceni zsinat hitvallásos könyvként fogadta el. A Káté magyarul 1577-ben jelent meg Pápán, Huszár Dávid nyomdájában. – Roberto Bellarmino (Bellarmin Szent Róbert, 1542–1621) itáliai jezsuita, hittudós, bíboros, korának egyik legnagyobb hatású kontroverzteológusa. Fő műve *Disputationes de controversiis Christianae Fidei* (Ingolstadt, 1586–1593). – Francisco Suárez (Soarius, 1548–1617) spanyol filozófus és teológus, jezsuita szerzetes, a skolasztikus filozófia és a katolikus barokk bölcselet kiemelkedő egyénisége.

33:20–21 *az reghi Szent Doctorok* – Az egyháztanítók (*doctores Ecclesiae*). Az egyháztanító megtisztelő cím az egyházban, amely azokat az egyházi írókat illeti meg, akik tanításukkal, szent életükkel, tudományos tevékenységükkel emelkedtek ki. Pázmány koráig tíz egyháztanítót tartott számon az egyház: Szt. Ambrust, Szt. Jeromost, Szt. Ágostont, Nagy Szt. Gergelyt, Aquinói Szt. Tamást, Szt. Atanázst, Nagy Szt. Vazult, Nazinazi Szt. Gergelyt, Aranyszájú Szt. Jánost és Szt. Bonaventurát.

33:21–22 *Tekíncs megh Aranyszáíu szent Ianost, homil. 17. in Epist. ad Hebraeos* – Aranyszájú Szent Jánosnak Pázmány által itt hivatkozott írása a 17. homília a Zsidókhoz írt levélhez.

34:15 *te akadosz raytam mint az boytorján.* – A közönséges bojtorján vagy nagy bojtorján (*Arctium lappa*) az őszirózsafélék családjába tartozó növényfaj, aminek a feje a

bogáncshoz hasonlóan szűrös, így könnyen beleragad a ruhába, szőrbe, gyapjába. Vö. CZUCZOR–FOGARASI 1862, 705.

34:20 De kérlek tarcs megh louad száíát – a ló szájában lévő, az állat irányítására szolgáló zablára, „fékre” utal. am. fékezd, zabolázd meg magad.

34:23–25 azt meri ijrnja in *Praefatione Tom. 1.* hogy egyediül kezdette ezt az vallást, melyet senki eo előtte el nem mert vala kezdeny – in *Praefatione Tom. 1.* : az első kötet Előszavában – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 6r. „Luther Marton is nyluan iria, hogy eo volt elseo, a ki el szakadot az Romai vallástul: Es hoy mikor az szakadást kezdé, akkor csak egiedül volt.” Luther összes művének latin nyelvű, 1550-ös kiadásában ez olvasható: „Solus primo eram et certe ad tantas res tractandas ineptissimus et indoctissimus.” Vö. *Tomus primus Operum Omnium [...] Martini Lutheri [...]*, Wittenberg, Lufft, 1550, [iiv].

35:49. jegyzet *Luther. Tom. 2. Vitt. Lat. ann. 1546. Edit. Joan. Lufft. lib. de Votis Monast. fol. 287. b initio.* – Luther *De votis monasticis* című művéről van szó, amely a latin nyelvű Luther-összes második kötetében jelent meg.

35:9–11 *Sanctus Franciscus vir admirabilis et spiritu feruentissimus, sapientissime dixit Regulam suam esse Euangelium Jesu Christi:* – Vö. *Tíz bizonyág*, 1605/2001, 258:20–21; *Felelet: Jegyzetek*, 41. – „Szent Ferenc, e csodálatos és izzó lelkű férfiú igen bölcsen mondotta, hogy az ő regulája Jézus Krisztus Evangéliuma.” Vö. PÁZMÁNY 1983, 1092.

35:11–12 oluastam vála Illyricusba. In *Catalogo Testium Veritatis* hogy az Luther jgazságghnak bizonyággh, Senasbély Sz: Katalin, sz: Brigitta etc. – Matthias Flacius Illyricus (Matija Vlačić, Frankowitz; 1520–1575) humanista, Luther követője, szentírás-magyarázó, evangélikus teológus. A nagyszabású protestáns egyháztörténeti vállalkozás, a *Magdeburgi Centuriák* elindítója. Az a műve, amire itt Pázmány hivatkozik a *Catalogus testium veritatis qui ante nostram aetatem Pontifici Romano eiusque erroribus reclarunt, iamdeno longe quam antea et emendatior et auctor editus*, (Bázel, 1556). Ennek 314. fejezete Sienai Szent Katalin (lásd 18:3-hoz írt jegyzetet), a 324. pedig Szent Brigitta életét és tetteit közli a lutheri tanok védelmében. – Svéd Szent Brigitta (1303–1373) a brigittina rend (Ordo Sanctissimi Salvatoris) alapítója, misztikus.

35:17 *ex animi sententia* – Pázmány fordítja: „igaz lelki isméretd szerént”.

35:19 Sz: Bernard – Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) francia egyházi író, hittudós, ciszterci szerzetes, 1830-ban az egyházdoktorok sorába iktatták.

35:21 *li. 2. de Considerat. Epist. 132. etc.* – Pázmány itt Clairvaux-i Szent Bernát III. Jenő pápához írt művére a *De consideratione* (A megfontolásról), valamint ugyancsak Bernát 132. (helyesen 131.) levelére hivatkozik. Pázmány a következő szövegrészekre utal: „Tu es cui claves traditae, cui oves creditae sunt. Sunt quidem et alii coeli janitores, et gregum pastores: [...]”. *De consideratione*, II, 8, 15. PL 182, 751C (Te vagy az, akinek átadták a kulcsokat, akire rábízta a juhokat. Vannak ugyanis más őrzői a menny kapujának és más pásztorai a nyájnak.) – A hivatkozott levélrészlet: „Plenitudo siquidem potestatis super universas orbis Ecclesias, singulari praerogativa apostolicae Sedi donata est.” *Epistola 131*, PL 182, 286. (Valamennyi egyház feletti teljhatalom kizárólagos kiváltsággént az apostoli székeknek jutott.) Ugyanezt a szöveghelyet idézi Pázmány a *Feleletben*, *Felelet* 1603/2000, 128:28–29.

36:3 *modeste* – szerényen, visszafogottan

36:4 *abususoknak* – visszaéléseknek

36:12 *Nescio* – am. nem tudom; a tudatlanság

37:3–4 Hogy az képek tiszteletiben méltatlan almodaznak baluanyozást az Euangelicusok, sok képpen megh mutatám az elseö leuélbe – *Öt szép levél*, 1609, 16r–21v.

37:19–22 *Imaginibus debitus honor et veneratio impertienda, non quod credatur inesse illis aliqua Diuinitas, vel virtus, vel quod ab illis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in illis sit figenda, sed quoniam honos qui eis exhibetur refertur ad prototypa quae repraesentant.* – Pázmány az *Öt szép levélben* fordítja: „A kepeknek illendő böcsülleteet, es tiszteletet kel adni, nem azert, mintha ezekbe valami Istenségh, avagy erő volna, melliet böcsülleni kellene, Avagy töllöc valamit kérni, Hanem csak azért, hogy a kit iegieznec, azt tisztelliuc ezek által: Es mikor ezek előtt süveghet vetünc, térdet haitunc, Christust imaggiuc s kit iegesz az kép:” *Öt szép levél*, 1609, 17r.

37:57. jegyzet *Hat szép bizonyság.* – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 17v–18v.

38:6 Cherubinok – A kerubok a Paradicsom és a frigyláda őrei, a szeráfokkal együtt Isten közvetlen környezetét alkotják, Istent kísérik. Eredetileg nem angyalok, de a zsidó apologetika nyomán angyaloknak tekintették őket, mégpedig olyanoknak, mint akik az angyalok rendjében a legmagasabban állnak. Így vette át őket a keresztény hagyomány.

38:14 Isaiasnak, Danielnek – ószövetségbeli próféták

38:18–19 Az szent Péter arnyek képet, annyéra böcsüllek az elseo keresztyének, hogy vgyan kiuánnnyák vala, hogy az betegheket csak megh illetné az úton – Vö. a Pázmány által is jelzett szentírási hellyel, ApCsel 5, 15. „Még a betegeket is kivitték az utcára, hordágyra fektették őket, hogy ha Péter arra megy, legalább az árnyéka érje egyiket-másikat.”

39:5 *crimen laesae Maiestatisba* – felségsértés, felségárulás bűnébe. Vö. *Öt szép levél*, 1609, 3v.

39:13–14 az *Isten eo magha mesterséghek tudományáual ayandékoza megh Beseleelt* hogy az Cherubin képeket ékesen fel eppítene – A Mózes által isteni sugallatra parancsolt szent sátrat (hajlékot) Becaleel és Oholiáb építette. Becaleel faragta ki és díszítette a Szövetség ládáját is, ehhez készített két aranykerubot Vö. Kiv 37, 7.

39:24–25 *Ad imaginem et similitudinem Dei factus* – Isten képmására és hasonlatosságára teremtet. A Pázmány által feltüntetett szentírási hely: Ter 1, 26. „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlónak.”

39:26 *Argumentum* – érv

40:3 *Belé Balás* – am. hübelebalázs

40:10 ió száíú louad vagyon – a ló szájának érzékenysége alapján lehet az állat kemény vagy puha szájú. Ez utóbbi a „jó”, mert a lovas a szár finom mozgatásával is képes irányítani a lovat.

40:10 más karba ütteted az dolghot – más minőségbe helyezed a dolgot

41:15–16 *mert nemis láttak az Horeben semmi hasonlatossághot, firfiú, vagy aszonyállat képet:* – A citált szentírási hely a következő: „[...] mikor az Úr a Hóreb a lángok közül szólt hozzátok, semmiféle alakot nem láttatok.” – A Hóreb vagy Sínai-hegy a Sínai-félsziget déli részén fekvő hegyláncolat egyik csúcsa, az a hely, ahol Jahve megjelent Mózesnek és megkötötte a néppel a szövetséget (Kiv 3,1–12).

42:5 *Caeremonialis* törvény – Ószövetségi szertartási törvények, amik a szentéllyel és az abban végzett szolgálatokkal voltak kapcsolatosak.

42:34–43:1 *similitudo in essendo, et similitudo in representando* – lényegi, valódi hasonlóság és a megjelenítésben való hasonlóság

43:13 *ex defectu subiecti* – személyes gyöngeségből

43:15–17 Más az, hogy Bellarminus ott nem szól *absolute* egy általlýába, sem az Bibliaról nem emlekezik, hanem csak azt mondgya, hogy *néha az kép ióbban taníjt, az írásnál* – „[...] melius enim interdum docet pictura, quam Scriptura” Roberto BELLARMINO, *Disputationes [...] de controversiis Christianae Fidei [...]*, I, Ingolstadt, 1588, 967. Roberto Bellarmino nagy kontroverzteológiai összefoglalalásának, a *Disputationes de controversiis Christianae Fidei* első kötetének hetedik témaegysége (*Septima controversia generalis*) foglalkozik a győzedelmeskedő egyházzal (*De Ecclesia, quae triumphat in coelis*). Ez a tematikai egység három könyvre oszlik, melyek közül a második foglalkozik a szentek ereklyéivel és ábrázolásaival (*De eorum reliquiis et imaginibus*). Erre a könyvre utalnak a Pázmány által megadott locusok (lásd a 71–74. lapalji jegyzeteket) : *Lib. 2. c. 10.*, *Lib. 2. c. 9.*, *Ibid. c. 21.*, *Lib. 2. cap. 9. ad 3.*

43:29–44:1 *Experientia docet, imagines quae non habentur pro Diis, neminem licet rudissimum ita decipere, vt putentur viuere et spirare:*– Pázmány fordítja: „Probalt dologh vgymond, hogy az képek mellyek Isten gyanánt nem tartatnak, senkit akár mely tudatlant sem csálnak vgy megh, hogy eóket valaki előknek itíjllye”.

44:5–6 *Imaginis vita, est repraesentatio, Illae ergo sunt mortuae quae nihil repraesentant;* – Pázmány fordítja: „Nincs az képnek egyéb eleuenséghe, vgymond, hanem csak az iegyzés, azért, csak azok az holt képek mellyek semmit nem iegyeznek” .

44:13–14 *Eretnek az valaki eó maghoknak az képeknek Isteny tiszteletet ad, valaki azoktúl valamit vaar, valaki azokban veti remeneséghe* – „Alter error [...] qui nullum omnino honorem imaginibus Sanctorum deferri patiuntur. [...] imaginibus non collocetur fiducia, nec ab eis aliquid petatur, [...]” – Roberto BELLARMINO, *Disputaiones [...] de controversiis Christianae Fidei [...]*, I, Ingolstadt, 1588, 968, 971

44:16–17 *Imago non est Deus, sed imago Dei, inde sequitur non deberi imagini honorem qui debetur Deo sed minorem.* – Az előző mondatban zömmel fordítja Pázmány: „Azt íjria, hogy nem Isteni, hanem kisseb tisztelettel kel az képeket tisztelny:” – A teljes mondat fordítása: A kép nem Isten, hanem Isten képmása, ebből következik, hogy a képet nem illeti meg az a tisztelet, ami Istennek jár, hanem annál kisebb.

46:7–8 nem külömben láttýak, hanem csak úgy, mint az Prophétak láttak, tudny illik, az Istennek ielenteséből – próféta, *prophétész* (gör.), *prophaeta* (lat.): Istentől meghívott, az Ő akaratát közvetítő személy. A szó a gör. *prophanai*, ’valakinek a színe előtt szólni’, ’valaki helyett szólni’ szóból származik, és a LXX fordítói a héb. „nabi” szót ford. vele, ami annyit

jelent: Isten nevében a tőle kapott, múlta, jelenre és jövőre vonatkozó parancsot másokkal közölni. A próféták más nevei: *látó*, héb. *roeh*, *chozeh* (látomásban kapja a közlendőket).

46:11 közbe ieróknak – A közbenjáró (latinul: intercessor) az Ószövetségben a népből kiemelt közvetítő és szószóló, kiválasztott személy, akinek imádsága kieszközli a bűnösnek a megtérés kegyelmét és a bocsánatot, a bajbajutottnak a segítséget. Az Újszövetségben Jézus az egyetlen közbenjáró, aki az Atyánál minden emberért, s különösen a bűnösökért jár közben.

46:13–14 minémünek neuezi az iras Moysest – Mózes közvetítő szerepéhez lásd MTörv 5, 23–31.

46:28 *glossalni* – magyarázó jegyzetekkel ellátni

46:28–29 *de bélé sül, inkább hiszem nem vólt elég Porod*, – a korabeli lőfegyver-használatból vett kép: a puskapor elégtelen mennyisége miatt besült a puska.

47:3 Bodogh aszont – Szűz Máriát

47:6 *Musculusra* – Musculus: Wolfgang Musculus Dusanus (Wolfgang Müslin, 1497–1563) berni teológiaprofesszor.

47:10–11 az leuélbeis, az Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre igazítalak – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 25v. Gyarmati Miklós, Királyhelmece református lelkésze, a zempléni egyházmegye esperese volt. Gyarmati vitairata a *Keresztyeni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen* (Debrecen, 1598; RMNy 1971, 830) Monoszlói András *De invocatione et veneratione Sanctorum*-ára (Nagyszombat, 1589; RMNy 1971, 633) íródott válaszul. Pázmány itt saját könyvéhez a *Keresztyeni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről* (Graz, 1607; RMNy 1983, 961) című, Gyarmatinak írt válasz-vitairatához igazítja Alvinczit és az olvasót.

47:16 Epiphanius – Szalamiszi Epiphániosz (315–403 k.) görög egyházatya. Fő műve a három könyvből álló *Panarion* (Kosárka), amely mintegy nyolcvan eretnek tan cáfolatát foglalja magában.

47:17 *adoratio* – imádás, imádat

47:17–19 Ugyan azon helyen megh mutatám, hogy Bonauentura az Maria Psalteriomaba semmi Isteni tiszteletet nem tulajdonít Marianak. – „Nylua Bonauentura a Soltart nem mindenkeppen [...] fordította a Maria tiszteletire, mert *in Psalterio MARIAE*, egy Soltar sincz, melybe eot versnél teob volna, Azokbais pedig, a Daudid Soltaribol maid csak egy

szó sincz teob, hanem a Psalmus eleibeol két auagy három ighe:” PÁZMÁNY Péter, *Kereztieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteletirül [...]*, Graecii Styriae, 1607, 4r. – Szent Bonaventura (Giovanni Fidanza Bonaventura; 1217/18–1274) egyháztanító, himnuszköltő. Ferences szerzetes, a „szeráfi doktor”, 1257-től a rend generálisa. A párizsi egyetem tanára, az 1274-es lyoni zsinat és a görögökkel létrejött unió előkészítője. – A Pázmány által idézett Szent Bonaventura-zsoltár teljes címe: *Psalterium majus Beatissimae Mariae Virginis*.

47:22 Felicianust – Talán Feliciano Ninguarda (1524–1595) itáliai pap, Scala, majd Como püspöke.

48:4 *exceptio* – kivétel

48:5–7 megh mutatám az Gyarmati ellen íjrt könyüben és egyébüttis, mely szépen tiszteli Caluinus az szenteket. – „Es hogy Gyarmathi kedueért, most csak Caluinusrul szolliak: *Eo Z. Georgiost, Z. Hyppolitust* es a töb szenteket, *allorczaknak neuezi*. Masut közönségiesen a megh dücsöült szenteket *arniekoknak hyia*. Z. Ianos Apostolrul azt iria, hogy baluaniozo volt. [...] Zent Palrul azt iria, hogy el teueliedet, magaban bizakodo, es vakmerő ember volt.” *Kereztieni felelet [...]*, 1607, 51v. – és egyébüttis: *Tíz bizonyág* 1605/2001, 235:1.

48:10 *vbi non est* – ahol nincs

48:17 mustar magh megh ránczoltatná az orrodat – a csípős mustármag irritálja az orrnyálkahártyát.

48:20 *Res tuas tibi habeto* – Tartsd meg magadnak a dolgaikat.

49:6 Az Religio libertássat – vallásszabadságot

49:12 Schlüsselburgius Lutherista Superintendens – Lásd a 20:20 sorhoz írt jegyzetet.

49:13–14 *Theologiae Caluinianae lib. 3. quibus Demonstratur, eos de nullo fere doctrinae Christianae articulo recte sentire* – A kálvini teológia három könyve, amelyekben megmutatkozik, hogy ők [ti. a kálvinisták] a keresztény tanítás egyik tételéről sem gondolkodnak helyesen.

49:15 az Cassai Iscola mesternek, Grauerus Albertnak – Albert Grauer vagy Grawer (1575–1617) lutheránus teológus. A brandenburgi örgrófságban született, majd tanulmányait Rostockban, az Odera-menti Frankfurtban, Jénában és Wittenbergben végezte. Ez utóbbi egyetemén szerezte magisteri címét, majd 1594 őszétől filozófiát kezdett oktatni. Aegidius Hunnius, az ortodox lutheri teológia akkor legtekintélyesebb képviselője ajánlására került a

Szepességbe, Horváth Gergely nagyőri iskolájába 1595 nyarán. Patrónusa, Horváth Gergely 1597. január 4-én bekövetkezett halála után Grawer már márciusban eleget tett a kassaiak hívásának, és az ottani iskola rektorságát vette át. Innen folytatta Ambrosius (Lam) elleni támadásait, amelyek hangneme nyersség tekintetében még a többi, ugyancsak nem éppen finom stílusú kortársain is túltett. Kassán írta 1597. július 20-i kelettel a Pázmány által említett *Bellum Joannis Cal vini [...]* c. művét, amelyet a helyi tanácsnak ajánlott, és amelyet a bártfai Klöss-műhely nyomtatott ki ugyanabban az esztendőben. Miután a törököknek sikerült elfoglalniuk Eger várát, Grawer bizonytalannak ítélte Kassa helyzetét is, ezért 1599 elején elhagyta Magyarországot és visszatért szülőhazájába. Utódát, a koszorús költő Joannes Bocatius-t a kassai rektor tisztebe 1599. május 11-én hívták meg. Vö. BORSA Gedeon, *Albert Grawer munkája két kiadásának problémája*, Magyar Könyvszemle, 1983, 409–411.

49:16–18 *Bellum Joannis Caluini et Jesu Christi, hoc est Antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Calvinianorum demonstrantur*: – Kálvin János és Jézus Krisztus harca, vagyis a kálvinisták és Krisztus tanításának szembeállítása, amelyben megmutatkoznak a kálvinisták igen szörnyű hitgyalázásai. – Vö. RMNy 1971, 790. A könyv címlapján szereplő cím: *Bellum Joannis Calvini et Jesu Christi Nazareni Dei et hominis. Hoc est Antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Calvinianorum in quatuor praecipue articulis de persona Christi, coena Domini, baptismo et praedestinatione [...] diluuntur*. Autore m. Alberto Grawero, scholae Cassoviensis rectore, Bartphae MDXCVII Klös.

49:20 Az Tiguri Helueciai Confessionak – Lásd a 28:6–7. sorokhoz írt jegyzetet. Pázmány az *Öt szép levél Első levelének Post Scripta* című egységében foglalkozik az ágostai és a zürichi hitvallással. 27v–37r.

49:22–23 Tyz temérdek hamissághot hozék elő az Confessiobúl – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 31v [1] „Numa, Socrates, Aristides üdvözültec, noha poganioc voltac:” [2] „Hogy a kinek igaz hiti vagion, annac minden cselekedeti io, es telliesen be tölti az törvuent, [...]” [3] „Hogy senkit nem ismérnec Isten előtt valo szoszollonac, esedezönc, hanem csak Christus Vrunkat:” [4] „Hogy semmi egieb ezköz nincz, az Christus által valo megh igazulásra, hanem csak az Hit, [...]”; 32r [5] „az Vr vacsoráia vétele nem szükséghes, mert csak az egy Hit által igazulunc, [...]” [6] „csak egiedül az puzta hit által üdvözülunc.” [7] „csak két Sacramentom vagion tudni illik az kereztségh, es az Vr vacsoráia, [...]” [8] „Az Vr vacsoráia felől pedigh azt mongia, hogy ebbe, csak gondoltaunc által vagion az Christus

teste” [9] „Marcion eretnec almánac hiia azt, hogy Christus Vranc az aytok bezarolua ment volna az ő tanituanihoz”; 32v [10] „el rontatot az pokol azokért a kiknek igaz hitec vagion”

49:23–24 Es eot rendbéli dólghot mellyel fenékkal fel forgattya az magha vallásat ez az Confessio; – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 32v–33v. [1] „az Vr vacsoraiába, nem pusztá kenieret es bort vészünc, hanem ugian az Christus testét, de lelek szerent” [2] „noha Vranc az vendég foghadonal, es vacsora vtán adá az Vr vacsoráiat, de azért nem kel minekünc ezt cselekednün az első vacsoránac peldaiához képest:” [3] „Aztis tanittiac, hogy zent Agoston, Hieronymus, Leo Papa, zentek, es az igaz vallásnac hiuh tanitoy voltac, [...]” [4] „Eggiüt, a zent irasnac köniuait elő szamláluán, az Vy testamentomban foglalt köniuait szinte oly rendel es számmal neuezik, mint az Tridentomi Concilium, es mind a zent Iacob leuelét, mind a zent Ianos latásat zent irasnac valliac: Az Oo testamentombol, az Tobias, Iudith, es Machabeusoc köniuait etc. ki haggiac:” [5] „Touabba Athanasius es Damasus Papat, az Istennec es az Aniazentegyháznac fő Pasztorinac:”

49:26 *Confessionem Tigurinam anni 1545.* – az 1545-ös Zürichi Hitvallást.

49:29 *eö nálla 1568. esztendei Confessio vagyon* – Alvinczinek vélhetőleg a Heinrich Bullinger 1568-ban, Zürichben kiadott *Confessio et expositio simplex orthodoxae fidei et dogmatum Catholicorum syncerae religionis Christianae [...]* című írása volt meg, ami a Második Helvét Hitvallás. A Hitvallást Bullinger 1562-ben írta, és mint a svájci protestáns városok és kantonok közös hitvallását tette közzé 1566-ban. A magyar református lelkipásztorok az 1567. évi debreceni zsinaton sajátjukként elfogadták. Magyar nyelvű fordítása, amely Szenci Csene Péter műve, 1616-ban jelent meg.

50:20 Irenaeus – Szent Ireneusz (140 k.–202 k.) görög nyelvű ókeresztény író, püspök, egyházatya. 177-től Lugdunum (ma Lyon) püspöke volt. Fő műve, amelyre Pázmány is több vitairatában hivatkozik, az *Adversus Haereses* (Az eretnekségek ellen).

50:21 *Alienati a veritate, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentiunt* – Pázmány fordítja a következő tagmondatban: „az kik az igazságától el szakadtak vgymond, külömb üdökben, külömben vélekednek vgyan azon dólghokrúl.”

50:24–25 *Annuas atque menstruas fides decernimus, decretis paenitemus, Defendimus, defensos Anathematizamus:* – Pázmány fordítja: „Eszkendönként és holnaponként, hitet vyítunk, hamar megh bánnyuk vegezésinket, most ezt oltalmazzuk, ismét karhoztattyuk.”

50:23 Hilarius – Poitiers-i Szent Hilarius (315 k.–367) püspök. Pázmány által hivatkozott műve az *Ad Constantinum Augustum*, amelyben II. Konstantin (337–361) római császár ariánusokat támogató egyházpolitikáját ellenezte.

50:27 kaptába – kaptafába

50:28–29 Es mint az medue az eo fiát, nyalogatástokkal lagyttyátok, formallyátok – Vö. Pázmány *Mint kell a keresztyén leányt nevelni* című prédikációban olvasható hasonlattal: „Azért azt kívánnják a bölcsek, hogy miképpen a kegyetlen medve éktelen kölyköket hoz, de nyelvével, mint gyaluval, kölykeinek külső tagjait úgy rendeli, *Ut non genuisse tantum catulos, sed et opificis more finxisse videatur.*” PPÖM, VII, 616–617.

51:5 *generaliter* – általánosságban

51:7 megh *specificaltam* – megkülönböztettem, azonosítottam

51:13–14 eo Felséghe Király Urunk – II. Mátyás, aki 1608 és 1619 között uralkodott.

51:14 Bibliothecaiában – könyvtárában. A bécsi császári könyvtárat I. Miksa (magyar király: 1564–1576) azokból a könyvekből és kéziratokból alapította, amelyeket Mátyás király budai könyvtárából, a Corvinából még a mohácsi vész előtt szerzett. Vö. CSONTOSI János, *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kézíratai*, Magyar Könyvszemle, 1884, 158.

51:15 Helueciából – Svájcból

51:20 kuhit mondgy te is – am. megadod magad, megvallod, hogy le vagy győzve. Vö. CZUCZOR–FOGARASI 1865, 1185.

51:24 *Numa, Aristides, Socrates üduözültek* – Numa Pompilius az ókori Róma második, egyértelműen mitikus uralkodója volt a római történetírás szerint. Uralkodását Kr. e. 715 és 672 közé teszik. – Aristides: Ariszteidész, athéni államférfi (Kr. e. 540/ 530. k. – Kr. e. 468/ 467. k.). A perzsák elleni marathóni csatában a tíz görög sztratégosz egyike, majd ezt követően arkhón lett. Kr. e. 483-ban politikai ellenfele, Themisztoklész ösztönzésére osztrakizmoszsal száműzték Athénből. A második perzsa támadás miatt veszélybe került athéniek Kr. e. 480-ban visszahívták és részt vett a szalamiszi ütközetben. Egy évvel később, a plataiai csatában újra sztratégoszként harcolt. Ez utóbbi csata után ő tette azt a demokratikus szellemű javaslatot, hogy a város arkhónjait azontúl Athén valamennyi szabad polgára közül sorsolják. – Socrates: Szókratész (Kr.e. 5 század) ókori görög filozófus. Vele kezdődött a görög filozófia klasszikus korszaka, valamint őt tekintik a nyugati filozófia megalapítójának.

51:27–30 *Confessio fatetur saluos fuisse, quia Numa idolum nullum fabricauit in templis teste Plutarcho, et pacificus fuit. Socrates vnum Deum coluit: multa de honesta vita Aristidis praedicantur:* – A Hitvallás azt állítja, hogy üdvözültek, mert – ahogy Plutarkhosz tanúsítja – Numa semmiféle bálványt nem épített a templomokban és békeszerető volt. Szókratész egy istent tisztelt. Ariszteidész erkölcsös életéről sokan nyilatkoznak. – Plutarkhosz (45 k.–120k.) görög író, életrajzíró. Legfőbb műve a *Párhuzamos életrajzok*. – A szöveg ebben a formában nem szerepel a Zürichi Hitvallás latin szövegében, inkább tartalmi összefoglalása a Pázmány által megadott oldalakon (15. és 16.) szereplő szövegnek.

52:5–7 *Solus Christus est vnicus fidelium coram Deo mediator et intercessor* – Pázmány fordítja: „Csak eó magha Christus egyedül közbe iáro, és esedező Isten előtt az híuekért:”. Az idézet a Zürichi Hitvallás latin nyelvű, 1545-ös kiadásának (*Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae Ministrorum Confessio*) 45v oldalán található.

52:8 *intercedalhatnak* – közbenjárhatnak

52:24–25 Csuda Calepinusra akadtál vólt – Az ún. *Calepinus* itt az Ambrogio Calepino (latinus nevén Ambrosius Calepinus, 1435–1511) Ágoston-rendi szerzetes által összeállított latin lexikon, eredeti címmel a *Cornucopia*. A mű tíznyelvű 1585-ös lyoni kiadásába a magyart is fölvtették.

52:25 *sola fides* – kizárólag a hit vagy ahogy Pázmány fordítja a „puszta hit”.

53:8–9 *Suista*, maghán való hiti vagyon – a latin *suus, sua, suum* egyes, illetve többes szám harmadik személyű birtokos névmásból képzett alak a *suista*.

53:11–12 az Negyedik leuélbe, az XIII. és XVIII. kérdésbe fel jegyzettem vala: – *Öt szép levél*, 1609, 103v–104v, 106v–108r.

53:19–21 *Aut omni spe iustificationis excludimur, aut a legis Justitia solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur.* – aut ab omni spe iustificationis excludimur, aut ab illa nos solvi oportet [...] KÁLVIN 1559, 300. – „[...] vagy teljesen kívül rekedünk a megigazulás reménységéből, vagy el kell szakadnunk a törvénytől; ám úgy, hogy a cselekedetek többé semmilyen módon nem jönnek számításba.” KÁLVIN 2014, II, 419.

53:25–29 *In ipsa Justificatione, cum remissione peccatorum, haec omnia simul infusa accipit homo per Christum, cui inseritur, Fidem, spem, Charitatem, nam fides, nisi ad eam spes et*

Charitas accedat, neque vnit perfecte cum Christo, neque corporis eius viuum membrum efficit, qua ratione verissime dicitur Fidem sine operibus mortuam esse, – „Ezért az ember magában a megigazulásban, a bűnök bocsánatával együtt Jézus Krisztus által, akinek tagjává lett, elnyeri együtt belé öntve mindezt: a hitet, a reményt és a szeretetet.” DH 1530 = DENZINGER–HÜNERMANN, 379.

54:9 Sz: Pál, az házassághotis szentségnek mondgya – Vö Ef 5, 25 „Férfiak, szeressétek feleségeteket, ahogy Krisztus is szerette Egyházát, és föláldozta magát érte”, illetve Ef 5, 32 „Nagy titok ez, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom”.

54:12–13 *In via stultus ambulans, cum ipse insipiens sit omnes stultos aestimat*: – Préd 10, 3 „A balga nem tehet egyebet, mint hogy megy a maga útján [...]”.

54:18–19 Bornemisza Peter Praedikatioiból eszedbe iutaték nem tudom mit – Pázmány az *Öt szép levélben* (87v–89v) Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című művéből idéz példákat a protestáns prédikátorok által folytatott házasságtörő, fajtalan, illetve vérfertőző kapcsolatokra.

54:21 három sacramentomot állacz – a református egyházban két szentség van: a keresztség és az úrvacsora, de Pázmány szerint Alvinczi a házasságot is annak tekinti.

55:3 *boni ominis caussa* – jókívánság gyanánt

55:8–9 sokszor, nagy dólghokban el valtoztatták, és oly különböző formában üttették – Az ágostai hitvallásnak (1530) már az augsburgi birodalmi gyűlés alatt hat német nyelvű, és egy latin kiadása volt. Pázmány az *Öt szép levélben* (34v) Johannes Pistoriusra hivatkozva a hitvallás tizenhét különböző kiadásáról beszél.

55:11–12 *Liber Concordiae* – Az evangélikus hitvallási iratok gyűjteménye a Konkordia-könyv, a *Liber Concordiae* (1580, az Egyességi Könyv). Tartalmazza az Apostoli, a Nicea-konstantinápolyi és az Atanáz-féle hitvallást, továbbá az ágostai hitvallást, és annak védőiratát az *Apológiát* (az ágostai hitvallás védőirata), a schmalkaldeni cikkeket, illetve az ahhoz kapcsolódó Melanchthon-művet az *Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről*, Luther Kis- és Nagy kátéját, és az Egység formuláját (*Formula Concordiae*). A Konkordia-könyvet Ágost, szász választófejedelem adatta ki 1580. június 25-én az ágostai hitvallás 50. évfordulóján, Drezdában, német nyelven *Concordia [...] Christliche Widerholete einmütige Bekentnues nachbenanter Churfuersten Fuersten vnd Stende Augspurgischer Confession vnd derselben Theologen Lere vnd glaubens [...]* címmel.

55:17 Apologia – Lásd a 31:19-hez írt jegyzetet.

55:17 *Ergo* – tehát

55:18 Nyólcz csontos, tetemes, velös hamissan költöt dólghót hosztam vala elő – Vö. *Őt szép levél*, 1609, 35r–36v.

56:2 öreghb bötükkal – Az „öregbetű” a szokásosnál nagyobb méretű betű.

56:6 *exemplárt* – példányt

56:12 *depraualtatek* – Pázmány fordítja: „hamisrá fordítotték”.

56:13 Melanchton – Philipp Melanchthon (Schwartzert; 1497–1560) német humanista és reformátor, egyházszervező, lutheránus teológus, a reformáció első nemzedékének legjelentősebb szisztematikus gondolkodója, Luther közeli munkatársa. 1519-ben részt vett a híres lipcsei dispután, 1521-ben összeállított *Loci communes* című munkája a reformáció hitfelfogásának első dogmatikai összefoglalását jelentette. A következő években segített Luthernek a *Biblia* fordításában, az 1520-as években a lutheránus közösségek rendtartásán, oktatási reformján és katekizmusának összeállításán fáradozott, miközben rendszeres résztvevője volt a vallási kérdéseket tárgyaló birodalmi gyűléseknek és a fontosabb hitvitáknak. Ő állította össze az 1530-as *Ágostai hitvallást* és annak védőiratát az *Apológiát* is.

56:13–16 *Ita est excusa Confessio, vt multis in locis appareat, de industria deprauatam esse; Quia ergo periculum est, ne mendae illae PRIMAE editionis pariant nouas Calumnias, necesse est emendatam denuo edere.* – Úgy nyomtatták ki a hitvallást, hogy több helyen látszik, készakarva torzították el. Minthogy tehát fennáll annak a veszélye, hogy annak az első kiadásnak hiányosságai újabb hibákat szülnek, szükséges a javított változatot újra kiadni.

56:16–17 az Palatinatusban való Theológusok – Pfalzi teológusok. A két református hittudós Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus.

56:19–20 *Illi ipsi qui Confessionem scripserunt, aliqua subinde in ea correxerunt, vt satis ostendit editionum diuersitas.* – Még azok is, akik a hitvallást írták, így-úgy javítottak benne, ahogyan azt a kiadások különbözősége elég jól szemlélteti.

56:102. jegyzet Admonit. de Libr: Concordiae, cap. 4. fol. 143. – Admonitione de Libro Concordiae: Az Egység Könyvéről való ítéletben, 4. fejezet, 143. lap. Pázmány ugyanerre a szöveghelyre hivatkozik, és hosszabban idézi azt az 1637-es *Kalauz*-ban. PPÖM III, 568–

569. – A hivatkozott mű: Zacharias URSINUS, *De Libro Concordiae quem vocant, A quibusdam Theologis, nomine quorundam Ordinum Augustanae Confessionis, edito, Admonitio Christiana. Scripta a Theologis et Ministris Ecclesiarum in ditione Illustrissimi Principis Iohannis Casimiri Palatini ad Rhenum Bavariae Ducis, etc.*, Neustadii in Palatinatu, Harnisch, 1581. A Pázmány által citált szöveg a 146. lapon olvasható. – Zacharias Ursinus (1534–1583) német teológus volt, aki Caspar Olevianusszal együtt a heidelbergi káté (1563) szerzője. Wittenbergben Philipp Melanchthon tanítványa volt.
- 56:21 az *corpus Doctrinaeban* – corpus doctrinae: hitvallási tekintélyű iratok gyűjteménye; a *Liber Concordiae* előtt sok ilyen gyűjtemény volt a reformáció területén használatban. Általában jelentheti egy konfesszionális közösség tanításainak gyűjteményét.
- 56:21–22 in libro *Concordiae* – a Konkordiakönyvben, lásd az 55:11–12-höz írt jegyzetet.
- 56:24–25 De miuelhogy az Augustana Confessionak, nem csak ezt, de sok egyéb féle fogyatkozásitis tulajdon köniuecskében megh mutattam – E szerint Pázmánynak lett volna egy műve az ágostai hitvallásról, de ebből nem maradt fenn példány. Rapaics Rajmond, a *Megrostálás* sajtó alá rendezője azt sem zárja ki, hogy ez az írás kéziratban volt meg, és Pázmány később ezt szerkesztette bele a *Kalauzba*, az 1637-es kiadás *Negyedik könyve*ként. Lásd PPÖM, II, 694.
- 56:27 Az TIZEDIK articulusnak el változtatásárúl – Az ágostai hitvallás X. főcikke az úrvacsoráról szól. „Az úrvacsoráról azt tanítják, hogy Krisztus teste és vére valóságosan jelen van és kiosztásra kerül az úrvacsorával élőknél. Egyúttal elvetik azokat, akik másképpen tanítanak.” *Ágostai hitvallás*, ford. REUSS András, Bp., Luther, 2008 (Konkordiakönyv, A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2), 26.
- 56:27 Hunnius – Ägidius Hunnius (1550–1603) német lutheránus teológus, a lutheranizmus orthodox irányának képviselője, Wittenbergben volt a teológia professzora. A lutheránus hitegység szorgalmazója.
- 56:104. jegyzet *Hunnius De Sacram. praefat.* – Pázmány itt Hunnius *Articulus sive Locus de Sacramentis Veteris et Novi Testamenti* (Francoforti ad Moenum, 1592) című művére hivatkozik.
- 57:1–5 In editionis Germanicae articulo decimo, cum in Coena verum corpus et sanguis Christi dicitur esse sub speciebus panis et vini, non substantia, sed duntaxat species panis et vini adesse dicitur, vnde Papistae Transsubstantiationem verbis illis tradi crediderunt, neque tunc contradixerunt authores Confessionis. – A német nyelvű kiadás tizedik

cikkében, minthogy azt állítják, az úrvacsorában Krisztus teste és vére valóságosan jelen van a kenyér és a bor színe alatt, nem a lényege, hanem csupán a kenyér és a bor színe van jelen, emiatt a pápisták úgy hitték, hogy az átlényegülés azokkal a [szereztetési] igékkel adatik át, és ezt a hitvallás szerzői sem mondták másként.

57:11–12 *quod mutata substantia accidens superficiabiliter maneat inuiolabiliter*: – hogy az átváltoztatott lényegű járulék külsőleg maradjon sértetlenül.

57:13–14 Calepinusrais ióra találtal vólt, nem akaratoddal, mely az superficiabilitert nyeluedre adta: – Calepinusrais: lásd a 52:24–25 sorokhoz írt jegyzetet. – superficiabilitert nyeluedre adta: a „superficiabiliter” nem létező alak (adverbium), mivel ilyen szó, hogy „superficiabilis” sem létezik.

57:15 *axiomadat* – az axióma olyan kiindulási feltételt jelent (például, amit adottnak veszünk az érvelések során. Az axióma különféle okok miatt nem megkérdőjelezhető, megállapított alaptény, alapigazság.

57:20 *accidense* – az akcidens filozófiai kategória a járulék, a lényeghez nem tartozó tulajdonság jelölésére.

57:23 *mutatur substantia* – változik a lényeg

57:26 *Insanis Petre, multae literae te ad insaniam conuertunt* – Elment az eszed, Péter! Nagy tudásod örültségbe kergetett. – Az eredeti helyen (ApCsel 26, 24) Pál neve szerepel a mondatban, nem Péteré, de itt Pázmány Alvinczire vonatkoztatja a mondatot.

57:29–30 *Accidens non potest sine subiecto esse*: – Egy járulékos tulajdonság nem létezhet a dolog nélkül.

58:23 *approballya* – jóváhagyja

58:24 *qui tacet consentire videtur* – Aki hallgat, úgy tűnik, hogy egyetért. (A hallgatás beleegyezés.)

59:15 Helleborussal – helleborus = hunyor, papkalap. A boglárkafélék közé tartozó növény. Tinktúráját régen bélférgesek, bőrkiütések, felfűvódás, melankólia stb. ellen használták.

59:24 az bodoghságh coronaiának megh nyereséről – a mennyei boldogság elérése.

59:29 *dispositiokkal* – Pázmány fordítja: „készületekkel”.

60:9–10 *Non remittuntur, neque remissa sunt vnquam peccata, nisi gratis, diuina misericordia, propter Christum*: – A bűnök kizárólag ingyenesen, isteni könyörületből,

Krisztusért bocsáttatnak és bocsáttattak meg. – A tridenti zsinaton elfogadott kánon (DH 1533) első mondata teljes egészében a következő: „Quamvis autem necessarium sit credere, neque remitti, neque remissa umquam fuisse peccata, nisi gratis divina misericordia propter Christum [...]”.

60:10–12 *Gratis iustificari dicimur quia nihil eorum quae praecedunt iustificationem, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promerentur*: – Ingyenesnek mondjuk a megigazulást, mert azon mozzanatok közül, amelyek megelőzik a megigazulást, sem a hit, sem a cselekedetek nem érdemlik ki a megigazulás kegyelmét. Vö. DH 1532.

60:13 *satisfaciamus* – engeszteljük. A „satisfactio” teológiai értelemben a bűnbánat szentségének része, a megigazult embernek az az erőfeszítése, amellyel a Krisztusba vetett hittől és a kegyelemtől indítva igyekszik a bűnnel megsértett isteni szentséget engesztelni.

60:15–19 *Cum per poenitentiae sacramentum merito Christi amissam gratiam recuperamus, satisfactio facienda est per jeunia, Eleemosynas, orationes, et alia pia exercitia, non quidem pro poena aeterna, quae una cum culpa remittitur, sed pro poena temporalis, quae ut sacrae literae docent, non tota semper dimittitur*. – Pázmány fordítja a következő mondatban: „Minek vtánna vgymond az poenitentiának szentséghe által, az Christus érdemeért, az el veszet igazsághot vészük, szükséghe, az böytök, imadsághok, alamisnák, és egyéb iószághos cselekedetek által való elégh tétel, nem az örök kárhozatért mely egygüt az bűnnel megh bocsáttatik, hanem az üdö szerént való csapásokért, mellyeket az iras szerént, nem mindenkor egyszers mind, éppen, megh bocsát az Isten.”

61:1 Wolphiusból – Alvinczi vélhetőleg lutheránus jogtudós, pfalz-zweibrückeni fejedelmi tanácsos Johann Wolfnak (1537–1600) a pápát és a katolikus papságot gyalázó *Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI* (Lavingae, 1600) című művéből idézett. Vö. PPÖM II, 691.

62:7–9 *seductores proficiunt in peius* – Pázmány fordítja: „az hamis tanytok, mentül touáb mennek, annál mélyebben be gázolnak az gonoszban.”

62:20 *Conditio* – feltétel

62:26 *Casus*okon – eseteken

63–67 Mert minek vtánna kétszeris, *Saluus conductus* adot vólna az Lutheránusoknak – A *salvus conductus* menedék vagy oltalomlevél. A trienti zsinaton 1552-től protestáns

egyházak képviselői is részt vettek. A zsinat 15. és 18. ülésén (1552. január 25. és 1562. február 26.) hirdették ki azokat a dekrétumokat, amelyek a zsinaton megjelenni kívánó protestánsoknak oltalmat nyújtottak. Bővebben lásd: FRANKL Vilmos, *A magyar főpapok a trienti zsinaton: A zsinat befejezésének háromszázados emlékére*, V, Magyar Sion, 1863, 486–488.

63:10–16 *Quod si sancta Synodus aut aliquis ex ea, vel suis, cuiuscunque conditionis, praescriptae assecurationis et salui conductus formam, in quocunque puncto vel clausula violauerit, quod auertere dignetur omnipotens Deus, et sufficiens emenda non fuerit mox subsecuta, et ipsorum arbitrio merito approbanda, habeant ipsam synodum, et habere poterunt, incidisse in omnes poenas, quas Jure diuino, et humano, aut consuetudine, huiusmodi saluorum conductuum violatores incurrere possunt:* – A trienti zsinat 18. ülészakán (1562. március 4.) hozott határozat – Ha a szent zsinat vagy bármelyik tagja vagy azok követői közül bárki, légyen bármilyen rangú is, akárcsak egy pontban vagy a záradékban megsérti az elrendelt biztosíték és az oltalomlevél formáját, amitől óvjon a mindenható Isten, és ezt elégséges jóvátétel nem követi, és bárki a zsinaton érdekelt felek közül méltányos ítélettel jóváhagyja; legyen felhatalmazva az említett zsinat, hogy minden büntetést, isteni és emberi törvénybe tartozót egyaránt, vagy olyat amit a szokás szentesít, kirohasson az oltalomlevelek megsértőire.

63:20 Constantiai gyöleközétis – A konstanzi zsinat (1414–1418) – amelynek elsődleges célja a nagy nyugati egyházszakadás megszüntetése volt – ítélte el Husz Jánost, aki Luxemburgi Zsigmond császártól kapott menlevél (salvus conductus) nyújtotta biztosíték alatt utazott a zsinatra.

63:27–28 *ordinaria glossa* – Az egyházatyák által írt szentírási magyarázatok gyűjteménye, amit a könyvnyomtatástól kezdve a *Vulgata* margójára nyomtak. A legfontosabb marginális glossza Walafrid Strabo *glossa ordinariája* a teljes *Szentíráshoz*.

63:31 fulákiat – fullánkját

64:1 Lonicérusból – Philipp Lonizer vagy Lonicer († 1599) Frankfurtban tevékenykedő német gimnáziumi rektor, 1582-től pedig friedbergi evangélikus prédikátor. Pázmány itt Lonizer *Theatrum historicum sive Promptuarium illustrium exemplorum [...]* (Frankfurt, 1586) című művére céloz. Vö. PPÖM, II, 694.

64:4–5 Foghtoi Mathenak sok Predalásit, és az fel földnek haborgatásit említem – Vö. *Őt szép levél*, 1609, 81v, 85v. – Foktői Máté református lelkész (16. század második fele – 17.

század első fele) Bethlen Gábor tanácsadójaként azt javasolta a fejedelemnek, hogy Erdélyből űzze ki a katolikusokat. Vö. BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Emlékiratok és levelek*, Bukarest, 1972, 58.

65:10–11 *Dictum, factum, concupitum, contra aeternam Dei legem* – Pázmány fordítja: „az Istennek töüénye ellen való mondás, cselekedet, és kiuánság”.

65:21 az első Conciliomban az Apostolok megh parancsolák – Az ún. apostoli zsinat Jeruzsálemben ült össze Kr. u. 49-ben. A szinóduson a jeruzsálemi egyház, az apostolok, a presbiterekkel és az antiochiai egyház küldöttei, Pál és Barnabás vettek részt (ApCsel 15,1–29).

65:23 Nicaenumban Ephesinumban, Chalcedon beliben – A niceai, efezusi és khalkedóni zsinatok.

66:4 *priuatus* – magánember

66:7 Becanustúl – Martin van der Beeck (1563–1624) flamand jezsuita teológus volt. Würzburgban, Mainzban és Bécsben tanított teológiát 22 éven át, emellett II. Ferdinánd gyóntatója volt. Legfontosabb *Manuale Controversiarum* (Würzburg, 1623) című művén kívül 49 kisebb vitairatot adott ki, legtöbbjüket a kálvinisták ellen.

66:13 *Pontifex anni istius* – abban az évben a főpap. Vö. Jn 18, 13, ahol Kajafásra vonatkozik ez a megjelölés.

67:8–9 Hus Janosnak – Husz János (Jan Hus; 1369–1415) cseh pap, egyetemi tanár és vallásreformer. A huszitizmus alapítója. Az egyház megreformálására vonatkozó tanai John Wycliffe (1320–1384) angol prédikátor gondolatain alapultak. Tanításának lényege egy vagyon és birtok nélküli, állami ellenőrzés alatt álló egyházat jelentett, emellett Husz a pápa hatalmát is megkérdőjelezte. A konstanzi zsinatra (1414–1418) Husz is meghívót kapott, itt a Luxemburgi Zsigmond által adott védelem ellenére – mivel megszegte azt a tilalmat, hogy nem tarthat misét – bebörtönözték, majd a zsinat elítélte és még aznap máglyán megégették.

67:23–24 *facit quod in se* – Pázmány fordítja: „azt cselekeszi az mi tehetseghében vagyon”.

68:8–9 *ez az mondás, az eö könyuében nem 30. az mint én ijrtam, hanem 26. articulussa Husnak* – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 47v marginália. – Husz János a tanítását a konstanzi zsinat meghallgatásán 30 tételben foglalta össze, ezeket a cikkelyeket a zsinat elítélte.

Pázmány forrása Husz tételeire vonatkozóan vélhetőleg Lorenz Sauer (Laurentius Surius; 1523–1578) *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia [...]*, (Köln, 1567) című művének harmadik kötete (pp. 838–839) lehetett. Az *Öt szép levél*ben lévő lapszéli hivatkozás Surius könyvében valóban a 30. cikkely: „Nullus est dominus civilis, nullus est prelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali” vagyis „aki halálos bűnben él, nem lehet sem világi uralkodó, sem prelátus, sem püspök.”

68:14–15 *Sauult megh veté Isten, az eö büneiért, hogy király ne lenne* – Lásd 1Sám 15, 10–24.

68:10 *recondita eruditio* – eltitkolt vagy mély tudás

68:18 *vüsznak* – úsznak Vö. PPÖM II, 673.

68:21–22 *Ex quolibet quidlibet inferendo* – Pázmány fordítja: „akár miből, akár mitt ki hozuán”

68:26–27 *Az Loth feleséghe köué változék* – Vö. Ter 19, 26.

68:27–28 *videndo mulierem ad concupiscendum* – bűnös vágygal történő asszonyra nézés révén Vö. Mt 5, 28

69:1–2 Husnak, 25. Articulusát elő hozom, Hogy minden teremtet állat Isten. *Az én editiomban* vgymond Aluinci *ez nincsen, hanemha az tiédben volna*: – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 47v. „Es az Vicleff tudomanit mind iauállia, es helién haggia vala, melliec közt, az is eggik vala, hogy *minden teremtet állat Isten legien*.” – Pázmány forrása itt is Lorenz Sauer zsinati határozatokat ismertető könyve volt (lásd a 68:8–9. sorokhoz írt jegyzetet), és valóban Husz tételeinek felsorolása között a 25. számú a Huszra nagy hatást gyakorló John Wycliffe tanításának elítélése Vö. SURIUS 1567, 838.

69:7 helyén hadgya Hus Janos az Vicleph tudományat – Amikor Vencel cseh király nővére 1382-ben feleségül ment II. Richárd angol királyhoz, John Wycliffe (1328–1384) angol teológus és egyházi politikus gondolatai Csehországban is ismertekké váltak. Husz Jánost tanulmányai során megragadta Wycliffe filozófiai realizmusa, és ettől fogva az egyházi reformok szükségessége lett érdeklődésének központja.

69:8–11 *Deus non approbat quenquam ciuilitate damnari aut iudicari: Deus nihil potest annihilare, nec mundum maiorare vel minorare, sed animas vsque ad certum numerum creare et non vltra: Quaelibet creatura est Deus, etc.* – Vö. SURIUS 1567, 835. – Isten nem támogatja, hogy bárkit világi bíróság előtt bevádoljanak vagy elítéljenek. Isten semmit sem

tud megsemmisíteni, sem a világmindenséget nem képes megnagyobbítani vagy kicsinnyé tenni, viszont képes bizonyos számú élőlényt teremteni de nem többet. Minden teremtmény Isten.

69:15 Libertinusok – A reformáció korában egy panteisztikus mozgalom neve, amely azt tanította, hogy mindenben csak Isten lelke nyilatkozik meg. Ebből az alapdogmából azt a következtetést vonták le, hogy a jó és rossz közti különbség pusztán képzelődés, tehát a keresztségben újjászületettek híveknek mindent szabad. Kálvin többször hevesen támadta a szektát, amely Franciaországban meg is szűnt. Genfben azonban, ahol Kálvin ellenségeit nevezték így, egy időre magukhoz ragadták a hatalmat. A reformátor genfi munkássága során ádáz küzdelmet vívott a városban élő libertinusokkal, akik nem támogatták Kálvin már-már sivárságba forduló szigorú erkölceit, és enyhébb szabályokra vágytak. Ez a politikai harc 1555-ben Kálvin javára dőlt el, és a libertinusok elmenekültek Genfből.

69:24 *ex Regulis Juris* – a jogszabályokból

69:24–25 *superior non ligatur legibus et pactis inferioris* – Pázmány fordítja: az ki fellyeb való, nem köteleztetik az eó alatta valónak törvényére és foghadasára

70:10 Generalis – a felső-magyarországi vagy kassai főkapitány

70:13 *prosit sternutatio* – válják [egészségedre] a tüsszentés

70:16 *Generale Concilium repraesental* – az egyetemes zsinat képvisel

70:25 Nazianzenust – Nazianzi Szent Gergely (329/330–389/390) a kappadókiai atyák egyike, egyháztanító.

70:26 Praesesnek – elöljárónak

70:26 *Vos imperio nostro lex Christi subiecit* – Krisztus törvénye titeket a mi hatalmunk alá rendelt

70:26 Cyrillust – Alexandriai Szent Cirill (görögösen: Kyrillosz; 377 körül–444) pátriárka, egyháztanító.

70:27–28 *Mundani Reges et Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis.* – A világi királyokat és fejedelmeket az egyháziak irányítják és igazgatják.

70:28 Chrysostomust – Aranyászú Szent János (344–347 között – 407) konstantinápolyi pátriárka, egyháztanító.

70:29 *Sacerdos Duce et Imperatore maiorem habet potestatem* – a pap a vezérnél és a császárnál is nagyobb hatalommal rendelkezik.

71:1–6 *Magistratus si Pius est, non volet se eximere communi filiorum Dei subiectione, cuius non postrema pars est, Ecclesiae ex verbo Dei iudicanti se subijcere: Quid enim honorificentius inquit Ambrosius, quam vt Ecclesiae filius dicatur Imperator? Imperator enim bonus, intra Ecclesiam est, non supra Ecclesiam, etc.* – Pázmány fordítja: „Ez világi gond viselő rendek, ha Istenesek, ki nem vonszák magokat az Isten fiainak közönséges engedelmesseghétül, mely subiectionak, nem vtólsó része az, hogy az szent írásbol ítölő Ecclesianak engedgyen; Mert mi lehet vgyanis böcsülletesb, mint hogy ha az Csiászár az Anyaszentegyhaz fiának neueztetik? Ugyanis ha iambor az Csiászár, az Anyaszentegyhazba, nem az Anyaszentegyház fölöt vagyon.” – „[...] a magisztrátus ha kegyes, nem vonhatja ki magát az Isten fiaival közös engedelmesség alól, amelynek nem utolsó része, hogy alávesse magát az egyháznak, amely Isten ígéje alapján ítélkezik [...]. »Van-e megtisztelőbb annál« – kérdezi Ambrus –, »hogy a császárt az egyház fiának mondják? A jó császár az egyházban van, nem pedig az egyház fölött áll.«” KÁLVIN 2014, II, 306. – *Ambrosius*: Szent Ambrus (339–397) Milánó püspöke, egyháztanító és egyházatya.

71:15– 16 *FIDES SERVANDA NON EST HAERETICIS.* – Pázmány fordítja 71:22 sorban: „*az Eretneknek nem kell megh tartanunk fogadásunkat*”.

71:30 Simancas Jakab Cathol: Inst. cap. 46. num. 52. – Az Alvinczi által hivatkozott mű Diego Simancas *De Catholicis institutionibus liber [...]* (Róma, 1575) című könyve. – Diego Simancas († 1583) córdobai származású jogtudós, zamorai püspök, nápolyi kormányzó. Vö. PPÖM II, 691.

72:1–3 Mert Simancas azt nyúlán, minden homály nélkül ki feiezi, hogy csak tisztán az tilalmas dólgozban nem kel az teuelygöknek megh tartany az fogadást – A Pázmány által hivatkozott szöveghely: „*Accedit eodem, quod cum haereticis nullum commercium, nec pax ulla catholicis esse debet: quamobrem fides illis data, etiam iuramento firmata, contra publicum bonum, contra salutem animarum, contra iura divina et humana, nullo modo servanda est.*” Diego SIMANCAS, *De Catholicis institutionibus liber [...]*, Róma, 1575, 366. – Ide tartozik még, hogy az eretnekekkel sem kapcsolatot fenntartani, sem velük kiegyezni nem tartozunk, emiatt a nekik adott fogadást semmiféleképpen nem tartozunk megtartani, mégha esküvel lett is megerősítve, ha az a közjó, a lelkek üdvössége, az isteni vagy emberi törvényekkel szemben áll.

72:135. jegyzet *Ita habet expresse, num. 53.* – Kifejezetten így szerepel az 53-as szám alatt.

72:4 *exacte* – pontosan

72:9 *Conradus Brunust* – Konrad Braun (1495–1563) civil- és kánonjogi doktor, teológus, augsburgi kanonok. Az Alvinczi által idézett műve a *Libri sex de haereticis in genere [...]* (Mainz, 1549).

72:10–11 eö csak azt mondgya hogy nem lehet az teuelygökkal csendes bekességhek az Catholicusoknak – „Quo fit, ut etiam hodie nulla pax rata esse possit, quae cum haereticis conciliatur [...].” Conradus BRUNUS, *Libri sex de haereticis in genere [...]*, Mainz, 1549, 202. – Emiatt van az, hogy manapság még számítása sem jöhet az eretnekekkel való béke.

72:19–31 *si Princeps paciscitur cum haereticis de tolleranda libertate Religionis, quam sine maiori detrimento non potest impedire, sine dubio seruare debet fidem. Ratio est, nam fides seruanda est in omni pacto licito, et honesto: Atqui licitum et honestum est tollerare libertatem Religionis ad maius malum euitandum, et de ea tolleranda, licite et honeste pacisci potest princeps, Ergo, etc.* – Pázmány fordítja: „Ha az feiedelem fel fogadgya az eretnekeknek hogy az Religio szabadságot el szenuedi, mellyet nagyob veszedelem nélkül megh sem tilthatna, minden kétség nélkül tartozik fogadásat megh állany: Ezt azzal bizonytom, Mert az fogadást mindenkor megh kell állany, vala-mikor tisztességhes, és szabad dólghot fogadunk. De tisztességhes és szabadis, hogy az Religio szabadságot el szenuedgyük nagyob vezedelemnek el tauoztatásáért, és szabadis ennek az szabadsághnak el szenuedesérül fogadást tenny: Tehat tartozik azt az feiedelem megh tartany, és megh állany.”

73:137. jegyzet *Beza Epis. Theologica ad Andr. Dudicium, a. 1570.* – Théodore de Bèze teológiai tárgyú levele Dudith Andrásához 1570-ből. – Horehoviczai Dudith (Dudich) András (1533–1589) pécsi püspök és császári királyi tanácsos, humanista. I. Miksa király követeként Lengyelországban megnősült, kilépett a katolikus egyházból, majd először református, később unitárius lett.

73: 6–12 *Magistratus officium est, ab ouibus lupos arcere, Illa enim Diabolica libertas est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus impleuit: Illam quam tu vocas Conscientiarum libertatem, ego qua qua versus patens exitium apello: Huiusmodi ergo pestes vbi ex Dei verbo iudicati fuerint, a Magistratibus coercendos censeo: Quod si apud vos, et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam Conditionem redacti, quam ego ipso Mahometismo nihilominus miserabilem iudico, et tempus ipsum*

ostendet. – A világi hatóságnak kötelessége, hogy a juhoktól távol tartsa a farkasokat; mert ördögi szabadság az, amely Lengyelországot és Erdélyt manapság annyi ártalmas rossz emberrel elárasztotta. Amit te lelkiismeret-szabadságnak mondasz, azt én közveszedelemnek nevezem. Az efféle ártalmas embereket tehát, miután Isten ígéből megítéltettek, a hatóságok által büntetendőnek tartom. Mit ha nálatok és a szerencsétlen erdélyieknél legalább megkíséreltek volna, nem jutottatok volna abba a helyzetbe, amit én a mohamedanizmusnál nem kevésbé siralmasnak ítélek, s az idő maga is annak fog mutatni. Vö. PPÖM, II, 678.

73:14 Illyricus – Matthias Flacius Illyricus (Matija Vlačić, Frankowitz; 1520–1575) humanista, Luther követője, szentírás-magyarázó, evangélikus teológus. A nagyszabású protestáns egyháztörténeti vállalkozás, a *Magdeburgi Centuriák* elindítója.

73:138. jegyzet Centuriatores, Magdeburgenses Centur. 7. Initio – Centuriátorok, *Magdeburgi Centuriák*, a 7. [Centuria] elején. – A centuriátorok az első nagy protestáns egyháztörténelem, az ún. *Magdeburgi Centuriák*nak a szerzői. A *Centuriák* elnevezés onnan ered, hogy a feldolgozott anyagot századok szerint osztották fel. A magdeburgi centuriátorok az egyháztörténet átfogó földolgozásán munkálkodtak, hogy a protestáns tanítást a történelem oldaláról is megtámogassák. A közreműködők központja Magdeburg volt. A vállalkozás szellemi atyja Matthias Flacius Illyricus (Vlachich, Frankowitz), főbb munkatársai Johannes Wigand, Matthias Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus és Thomas Holthuter voltak. A mű kiadási költségeit a protestáns fejedelmek viselték. A *Centuriák* 1300-ig tárgyalják az egyháztörténelmet, sé folio kötetekben jelentek meg Bázelen (1559–1574).

73:16–74:4 *Consideremus omnes sana tantum mente praediti (non iam de pijs Deum timentibus loquemur) qualis sit Justitia vel aequitas, quam conformis rationi, quod lupis, hoc est hostibus animarum (quid enim nocentius est animabus falsa doctrina?) securitas et libertas permittitur, vt voce, stylo, libris longe lateque per orbem Christianum dispersis, lucem verbi Diuini obscurant, gloriae Dei detrahant, spiritum Sanctum turbent, animas hominum in aeternum exitium, et Regnum Diaboli pertrahant: Cogitent omnes qui hominum vocabulo digni censi volunt, an non atroci et crudeli hoste emergente, qui regionem aut Rempublicam inuadit, incendit aedes, aufert bona, Ciues vbicunque potest capit, truncat manibus et pedibus, atque ita abijcit, aut in turpem seruitutem abigit, An non ibi magistratus hostem nominatim, publiceque, voce ac scriptis indicat, qualisnam sit? vbi soleat latrocinia exercere demonstrat? monet vt sibi quisque caueat, armis se instruat?*

Haec cum omnes gentes faciant, et iudicent illum magistratum qui id negligit odio ac diris omnibus, atque execrationibus dignum esse. Cur igitur in Regno Christi, vbi ministri verbi sunt animarum curatores, id ne fiat prohibetur? Oh quam seueram et tristem vocem aliquando in nouissimo die omnes illi politici audient, quicunque tandem sunt, qui diabolo hac ratione ad plurimorum animas trucidandas libertatem permiserunt potestatemque contulerunt, etc. – Fontoljuk meg mindnyájan, akik csak józan ésszel vagyunk megáldva (az istenfélő jámborokról nem is szólunk), miféle s mely ésszerű igazság vagy méltányosság az, hogy a farkasoknak, azaz a lelkek ellenségeinek (mert hiszen mi ártóbb a lelkeknek a hamis tanításnál?) biztonságot és szabadságot engednek arra, hogy szóval, tollal, az egész keresztény világon elszórt könyvekkel, Isten igéjének világosságát elhomályosítsák, Isten dicsőségét kisebbsítsék, a Szentlelket megsértsék, az emberek lelkeit az örök kárhozatra és pokolba ragadják? Gondolják meg mindannyian, akik azt akarják, hogy méltóak legyenek az „ember” elnevezésre, vajon ha valahol vad és kegyetlen ellenség mutatkozik, amely a tartományt vagy államot megtámadja, a házakat felgyújtja, a jószágot elviszi, a polgárokat, ahol lehet foglyul ejti, a kezükön és lábukon megcsonkítja, s ilyen állapotban ott hagyja vagy gyalázatos szolgaságba hurcolja; , vajon ott a hatóság nem nevezi-e meg az ellenséget, s nyilvánosan, szóban és írásban nem hirdeti-e ki, hogy milyen? Nem adja-e tudtára mindenkinek, hogy hol szokott rabolni? Nem figyelmeztet-e, hogy ki-ki óvja, fegyverrel lássa el magát? Bizonyára; ezt minden nép megteszi, és az olyan hatóságot, amelyik ezt elhanyagolja, gyűlöletre és a legszörnyűbb átokra trátja méltónak. Miért tiltják meg tehát Krisztus országában, ahol az Ige szolgái a lelkek gondozói, hogy ugyanez történjék? Ó mennyire szigorú és szomorú szózatot fognak majd az utolsó napon hallani mindazok a politikusok, bárkik legyenek is, akik az ördögnek ily módon annyi lélek meggyilkolására szabadságot engedtek és hatalmat adtak stb. Vö. PPÖM, II, 678–679.

75:2 *Eugenius Papa* – IV. Jenő pápa, akinek pontifikátusa 1431-től 1447-ig tartott.

75:3 *Julianus Cardinal* – Giuliano Cesarini (1398–1444) római bíboros, pápai követ. 1442-ben IV. Jenő pápa Magyarországra küldte, ahol Habsburg Albert 1439-ben bekövetkezett halála óta szívós trónharcok dúltak Erzsébet özvegy anyakirályné és a magyar trónra meghívott, a Jagelló-házból való lengyel király Ulászló között. 1442 decemberében Győrben sikerült olyan egyezséget létrehoznia a felek között, amelyben Erzsébet özvegy anyakirályné fia, a csecsemő V. László jogainak fenntartása mellett elismerte I. Ulászló uralmát. Ezután I. Ulászló bizalmasa lett, 1443-ban követségben járt Bécsben III. Frigyes

német-római császárnál. Nagy része volt abban, hogy I. Ulászló megszegte a törökkel 1444 júliusában kötött 10 éves fegyverszünetet és 1444 szeptemberében hadjáratot indított a Balkánra. A bíboros 1444. november 10-én a várnai csatában esett el.

75:5 Papak szabadsághot adnak az hitnek fel bontására – I. Ulászló magyar király által vezetett törökök elleni ún. hosszú hadjárat sikerei (1443–1444) nyomán II. Murád – akinek erejét egy birodalma ázsiai felében kitört lázadás kötötte le – 1444 nyarán kedvező békét ajánlott I. Ulászlónak. A Szegeden és Váradon folytatott tárgyalások során az oszmánok Szerbia kiürítése mellett 100 000 arany hadisarcot, illetve – háború esetén – 30 000 fős katonai támogatást ígértek az uralkodónak, és cserében tíz évre szóló békét kértek Magyarországtól. Az ajánlat igen kedvező volt, az alkudozások alatt azonban a pápa legátusa, Giuliano Cesarini bíboros folyamatosan egy újabb hadjárat megindítása érdekében „lobbizott” Ulászlónál, amelyhez – a pápai segítség mellett – többek között Jó Fülöp burgundiai herceg (ur. 1419–1467), Genova, illetve Velence támogatását is megígérte. Cesarini végül sikerrel járt, ugyanis a magyar uralkodó a legátus nyomására Szegeden megesküdött, hogy a törökkel kötött egyezséget semmisnek fogja tekinteni, majd Váradon színleg megállapodott Murád követeivel. – Pázmány az *Öt szép levélben* összefoglalja az eseményeket (50v–51r).

75:11 Lengyel László király – I. (Jagelló) Ulászló (1440–1444) magyar király.

75:11–12 Constanczinápoly császárral – VIII. Jóannész Palaiologosz (1425–1448) bizánci császár.

75:12 Velencekkel – a Velencei Köztársasággal

75:13 az Despot sok igirettel, megh csalá Hunyadi Jánost – Despot: a szerb despota, aki a bizánci császárnak, majd a magyar királyoknak illetve a török szultánoknak hűbéres szerb területek uralkodójának címe. 1427-től Brankovics György volt a szerb despota, II. Murád szultán – akinek 1444. június közepén fontossá vált a béke (lásd a 75:5 sorhoz írt jegyzetet) mivel csapataira az ázsiai hadtereken volt szükség – őt kérte fel a Hunyadi Jánossal való tárgyalásokra. Abban az esetben, ha Brankovics meg tudja győzni Hunyadiat a béke megkötéséről, a szultán megígérte a despota török fogságban lévő gyerekeinek, valamint a törököktől elfoglalt birtokainak visszaadását. Brankovics azzal az ajánlattal kereste fel Hunyadiat, hogy támogassa a szultánnal megkötendő, tíz évre szóló békét. Brankovics cserében a még Zsigmond királytól kapott szerbiai birtokait és negyvenezer forintot ajánlott fel Hunyadinak.

75:24 Volphius – Lásd a 61:1 sorhoz írt jegyzetet!

75:27–28 hanemha az mit Despotrúl ijr Bonfinius, álmos szemmel aztis Iulianusra oluasta Aluinci – Pázmány Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades quattuor cum dimidia [...]* (Frankfurt, 1581) című művének alábbi, a 455. oldalán lévő passzusára utal: „Neque deerant instantissimae Iuliani hortationes, et lachrymosae Despotis preces, qui quotidie Coruinum, caeterosque Proceres ambibat: amplexabatur Regis genua, et ad persuadendam hanc expeditionem, nihil studii, laboris et diligentiae remittebat.” BONFINI 1581, 455. – „Mindehhez járult Julián állhatatos ösztökélése és a despota könnyes rimánkodása, aki Corvinust meg a többi főurat nap mint nap környékezte, ölelgette a király térdét, és szüntelenül azon iparkodott, fáradozott, buzgólkodott, hogy a hadjáratra rábeszélje őket.” BONFINI 1995, 628.

76:1 Hunyadinak negyuen ezer forintot Carambusért – Lásd a 75:13 sorhoz írt jegyzetet. – Carambusért vagyis a harámbasáért. A harámbasa am. a ‘szabadcsapat vezére’, forrása az oszmán-török harami basi (‘a rablók vezetője’). A hódoltság korában a török gyalogos csapat alparancsnoka volt. Pázmány itt Bonfini idézve arra a harámbasára utal, akit a hosszú hadjárat során 1444. január 2-án a Kunovica-hágónál ejtettek foglyul Hunyadi és Ulászló király seregei.

76:1–2 azokat az várakat mellyeket Sigmond Csiászár néki adot vala – Lásd a 75:13 sorhoz írt jegyzetet.

76:5–12 *Vngaros nunc, violatores socialis fidei, et Latini Graecique foederis immemores, pacem cum Turca fecisse infideli, vt sanctam fidelium fidem violarent: Nonne cum Italis et Graecis sacrosanctum foedus percussistis? Si percussistis, cur cum Turcis isto violato aliud transegistis? Quo iure, quamuis transactum sit, seruare poteritis? Secundum omnino vobis foedus rescindendum est, ne primum et Diuinum violetis: Ne nos omnes diuini humanique foederis violatores perfidos appellent:* – Vö. BONFINI 1581, 457–458. „A magyarok most megsértették a társadalmi szerződést, megfélekeztek latin és görög szövetségeseikről, a hitetlen törökkel békét kötöttek, hogy ezáltal a hívőknek adott szent esküvést megszegjék. Vajon kötöttetek-e szent szövetséget az itáliaiakkal és a görögökkel? Ha kötöttetek, miért szegtétek meg, és miért egyeztetek meg másképp a törökkel? Milyen joggal tudjátok ezt megtartani, még ha megkötöttetek is? E második szövetséget mindenestől fel kell bontanotok, hogy meg ne sértsétek az elsőt, az istenit, nehogy minket mindnyájunkat az isteni és emberi szövetség megbontóinak, hitszegőknek nevezzenek.” Vö. BONFINI 1995, 632.

- 76:17–18 *AEquum igitur, et iustum iusiurandum, omnium iudicio est sancte seruandum.* – BONFINI 1581, 459. „Mindenki egyetért abban, hogy a jogos és igaz esküt szentül meg kell tartani; [...]” BONFINI 1995, 634.
- 76:21 *Palaeologus* – lásd a 75:11–12 sorhoz írt jegyzetet!
- 76:23 *consensust* – megegyezést
- 76:26 *conspirationak* – összeesküvésnek
- 76:29–30 Abraham és Josueis megh esküt az Pogany népnek. – Ábrahám Abimelek filiszteus királynak, és Józsuénak a gibeonitáknak tett esküje.
- 77:2 *confaederatior* – szövetséget
- 77:9 áros emberek – kereskedők
- 77:10 *Contractusokban, Societasokbán, Assecuratiokban* – szerződéseken, társaságokban, biztosításokban
- 77:15 *sanctam fidelium fidem, Diuinum foedus violarunt* – a hívőknek adott szent esküvést megszegték
- 77:16 *perfidusoknak* – hitszegőknek
- 77:18–20 *Malle extrema omnia perpeti quam sancte promissa non praestare; Longe satius esse pro Christiana Religione mori, seruare fidem, quam infamem turpemque vitam ducere.* – „Inkább viseljék el a legrosszabbat is, mint hogy megszegjék az ígéretet [...] sokkal jobb lesz meghalni a keresztény vallásért, [...] megtartva a hitet, mint gyalázatos és aljas életet élni.” BONFINI 1995, 635.
- 77:29–30 *Adfui fateor, sed quantum in me fuit, ne id fieret intercessi, improbaui. etc.* – „Ott voltam, bevallom, de amennyire tőlem telt, tiltakoztam, hogy ez ne történjék meg, [...]” BONFINI 1995, 633.
- 77:31 *inter duo mala, minus est eligendum* – Két rossz közül a kisebbet kell választani.
- 78:17 *priora tolluntur per posteriora* – az [időben] előbbi dolgok megszűnnek a későbbiek révén
- 78:19–20 *absque damno et fraude tertij* – Pázmány fordítja: „más embernek kára, és megh csalása nélkül”.

78:21–22 *quod semel placuit displicere non potest* – Pázmány fordítja: „az mi egyszer teczet mód nélkül csak ió keduéből azt ember fel nem bonthattya”.

79:2 *In primis principijs vitae ciuilis* – a polgári élet legfőbb alapelveiben

79:18 *Nemo respiciens in malum operatur* – Karthauzi Dénes (1402/1403–1471) *Máté evangéliumához* írt kommentárjában olvasható a latin idézet. D. DIONYSII CARTHUSIANI *In Euangelium Matthaei enarratio* [...], Parisiis, 1542, 55v. – Senki sem cselekszi a rosszat úgy, hogy annak tudatában lenne.

79:21 Volphinusból – helyesen Volphiusból. Lásd a 61:1 sorhoz írt jegyzetet!

80:5 *Amurates* – II. Murád szultán.

80:13 *Draculy Vaida* – III. Vlad, más néven Karóbahúzó Vlad (románul: Vlad Țepeș vagy Cepes vagy Cepelus ’nyársba húzó’), (1431–1476) havasalföldi fejedelem 1448-ban, 1456 és 1462 között, valamint 1476-ban. Vlad négyezer emberével Nikápolyban csatlakozott a várnai csatára készülő keresztény hadsereghez.

80:17–20 *Praelium inclinare coepit camelorum onerariorum interuentu, a caede ad praedam Vngari animos reuocarunt, equi iumentorum peregrinorum insolentia perciti, colluctari, et expauescere occaepere*, – BONFINI 1581, 464 (III, 6). – Az ütközet kezdett eldőlni a megterhelt tevék felbukkanásával, a magyarok figyelmét ugyanis a csatáról a zsákmányszerzésre vonta. A lovakat felfingerelte az ismeretlen állatok szokatlan szaga, elkezdtek nyugtalankodni és riadozni. Vö. BONFINI 1995, 641.

80:22–24 *Janizari dudum inclinati, conspecta hostium fuga, continuo constitere, et reuocatis cohortibus quae dudum nutarant, et confusae fuerant, pugnam instaurant*: – BONFINI 1581, 464 (III, 6). – „Az eddig visszakozó janicsárok az ellenség menekülésének láttára azonnal megvetették a lábukat, visszahívták az egységeket, amelyek idáig bizonytalanok és zavarodottak voltak, és most ismét csatába bocsátkoztak.” BONFINI 1995, 641.

80:27 *kacsód Vargha* – Pázmány magyarázza a következő mondatában: „Ne nyúly oda az houa nem illik” vagyis nagyjából „a suszter maradjon a kaptafánál” szólással egyenértékű

80:29 *kakogásid* – kákogás. *Kák* hangon kiáltozás. A varjak és hollók hangját utánzó szó.

80:31–32 az Gyonas szablaia az hitetlenségnek – Vö. *Öt szép levél*, 1609, 52v.

81:21 *paenitentialis Canonokból* – a penitenciális vagy bűnbánati kánonok olyan, zsinatok és püspökök által megfogalmazott szabályok, amelyek a különféle bűnök utáni vezeklést írták

elő. Ezen kánonok összegyűjtve és a későbbi gyakorlathoz igazítva képezte a gyóntatói kézikönyv, a *Liber poenitentialis* magját. A zsinatok közül a karthagói (Kr. u. 251) és az elvirain (Kr. u. 300 körül) és az arles-in (Kr. u. 314) fogadtak el több olyan kánont, amik a több évig tartó büntetésekről rendelkeztek.

82:4 Vö. *Öt szép levél*, 1609, 53v–54v

82:30–83:1 *Itaque tota lex simpliciter, siue Caeremonialis siue Decalogi abrogata est Christiano*: – Pázmány fordítja: „mind az Caeremoniákról való parancsolat, vgymond, és mind az Tíj parancsolat el rontatot az keresztyénnek”

83:18 alafad – Az „alafa” v. ulufe, ülefe: régen hivatalt, illetve fizetést, zsoldot, ösztöndíjt jelentett.

83:24–26 *A legis iustitia nos solui sic oportet, vt nulla prorsus operum ratio habeatur*: – Pázmány fordítja: „Az cselekedetek igazságátul vgy ki kel feselnünk, hogy tellyességgel semmi tekintet ne légyen az cselekedetre:”

83:27–30 *Qui contendunt in articulo Justificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, imo docent necessario adesse, a Pauli Theologia dissentiunt*: – Akik az üdvözülés cikkelyében vitatkoznak

83:30 vezteghségben – tétlenségben, hallgatásban

84:7 mulattad volna – mulasztottad volna

85:3 AZT kérdettem vala az *Postscriptumban*. – *Öt szép levél*, 1609, 59r.

85:3–5 Mi légyen az oka, hogy az 145. soltart magyarul fordítuán az Atyafiak, azt mondgyák, hogy az kik megh holtak *az földiekrül megh sem emlekeznek?* – Vö. Zsolt 146, 4. „Az élet elhagyja, visszatér a porba, s odavan minden terve.” Pázmány a *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül* vitairatában szintén idézi ezt a helyet. Ott így fordítja „Kimégyen, ugyrnond Dávid, a lélek a testből, és akkor elvész minden gondolkodások.”

85:6–8 Más az, hogy az Augustana Confessio, és Caluinusis, egyenlő értelemmel vallyák, hogy az megh dűcsöült lelkek könyörögnek az földön vitézködő hiuekért közönségesen – Az *Öt szép levél*ben Pázmány megadja az idézett művek pontos locusait: „az Augustana Confessio Apologiaia Art: 21. Söt Caluinusis Lib: 3 Instit: cap: 20 num: 24.” (*Öt szép levél*, 1609, 59r–v) – az földön vitézködő hiuekért: Az ún. *Ecclesia militans* Mt 10,34 alapján az Egyháznak a Földön élő, az üdvösségért még harcoló része.

85:21 *Cyprianus*bol vötted *lib. 11. de Trinit.* – Thascius Caecilius Cyprianus, magyarosan Karthágói Szent Ciprián (190/200 körül–258), karthágói püspök 249-től haláláig, ókeresztény író. – de Trinit.: *de Trinitate*, azaz a Szentháromságról.

85:22–23 szent Hieronymust *in Catalogo de viris Illustribus* – Szent Jeromos *De Viris Illustribus* (Kiváló férfiak) című műve 135 szerző rövid életrajzának a latin nyelvű gyűjteménye. Szent Cipriáné a 67. biográfia a műben.

85:27 *lib. De vera Innocentia* – Könyv az igazi ártatlanságról.

85:27 Possidoniust – Szent Possidius a numídiái Calama püspöke volt a Kr. u. 5. században, Szent Ágoston barátja és életrajzírója. A donatista és a pelagianus eretnekekkel folytatott küzdelmeket.

86:15–16 *peribunt omnes cogitationes eorum* – Pázmány fordítja: „el vesznek vgymond minden gondolattok”.

86:20 böuön megh mutatám Gyarmati ellen – A Pázmánytól hivatkozott szöveghely (De Inuoc. sanct. ca. 8. fol. 41.) a következő: „[...] vgi kel mind a Salamon s' mind a Z. Daud mondasit ertenünk, *hogy nincs a megh holtakba emlekezet, bölcsesegh, melliel magokat segithessek halaloc utan, ha e vilaghon gonosul eltek.*”

86:29 Ezre te csak egy *grit* sem mondasz – A „gri” jelentéséről polemizál Goldziher Ignác Kalmár Elekkel a Magyar Nyelvőr 1898-as kötetében. Kalmár a szót a francia „cri”-ből (kiáltás, szó) vezeti le, míg Goldziher egy görög szólásban találja meg az eredetét: οὐδὲ γρῦ, aminek jelentése „egy kukkot sem”, és amelyből a γρῦ-t Pázmány magyarosan *grinek* írta volna. Vö. KALMÁR Elek, *Pázmány Péter Összes Munkái: Magyar sorozat, II. és III. kötet*, Magyar Nyelvőr, 1898, 271; GOLDZIHHER Ignác, *Gri*, Magyar Nyelvőr, 1898, 271, 321.

87:8 AL – ti- „ál”, ’hamis, nem valódi’ értelemben

87:10 *NIALCIV* – nyálcső

88:17 *Soli DEO honor et gloria* – Egyedül Istené [legyen] a dicsőség”. Egyike az öt „solának”, amelyek a reformáció alapvető hittételeinek összefoglalására szolgáltak.

A jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- BONFINI 1581 – Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia [...]*, Frankfurt, 1581
- BONFINI 1995 – Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- CZUCZOR–FOGARASI 1862 – CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, I, Pest, 1862.
- CZUCZOR–FOGARASI 1864 – CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, Pest, 1864.
- CZUCZOR–FOGARASI 1865 – CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, III, Pest, 1870.
- CZUCZOR–FOGARASI 1870 – CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, V, Pest, 1870.
- DENZINGER–HÜNERMANN – Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, ford. FILA Béla, JUG László, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBAK Gábor, szerk. BURGER Ferenc, Bányterenyé–Bp., Örökmécs – Szent István Társulat, 2004.
- Felelet: Jegyzetek – Felelet, 1603: Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2014.
- KÁLVIN 1559 – Johannes CALVINUS, *Institutio Christianae religionis [...]*, Genevae, 1559.
- KÁLVIN 2014 – KÁLVIN János, *Institutio Christianae Religionis: A keresztyén vallás rendszere*, ford., jegyz. BUZOGÁNY Dezső, Bp., Kálvin, 2014 (Református Egyházi Könyvtár, Új folyam, 7/1), I–II.
- Megrostálás*, 1609 – PÁZMÁNY Péter, *Alvinci Peternek sok tetovaazo kerenghesekkel es czegehéres gyalazatokkal fel halmozott feleletinek röüijd és keresztyeni szelidségghel való megh rostalása. Irattatot Pazmany Petertvvl, az iesvitak rendin való legh kisebb tanitótúl*, [Pozsony], 1609.
- Öt szép levél*, 1609 – PÁZMÁNY Péter, *Egy kereztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level*, Graz, 1609.
- PÁZMÁNY 1603/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000.
- PÁZMÁNY 1605/2001 – PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonytsága és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról (1605)*, kiad. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 2).
- PÁZMÁNY 1613 – PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazsagra vezzerleo kalavz*, Posonban, 1603 (RMNy 1983, 1059)
- PÁZMÁNY 1637/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazsagra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1637, közléteszi KŐSZEGHY Péter; kísérőtanulmány HARGITTAY Emil, Bp., Balassi, 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).
- PÁZMÁNY 1983 – PÁZMÁNY Péter *Művei*, vál, gond., jegyz. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar Remekírók).

- PPÖL I – PÁZMÁNY Péter *Összegegyűjtött levelei*, s. a. r. HANUY Ferenc, I, Bp., 1910.
- PPÖM II – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tévovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleltinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 621–691.
- PPÖM III – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. Kiss Ignác, Bp., 1897.
- PPÖM VII – PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásábúl, minden vasárnapokra és egy-néhány innpekre rendelt evangeliomokrúl, predikációk*, II, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7).
- PG – *Patrologiae cursus completus: Series Graeca*, accurate J.-P. MIGNE, Tom. 1–161, Paris, 1857–1866.
- PL – *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, accurate J.-P. MIGNE, Tom. 1–217, Paris, 1841–1855.
- RMNy 1971 – *Régi magyarországi nyomtatványok I, 1473–1600*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos munkája, Bp., Akadémiai, 1971.
- RMNy 1983 – *Régi magyarországi nyomtatványok II, 1601–1635*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983.
- RMNy 2000 – *Régi magyarországi nyomtatványok III, 1636–1655*, HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona, VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSEDY Judit, KÄFER István közreműködésével, szerk. HELTAI János, Bp., Akadémiai, 2000.
- SURIUS 1567 – Laurentius SURIUS, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia, quae iam inde ab apostolid usque in praesens habita*, III, Köln, 1567
- TESZ 1967 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Lóránd, II, Bp., Akadémiai, 1967.
- TESZ 1970 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Lóránd, II, Bp., Akadémiai, 1970.

A jegyzetek készítéséhez felhasznált, külön nem hivatkozott irodalom

- Biblia: Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, 2005.
- Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VI, szerk. SZABÓ T. Attila, Bp.–Bukarest, Akadémiai–Kriterion, 1993.
- FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., 1884
- Magyar értelmező kéziszótár*, főszerk. PUSZTAI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003².
- Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, I–XV, Bp., Szent István Társulat, 1993–2010.